

PIŠE: SONJA BISERKO

Srebrenica deset godina posle

Svako preispitivanje nedavne prošlosti mora početi od toga da se u potpunosti sagleda kontekst srebreničkog masakra, kao pojedinačno najvećeg i najmonstruoznijeg zločina počinjenog tokom jugoslovesnkih ratova 1991-1999. godine. Taj zločin ostaje kao opomena čovečanstvu o neophodnosti stalne spremnosti za prepoznavanje politike koja planira takve zločine. Do njih nikada ne dolazi spontano, preko noći.

Uprkos činjenici da međunarodno humanitarno pravo i korpus ljudskih prava nikada nisu bili razvijeniji, do najvećeg stradanja nedužnih civilnih žrtava došlo je upravo u XX veku. Do masovnog stradanja civila došlo je čak i nakon Holokausta nad Jevrejima u Drugom svetskom ratu, što je međunarodnu zajednicu ponukalo na osnivanje dva *ad hoc* krivična suda, jedan za Jugoslaviju i drugi za Ruandu. Njihovo postojanje ubrzalo je i stvaranje stalnog Krivičnog suda, takođe u Hagu.

Zločin u Srebrenici dogodio se pune četiri godine nakon početka rata na teritoriji bivše Jugoslavije. Rat u Bosni i Hercegovini je od početka 1992. godine bio genocidan, jer je politika zvaničnog Beograda podrazumevala etničko čišćenje. Ono je kroz različite forme nasilja i zastrašivanja, odnosno terora, imalo za cilj da, Bošnjake, sa teritorija na kojima su stolicima živeli, prvenstveno onih duž reke Drine, otera, kako bi se stvorile čiste srpske etničke teritorije. Etničko čišćenje nisu izmislili Srbi. Međutim, uznemirava činjenica da se to odvijalo, uprkos svim informacijama kojima se raspolagalo o masovnim ubistvima, maltretiranju, uništavanju kulturne baštine, pljačkama privatne imovine, masovnom nasilnom transferu ljudi i sl.

Etničko čišćenje je bilo cilj rata, a ne njegova posledica. Postavlja se pitanje: kako je Srebrenica bila moguća? S jedne strane, odgovor je u nečinjenju međunarodne zajednice, koja je prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju genocida (1948) bila obavezna da deluje, odnosno da (ga) "spreči i kazni". Konvencija o genocidu definiše genocid kao "bilo koje delo počinjeno s namerom da uništi, u celini ili delimično, nacionalnu, etničku, rasnu ili versku grupu, kao što su: ubi-

stvo pripadnika grupe, nanošenje teških fizičkih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe, hotimično nametanje određenoj grupi uslova sračunatih na to da, u celini ili delimično, izazovu fizičko uništenje nametanjem određenih mera s namerom da se spreči rađanje u nekoj grupi, prinudno preseljenje dece iz jedne grupe u drugu".

Nažalost, zapadne vlade su izbegavale da zločin nazovu pravim imenom – genocidom – kako bi izbegle i svoje obaveze proizašle iz Konvencije, koja, u krajnjoj liniji, podrazumeva i intervenciju. S druge strane, srpske snage su, ohrabrene oklevanjem međunarodne zajednice, realizovale svoju zločinačku politiku bez ikakvog kažnjavanja. Događalo se upravo suprotno: u to vreme Konatakt-grupa pokušava da ubedi strane u konfliktu da pristanu na etničku podelu Bosne i Hercegovine, što se kasnije i desilo u Dejtonu.

Genocid u Srebrenici bio je deo srpske strategije koja je Srebrenicu, zajedno sa Žepom i Goraždem, smatrala "muslimanskim koridorom" (tzv. "zelena transferzala") koji povezuje Sarajevo i Tursku preko Sandžaka, Albanije i Kosova. Po njihovom tumačenju, to je bila svojevrsna opasnost za čitavu Evropu, pa je zbog toga Srebrenica bila na meti Ratka Mladića još od 1992. godine. Ta interpretacija rata još uvek je aktuelna u Srbiji. Ona je utoliko prisutnija, ukoliko se u Hagu sve više obelodanjuju počinjeni zločini i njihova monstruoznost.

Haški tribunal je prvi sud osnovan nakon 40 godina i prvi uopšte koji je nadležan za kažnjavanje genocida, ali u vreme dešavanja u Srebrenici, kao nova institucija nije bio u mogućnosti da spreči takvo finale rata u Bosni i Hercegovini, pa čak ni da kasnije spreči sličan scenario na Kosovu. Samo je Vlada BiH još 1993. godine pokrenula postupak protiv Jugoslavije pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu za genocid u Bosni i Hercegovini. Taj proces je još u toku. Aktuelne vlasti u Beogradu pokušavaju da na svaki način spreče proces pred ovom međunarodnom institucijom. U tu inicijativu uključeni su istaknuti stručnjaci za međunarodno pravo, a među njima su i prominentne ličnosti nekadašnje antiratne alternative,

sve pod izgovorom da se na taj način štite državni interesi.

Kredibilitet proklamovanih demokratskih i moralnih vrednosti zapadnih zemalja događajima u Srebrenici bio je doveden u pitanje. Međunarodne snage koje su štatile Srebrenicu kao zaštićenu zonu UN, jednostavno su ovaj grad predale srpskim snagama koje je predvodio Ratko Mladić. Holandski bataljon, koji je štatio Srebrenicu i Žepu, je, ne reagujući, posmatrao kako vojska bosanskih Srba osvaja zone bezbednosti – Srebrenicu i Žepu, da bi potom hladnokrvno, na očigled celog sveta, likvidirala blizu 10.000 muških civila, ne birajući ni godine ni uzrast.

Sa moralne tačke gledišta, Srebrenica je bila prekretnica u bosanskom ratu, ali istovremeno i simbol ravnodušnosti i ignorancije zapadnih zemalja. Genocid u Srebrenici usledio je nakon genocida u Ruandi, gde je ubijeno oko milion ljudi, što je međunarodna zajednica takođe ignorisala. Zato je Srebrenica isprovocirala ozbiljne moralne dileme svuda u svetu, osim u Srbiji. Srebrenica je bila simbol neuspeha i neefikasnosti i američke administracije predsednika Klinton na spoljnopolitičkom planu. Zato je ubrzo usledila završna strategija međunarodne zajednice koja je Franju Tuđmana, Aliju Izetbegovića i Slobodana Miloševića odvela u Dejton.

U 2005. godini, 11. jula, obeležava se desetogodišnjica ovog zločina. Srebrenica je tačka na kojoj se zapadna civilizacija "prelomila" i vratila svojim izvornim vrednostima. Onim

antifašističkim, na kojima zapadna civilizacija sada počiva. Osuđeni su i odgovorni za zločin genocida u Srebrenici, među kojima i general Radislav Krstić, kao najodgovorniji izvršilac. Ratko Mladić i Radovan Karadžić kao inspiratori i organizatori, još uvek su na slobodi. Proces suočavanja je pokrenut u celom svetu. Čak je i vlada Republike Srpske pod pritiskom pripremila vlastiti izveštaj o zločinu u Srebrenici. Takođe pod međunarodnim pritiskom, priznala je i broj ubijenih i, makar formalno, izvinila se.

Samo je Srbija ostala izvan tog procesa. Još uvek se negira broj nestalih i ubijenih. I ne samo to. Tvrdi se da se ne radi o civilima, već o presvučenim vojnicima. Aktuelni predsednik Srbije Boris Tadić je inaugurisan na dan godišnjice zločina u Srebrenici (2004. godine). Srebrenicu je samo usput spomenuo, tvrdeći pri tome, da je prevideo taj datum. A da nije, inauguracije sigurno ne bi bilo toga dana, jer su, navodno, na taj dan njegovog dedu ubile ustaše.

U Srbiji ipak postoje pojedinci, grupe i organizacije koje Srebrenicu doživljavaju kao sopstvenu odgovornost i sopstveni stid. To su ljudi koji ne propuštaju priliku da se oglase, obeleže ili reaguju kadgod je reč o Srebrenici i o ovom zločinu.

(Predgovor za knjigu "Srebrenica – od poricanja do priznanja", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2005)

Zločin kao ratna strategija

PIŠE: STIPE SIKAVICA

Dakle, ima u nas ljudi koji su ubeđeni da i zvanični predstavnici Ministarstva odbrane i Generalštaba Vojske Srbije i Crne Gore imaju i te kakvog razloga da – makar nakon što je video-zapis o monstruoznoj likvidaciji grupe srebreničkih dečaka koliko-toliko prodrmao letargično srbijansko društvo – mole za oprost one na koje bi takva molba mogla imati izvesno blagotvorno dejstvo; ima ljudi koji su iskreno poverovali da će zvaničnici Vojske to i učiniti. Poverovali su, kao što su se nadali da će srbijanski parlament usvojiti deklaraciju (u odnosu na zločine počinjene u Miloševićевой ratnoj deceniji u ime srpskog nacionalnog korpusa, a ponajpre u odnosu na zločin u Srebrenici) koje se poslanici ne bi stideli ni pred Bogom, ni pred svetom, a ni pred vlastitim pokolenjima.

Kakve li zablude! Predstavnici ove i ovakve Vojske SCG jednostavno nisu u stanju to da urade. Kao što ni Skupština Srbije u sadašnjem sastavu nije u stanju da donese deklaraciju kojom bi nedvosmisleno i bezuslovno osudila bestijalije koje su počinjene u ime srpakog naroda i izrazila iskreno žaljenje zbog toga. Zašto? Zato što je u Srbiji, na opštu našu nesreću, i sada “na snazi” modifikovana politika koja je i upalila fitilj ratnog nasilja razgovreši ga do neslućenih oblika i razmera, i koja se – baš uz pomoć zla kojem se najvećma u potaji, svemu uprkos, još i danas oštre zubi – jedino i može održavati na vladajućem pijedestalu. Vlastiti legitimitet ta je politika svih ovih petnaestak godina potvrđivala na izborima. Stoga nisu u pravu oni koji, tobože u nastojanju da individualizuju zločine, amnestiraju ovdašnji elektorat od svake, dakle i moralne odgovornosti. Pokušavši da “izmanevriše” tu politiku i da načini oštar rez s njom - Zoran Đinđić je, nažlost, platio glavom.

No, to ipak ne znači da se glas Vojske nije čuo povodom video-zapisa o zločinu u izvedbi srpske ratne formacije zvane “Škorpion”. Istina, bile su to nezvanične verzije, nešto kao lični stav, ali stav koji nedvojbeno odražava stanje kolektivne svesti u Vojsci, a koja, opet, bez kolebanja sledi pomenutu politiku. Kao ilustraciju ovaj put nudimo belešku pod naslovom “Prljava strana rata”, objavljenu u nedeljniku “Vojska” 9. juna (izuzmemo li pojedinačne nastupe pripadnika Vojske po nekim domaćim, gotovo isključivo elektronskim medijima, pomenuta beleška jedino je oglašavanje Vojske na izazov srebreničkog video-zapisa). Učini li se nekome da je beleška ipak slabšan oslonac za izrečene kardinalne zaključke, podsetićemo da to

kratko štivo predstavlja odavno poznate opšte stavove oficirskog kora projektovane na epizodu iz srebreničke tragedije.

Šta, dakle, sadrži ovaj tekst? Najkraće rečeno, tamo se najpre tvrdi da je video-zapis o kojem je reč “jedno u nizu podsećanja na prljavo u ratu devedesetih godina prošloga veka na tlu bivše Jugoslavije”. Ni novo, ni originalno, naravno. Sintagmu “prljavi rat”, kao jednu od bitnih odrednica rata u Vijetnamu, pozajmila je vojna propaganda i lukavo je plasirala u domaće (i međunarodno) medijsko polje s ciljem da uveri (obmane!) domaću (i svetsku) javnost u to kako su jedinice tadašnje JNA vodile tzv. čist, pošten i pravedan rat, po diktatu međunarodnog ratnog prava, a da su tadašnje slovenačke, hrvatske, kasnije i bošnjačke ratne formacije (po tumačenju vojnog vrha: sve sama paravojska!) na tu čistotu odgovarale ratnom prljavštinom.

Ta notorna laž, kojoj je veliki doprinos dala upravo vojna štampa i publicistika, čiji su urednici i novinari regrutovani u jurišni odred propagandne mašinerije ondašnje Političke uprave, predstavljala je zametak oživotvorenja jedne stravične ratne strategije koju su smislili i osmislili korifeji srpske intelektualne, političke i vojne elite u dubokoj pozadini javne scene, a sve (vrlo izvesno) uz blagoslov Srpske pravoslavne crkve. Naravno, govorimo o zločinima kao ratnoj strategiji; o zločinima kakve istorija ratovanja do tada jedva da je i zabeležila. Bazični produkt tog ratnog inženjeringa bio je – strah. Razarajući strah kojim su planeri tzv. *Velikog projekta* mislili da će lako i sigurno stići do svog strateškog političkog cilja! Dakako, podarumeva se da niko među kreatorima tog ratnog izuma nije bio neoprezan pa da ostavi, recimo, kakav pisani ili drugi neposredan trag o vlastitoj kreaciji. Međutim, onaj ko makar i površno prati suđenja u Hagu i ko baci bar ovlaššan pogled na obimnu mozaičku građu sa hrvatskih, bosansko-hercegovačkih i kosovskih (raz)bojišta – pred očima mu se jasno iscrta strategija o kojoj govorimo.

Ako je rat već bio prljav kao što jeste, onda su zločine činile sve “zaraćene strane”, koju teoriju intenzivno baš ovih dana razlažu domaći vojni i ini analitičari, a opetovana je i u pomenutom tekstu u “Vojsci”. Istina je da su zločini činjeni na svim stranama u ratovima na tlu bivše Jugoslavije, ali je notorna istina i to da se epicentar zla nalazio u Srbiji i da se razmere zločina koji je produkovan u ime ostvarivanja strateškog

cilja srpske elite (ako je ova opaska uopšte i umesna!) ne mogu porediti ni sa kumulativnim zločinima učinjenim nad srpskim nacionalnim korpusom u pomenutim ratovima. Ali, ni ta teza niti je nova niti originalna. Odmah nakon Dejtona, u eri tobože mirotvoračke politike S. Miloševića kojoj su aplaudirali i najmoćniji međunarodni faktori, neprikosnoveni srpski vođa je lansirao tezu prema kojoj su u ratu u BiH zločine činili i Srbi, i Hrvati, i Bošnjaci, i da se zločini, što će reći i odgovornost za zločine, dele na "ravne časti". Iz kojih premisa sledi definitivan silogizam: za zločine su svi krivi, dakle, nije kriv niko!

I povrh svega, tzv. simetrija zla, na čemu se na političkoj sceni Srbije posebno insistira nakon tv epizode sa "Škorpionima" (po "srbskim patriotama") u junačkoj ulozi, "nemoralna je" - kako to ističe i dr Žarko Korać - "pre svega zbog ideje da je zločin prihvatljiviji kada je proizvod osвете". Tako smo se već dotakli i nove teze koja takođe intenzivno cirkuliše u domaćem medijskom (i političkom) prostoru, a koja je prisutna i u tekstu koji je u našem fokusu, prema kojoj su zločine u Srebrenici (i slične zločine) počinili retardirani pojedinci (omiljena varijacija generala dr Zorana Stankovića); ili da su neka varvarska bratstva zločine izvodili na svoju ruku. Ne može se poricati da su za onakva zlodela najprimereniji poremećeni umovi (bar nas na to upućuju psihijatri i psiholozi), kao što se ne da poricati ni to da su ratištima krstarile strvinarske družine koje su "radove izvodile" u vlastitoj režiji, ali je to ovde efemerna pojava kojom se nipošto ne može osporiti magistralna činjenica da su zločini u najmračnijim varijetetima predstavljali - sukus ratne strategije kojom se imala ostvariti etnički čista srpska država.

Konačno, da pomenemo i ovdašnju oficijelnu teoriju o raspadu bivše Jugoslavije, podrazumeva se, u kontesktu naslovljene teme. Malo kome kod nas nije poznat makar skelet te teorije, uz ostalo i zato što je o njoj domaća izdavačka produkcija izbacila kamare knjiga, a među njihovim autorima nije mali broj generala i admirala, uglavnom penzionira-

sanih (Veljko Kadijević, Branko Mamula, Boško Todorović, Radovan Radinović, Dušan Vilić, Pavle Jakšić, Nikola Čubra, da ne nabrajamo više). Sva ta velepisanija ima zajednički imenitelj koji bi u krajnje simplifikovanoj rečenici mogao da se izrazi i ovako: secesionističke republike, uz sveobuhvatnu pomoć zemalja zapadne hemisfere, u šta su bili umešani i prsti Vatikana, nasilno su rasturile bivšu Jugoslaviju koju su jedino Srbija i JNA nastojale da sačuvaju, ali pošto to nisu uspele, orijentisale su se na odbranu srpskog stanovništva izvan matice iz čega se razbuktao građanski, verski i etnički rat.

Provlačeći tu teoriju kroz iskustvo vlastitog učešća u slavnim vojevanju, pisac naše beleške poziva na "podsećanje" one, to jest "nas" "koji smo u ratnim uniformama JNA čuvali ponajpre državu, pa narod, na kraju izvlačili živu glavu i spasavali naoružanje i tehniku. Svi što su bili u 'dvorištu' JNA ponašali su se pravo vojnički, patriotski i ljudski. I čudili se, a šta smo i mogli drugo, raznim paravojnim formacijama koje su se 'trpale' pod kapu dobrovoljca, nanoseći uvredu onima koji su to uistinu i bili (...)" Na kraju, on "u ime palih, u ime časnih i onih koji su u dokazivanju patriotizma postali nezbrinuti invalidi" poziva na odgovornost: "neka odgovaraju svi oni koji su se ogrešili o osnovne elementarne (sic!) ljudske vrednosti. I oni koji su njihovo nastajanje prećutno odobravali, čije su interese u datom trenutku ostvarivali".

Autor teksta "Prljava strana rata" nije običan redov, ili čovek sa dna komandne hijerarhije, već, naprotiv, pukovnik po činu i zamenik glavnog urednika nedeljnika "Vojska". (Uzgred, upravo od njegove generacije, koja drži ključne poluge u Generalštabu i Ministarstvu odbrane, očekuju se odlučni potezi u reformisanju Vojske i sektora bezbednosti. Ponovo: kakve li zablude, i ne manje ironije!) Pa, da li je moguće da on (i slični njemu) devedesetih godina prošlog veka ništa razumeo nije i da je pošao u rat kao zabludela ovčica? Godine 1990, 28. septembra, dakle u vreme kada je ona Jugoslavija još bila u životu i kad su se ostali nacionalizmi (naročito hrvatski) i te

Bestidno prenemaganje

Piše: OLGA POPOVIĆ – OBRADOVIĆ

Na Pravnom fakultetu u Beogradu 17. maja ove godine održana je masovna tribina na kojoj je manifestno iskazana podrška genocidu u Srebrenici, praćena zapanjućom agresijom prema neistomišljenicima. Ta tribina višestruko je značajna. Na onom najprepoznatljivijem nivou, još jednom je ogoljeno stanje institucija u Srbiji. Javnost je brutalno suočena sa činjenicom da su te institucije razorene, i profesionalno i moralno. Gledajući sliku najvećeg i najpoznatijeg amfiteatra Univerziteta u Beogradu - koji je nedavno obeležio svoju stotu godišnjicu - sliku čuvene *Petice* u kojoj se gromoglasno i uzdignutim pesnicama pozdravljaju i slave ratni zločinci, a genocid naziva oslobodjenjem, javnost se suočila sa šokantnom slikom institucije koja školuje pravničke, među njima i buduće sudije za ratne zločine. Ključno je pitanje da li će taj šok isprovocirati građane da se zapitaju

zašto je to tako, gde je tu njihova sopstvena odgovornost i šta im je činiti. Kada bi se to dogodilo onda bismo mogli reći da je iz ovog užasnog događaja na Pravnom fakultetu proizišlo i nešto dobro.

Drugi nivo značaja ove tribine je u tome što je ona pokazala koliko negiranje i prećutkivanje istine, pogotovo kada je ona tako užasna kakva je isitina o poslednjim ratovima, razorno deluje ne samo na ljudsku dušu nego i na ljudski um. Samo moralno izopačeni cinici ili slaboumni mogu sebi dopustiti da se ponašaju kao da su za zločin u Srebrenici saznali tek ovih dana, kada je državna televizija emitovala snimak jedne sekvence genocida u Srebrenici, genocida koji je i sam samo jedna, iako najužasnija, sekvenca višegodišnje genocidne politike i prakse srpskih oružanih snaga u poslednjim ratovima; samo se oni mogu bez stida prenemagati, zgražavajući se danas nad hladnokrvnom egzekucijom nedužnih ljudi i nudeći istorijsko priznanje kao rezultat jednog beogradskog tv prikaza. No, bilo kako bilo, danas posle tog tv prikaza, odjednom svi znaju. Međutim, tribina na Pravnom

kako plašili JNA, Srbija je donela Ustav kojim se ona - kako je to u splitskom "Feralu" u maju prošle godine pisao beogradski advokat Srđa Popović - "izuzima iz pravnog sistema SFRJ", na koji je način "Srbija postala samostalna država"! Pre nego što će "secesionističkim republikama" i pasti na pamet da se osmele na takav iskorak!

U članu 73. toga Ustava zapisano je da "Narodna skupština Srbije odlučuje o ratu i miru", a u članu 83. stoji da predsednik Republike Srbije "rukovodi oružanim snagama u miru i ratu i narednim otporom u ratu; naređuje opštu i delimičnu mobilizaciju (...)"; a kada se Narodna skupština ne može sastati "utvrđuje postojanje neposredne ratne opasnosti ili proglašava ratno stanje (...)". Ponavljamo: mesec je septembar, a godina 1990. Slobodanu Miloševiću i štabu srpske nacionalističke centrale bilo je savršeno jasno da od federalne države po njihovom ukusu i kojom bi oni faktički upravljali - nema ništa, te su na rečeni, veoma perfidan način izveli državni udar.

Budući da je Milošević tim činom u paramparčad razbio i koncepciju opštenarodne odbrane, jedinstven sistem rukovođenja i komandovanja oružanim snagama i jedinstveno jugoslovensko ratište, što se oficijelno smatralo jednim od četiri stuba držača tadašnje federacije, a koji je "aksiom" konstantno naglašavan baš u Armiji - začuđujuće je da, makar visoki oficiri nisu ni tada ni kasnije digli glas protiv političkog vrha Srbije, ako im je već bilo toliko stalo do države za koju su se, kako veli i pisac naše beleške, "časno borili"! Ali, zato su generali raspalili po Sloveniji iz svih kalibara svoje propagande kada je ova odlučila da rukovodi vlastitom Teritorijalnom odbranom samo u mirmodopskom periodu, dok bi se u ratu potčinila federalnoj Vrhovnoj komandi. To će reći, čuđenju nema mesta jer se srpsko-crnogorski deo oficirskog kora bez časnih izuzetaka (i politički slepci iz drugih nacionalnosti) hitro stavio srpskom Voždu na uslugu, i to ne samo zato što je ovaj brutalnim upadom u platni sistem federacije dao znak oficirima da ne treba da brinu za vlastitu egzistenciju, nego i

zato što je nacionalizam i u Armiji već bio metastazirao.

Istina, S. Milošević i srpska "patriotska" centrala u Ustavu su ostavili komotan manevarski prostor tako što su zapisali da će poštovati savezno zakonodavstvo samo onda kada je to Srbiji "u interesu", ali i da će Srbija nastaviti da ostvaruje "svoja prava u federaciji u skladu sa saveznim ustavom". Na tom duplom koloseku Milošević je i mogao da izvodi one beskrajno bestidne predstave u saveznom Predsedništvu sa Borislavom Jovićem, Brankom Kostićem i Sejdom Bajramovićem u neslavnim ulogama. Naravno da su te beogradske igre izazvale reakciju u drugim republikama, najpre u Ljubljani i Zagrebu, ali su ti odgovori bili slabašni, što je (kakov već rekosmo) ponajviše bila posledica straha da Milošević ne zavitla batinom, zvanom JNA kao što je nekoliko meseci kasnije i uradio.

Tek kada se u Srbiji steknu uslovi da na čelne pozicije u državi i Vojsci stanu umni, časni i hrabri ljudi, kadri da pred licem vlastite nacije obznane te i mnoge druge činjenice iz bliske nam prošlosti (ostavljajući zločine nad Srbima onima koji su ih počinili!), Srbija će biti u stanju da se suoči sa groznim zlom koje je produkovano pod njenim znamenjem; biće sposobna da se suoči sa monstruožnom strategijom za koju su njeni tvorci držali da će njome dosegnuti cilj - svi Srbi u jednoj državi - "koji je, ne treba se zavaravati, fascinirao narod" (dr Latinka Perović).

Sve drugo je obmana i samoobmana, odlaganje nužnosti koja se ne može odlagati u beskonačnost. Do tog časa, na moralnoj ravni važiće pravila književnika Brane Crnčevića iz februara 1992: "Srbi ne ubijaju iz mržnje, nego iz očaja. A ubijati iz očaja, to je posao između ubice i Boga, dok je ubijati iz mržnje, zapravo, posao između ubice i đavola. Za srpske zločine nadležan je Bog, a za zločine onih drugih - đavo! Srbi nisu krivi zato što je Bog težak, a đavo lak na oprostaju." Videli smo, "Škorpioni" idealno korespondiraju sa groznim cinizmom ovog korifeja srpske nacionalističke elite!

fakultetu se dogodila nekoliko dana ranije, kada se za Srebrenicu "nije znalo", jer nije bio emitovan pomenuti snimak.

Kada cela planeta zna, a Srbija, koja je odgovorna i u kojoj se pod najvišom državnom zaštitom baškare počinio, kaže da ne zna ili još više, da to nije tačno, i kada to pored zvaničnika govore i njeni građani, onda je reč o stanju koje bi se moglo odrediti kao teška bolest društva. A ako se vrh svega to još i odobrava i pozdravlja, onda je već reč o izopačenosti, i moralnoj i umnoj. To je autizam, slepilo, nerazumevanje prostora i vremena u kome se nalazimo, to je potpuna i suštinska samoizolacija i samodestrukcija. Dakle, znamo da je sve što je na tribini izrečeno laž (iako se još nije dogodila famozna TV emisija), a ipak delamo kao da smo uvereni da je to istina. Posledice su pogubne, i to sada već više za nas same nego za one koji su u ratovima bili žrtve naših laži. Društvo koje je samo sebe onesposobilo da pravi razliku između zločinca i normalnog čoveka, između žrtve i počinio, između heroja i masovnog ubice - nije normalno društvo. Samo oštećen um može da kaže da je jula 1995.

godine Srebrenica oslobođena i samo takav um može kazati da u demokratiji postoji sloboda govora koja podrazumeva i pravo da se tako nešto javno izrekne. Kada to još kaže neko čiji je poziv da mlade ljude uči pravu, a u tome ga podrže najviši predstavnici državne vlasti, onda je to katastrofa. To je, dakle, rezultat petnaestogodišnjeg ćutanja i poricanja: uništavanje svega ljudskog u čoveku - i saosećanja i poštovanja nedužne žrtve, ali i samog uma.

Ali ima tu i nešto još gore, nešto gotovo dijabolično. Tribina je bila svedočanstvo jedne višegodišnje perfidne igre dušama mladih ljudi u kojoj je uništavana njihova šansa da iz svega izadju bez tereta odgovornosti za zlo koje je počinila starija generacija. To je igra u kojoj se oni sistematski odvrćaju od suočavanja sa istinom i od zauzimanja sopstvenog moralnog suda prema njoj. To je možda najproblematičniji aspekt ove tribine. Upotrebljena je jedna visokoškolska institucija da bi se iza nje sakrili oni koji su odgovorni. Svesno se žrtvuju sudbine mladih ljudi, koji tek započinju život građana, u interesu spasa onih koji su odgovorni za zločin, bilo pred zakonom, bilo

Zločinačko partnerstvo

PIŠE: BOJAN AL PINTO – BRKIĆ

Bezočne ubice česta su pojava u ratovima. Kolektivni sunovrat morala budi ono najgore u individuama. Nesreća Srbije je što su njene ubice nosile državne simbole, primale državnu platu i bile slavljene kao heroji. Slučaj “škorpiona” predstavlja neku vrstu testa: kako smo zamišljali da se branila Srbija van njenih granica i kako ćemo se ponašati prema našim momcima u maskirnim uniformama.

Ratovanje “škorpiona” može se podvesti pod istorijski pojam ratnog lešinarenja. Takve jedinice nikada se ne šalju na prvu liniju fronta jer su za to nesposobne. Njihova uloga počinjala bi onog trenutka kada je protivnik u defanzivi i kada bi varvarski zapovednik procenio da mu je potrebno delo dodatnog psihološkog pritiska na već uzdrmanu stranu za koje obični vojnici nisu sposobni, poput streljanja zarobljenika, spaljivanja sela, granatiranja civilnih objekata i svega onoga što je Mladić generički zapovedao “Raspameti!” Takve jedinice, po pravilu, nikada nisu regrutovane nasumično, niti bi bilo ko razuman takvim ljudima kasnije dopuštao da žive životima ugliednih građana.

“Škorpioni” su zapravo pokazatelj razmera propasti države. Ne samo da ih je Srbija okupila, obučila, naoružala, plaćala, da su zavedeni u zvanične spise (negde u sistematizaciji Miloševićevog MUP verovatno je postojala pozicija člana streljačkog voda i skupljača bele tehnike s pola radnog vremena), nego ih je posle rata zbrinula, okučila i prikrila, kao da su izvršavali neke izuzetne nacionalne zadatke, a ne pljačkali i ubijali. Kad pomislite na novac koji je odlazio na ime poreza, za gradnju i održavanje infrastrukture, za penzije i socijalne dodatke, za plate u javnom sektoru, imajte na umu da je trebalo oformiti bazu za isplate “škorpionima” i raznom drugom bašibozlu-

ku, koji je prekovremeni rad i teške uslove naplaćivao u nečijim ušteđevinama i pokućstvu. I, kako možete da se ljutite na državu posle svega? Pa, ona je od nas učinila partnere u zločinu. Potrebno je da se štitimo međusobno: država koja je oformila “škorpione” i mi koji smo ih plaćali da streljaju bosanske mladiće podno Jahorine.

Ne osećate kako nam je Milošević, iako već četiri godine na obali Severnog mora, postao blizak. Ako nam neko i poveruje da nismo svi glasali za njega, kako će nam poverovati da nismo plaćali porez? Naš Slobodan je populizmom razvrgnuo zaštitne mehanizme države, nacional-socijalizmom učutkao opoziciju i onda nas uvezao sa ubicama i secikesama, čime se Srbija ispislala iz modernih zajednica i poprimila izgled varvarskih imperija.

Milošević je kombinovao sa “škorpionima”. Oni su bili izvršioци najopakijih šoviniističkih zamisli pred kojima je vrh bivše JNA, koji je u “vrhovnom komandantu” prepoznao čuvara jugoslovenskih ideja pretočenih u srpski nacionalni program, okrećao glavu. Ko god je bio u tom ratu, u radijusu od 50 kilometara od polja njihovog delovanja, nije mogao da ne čuje za “škorpi-one”, baš kao što po povratku kući nije mogao da čuva takvu tajnu. Tužilac u procesu protiv Miloševića skrenuo je pažnju svedoku, bivšem pomoćniku ministra unutrašnjih poslova, da ne veruje u toliki stepen neznanja, zaborava ili nezainteresovanosti. Svi smo mi otprilike znali šta se dešava tamo negde. Možda nismo znali da se jedinica zvala “škorpioni”, da je glavni bio neki Mrgud ili Boca, ali smo znali da postoji, u čijem je sastavu i kakva joj je namena. Sada nema sumnje da su “škorpioni” bar u jednom trenutku bili deo zvaničnih struktura MUP. Prema rešenju iz marta 1999. godine, koje je potpisao ministar Vljako Stojiljković, ta je jedinica iz rezervnog sastava aktivirana i inkorporirana u Resor državne bezbednosti. Postavlja se pitanje, kada su oni vraćeni u rezervu ili raspušteni i koji je njihov status bio pre toga.

Za to kratko vreme za koje su bili u “papirima”, “škorpioni” su ostali zapamćeni po zločinima u Podujevu i okolini. Ti

pred sudom istorije.

Što se političkih reakcija na tribinu tiče, i one su pokazule odsustvo pameti. Naši političari ne shvataju da je Srebrenica postala simbol savremenog genocida za ceo svet, simbol moralne i političke obaveze, simbol kredibiliteta moderne politike. Pošto je i sama jednom pala na ispit iz Srebrenice, i to onda kada je to bilo sudbonosno, međunarodna zajednica je danas, deset godina posle, čvrsto rešena da od priznavanja i kažnjavanja ne samo genocida u Srebrenici nego i svih zločina počinjenih u nedavnim ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, napravi pitanje svih pitanja ovog regiona. To nije ono što ima na umu premijer Srbije, kada izrazom “pitanje svih pitanja” naziva ono što je ne tako davno nazivao “poslednjom rupom na svirali”: nije to pitanje da li će pod pritiskom međunarodne zajednice biti izručen ovaj ili onaj optuženi pred Haški tribunalom. Jer, Srbija se u tim stvarima više neće pitati. Pitanje svih pitanja jeste u tome da li ćemo priznanje i osudu zločina interiorizovati kao svoj sopstveni moralni zakon, te da li ćemo opstati kao ljudi.

Ukoliko to izostane, zločin će postati sastavni deo našeg identiteta i Srbija nikad neće postati normalna zemlja.

Ali, za unormaljivanje Srbije neophodno je i političko prosvetčivanje, na prvom mestu razumevanje suštine politike i ideologije koja je završila u zločinu. To je politika koja je nužno odvela u genocid, koja je zapravo sama genocidna. I u tom smislu nedavna tribina na Pravnom fakultetu je upozoravajuća – njen prvobitni naziv “Deset godina od oslobođenja Srebrenice”, kao i ono što je tamo izrečeno i čemu se skandiralo. Tamo je rečeno da je Srebrenica oslobođena. To je rečeno u Beogradu. Time je predočeno samo još jedno, iako dosad najgnusnije, svedočanstvo istrajavanja na politici koja insistira na Republici Srpskoj kao srpskoj državi čija je budućnost u sastavu Srbije – dakle, politici koja negira jedinstvenu BiH i koja se ostvaruje putem etničkog čišćenja. Legitimisanje takve politike je put u budući rat i genocid. Dok se to ne shvati i ne prizna, i dok se takva politika i ideologija ne delegitimišu u Beogradu, ne možemo reći da je politika genocida postala deo naše prošlosti.

Ruganje žrtvama

PIŠE: RADE VUKOSAV

zločini su ušli u optužnicu protiv Miloševića. Prva varijanta te optužnice, objavljena krajem maja 1999. godine, obuhvatala je zločine “škorpiona” poslednjih dana marta. Čini se da nije bilo tužioca i istražnog sudije koji bar jednom u predmetima nisu naišli na njih. Konačno, i srbijansko tužilaštvo je protiv jednog od njih, izvesnog Saše Cvjetana, podiglo tužbu još 2002. godine. Taj proces je nakon mnogo peripetija završen osudom na 35 godina zatvora za ubistvo dvoje albanskih i dvoje srpskih civila.

Teško je vršiti poređenje između brutalnosti raznih lešinara, no “škorpioni” su jedini za koje se zna da nisu brinuli o etničkoj pripadnosti žrtava. Prema jednoj priči, za koju se upravo prikupljaju dokazi, oni su zlostavljali i pljačkali srpske izbeglice koje su se povlačile iz Hrvatske početkom avgusta 1995. godine, posle pada Knina. A, poznato je i da su ratovali za račun Fikreta Abdića protiv bosanskih vlasti u Cazinskoj krajini. I tamo su počinili teške zločine, zbog kojih je Abdić osuđen na 20 godina zatvora u Hrvatskoj, po zapovednoj odgovornosti.

Srbijanska tajna policija održavala je redovne kontakte sa “škorpionima” i pomagala ih. Njihov oficir za vezu bio je jedno vreme ministar odbrane samozvane Republike Srpske Krajine. Milošević ga je odredio da potpiše Erdutski sporazum, na osnovu dogovora koje je imao sa Franjom Tuđmanom (pročitati knjigu Hrvoja Šarinića). Pretpostavlja se da su on i drugi vodeći ljudi “škorpiona” sve vreme imali zvaničan status u državnoj bezbednosti. Kad se otvore dosijea, imaćemo odgovor koliko su oni formalno bili involvirani.

Ono što je danas van svake sumnje je da su oni u jednom trenutku bili deo državnih struktura. Takođe, zna se da su učestvovali u streljanjima zarobljenih u Srebrenici. Na video-snimku emitovanom na televizijama, vide se lica i zločin. Navodno su ih prepoznali i uhapsili, no verovatnije je da se neko dosetio da postoji spisak sa telefonima i adresama, pa se krenulo od početka.

Na ključno pitanje zašto je snimak emitovan ima više odgovora. Jedan od najlogičnijih je da su “škorpioni” bili državni službenici, koje su plaćali poreski obveznici, pa javnost ima pravo da zna šta su oni radili. Drugi odgovor je da je Srbija previše odbijala da prihvati šta se zapravo dogodilo u Srebrenici i da je morala to da sazna na najbrutalniji način. Bilo kako bilo, preko “škorpiona” smo počeli suočavanje sa zločinima u Srebrenici sa deset godina zakašnjenja. Koliko smo dugo odbijali da prihvatimo da je u Istočnoj Bosni neko u naše ime počinio genocid, moglo je i gore da nas “poklopi”.

“Škorpioni” su pokrenuli talas saradnje tužilaštava i policija Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije i Crne Gore koja bi morala dati konkretne rezultate. Spisak počinilaca ratnih zločinaca sigurno nije kratak, a njihovo procesuiranje i kažnjavanje predstavlja obavezu država učesnica ratova na prostoru bivše Jugoslavije. Haški tribunal je u izlaznoj strategiji naznačio da će voditi postupke isključivo protiv ljudi sa vrha lestvice vlasti, dok je Beogradu, Zagrebu i Sarajevu ostavljeno da procesuiraju ostale. Nakon što izruči generala Ratka Mladića, vlada premijera Vojislava Koštunice moraće da se pozabavi ljudima koji imaju krvave ruke. Njihov broj mogao bi biti i preko hiljadu. Pretpostavke su da bar polovina njih živi izvan granica Srbije.

Čitava područja u Bosni i Hercegovini (BiH), opštine gradovi, mjesta: Foča, Rogatica, Višegrad, Bratunac, Vlasenica, Janja, Zvornik, Srebrenica, Žepa i drugi – u Podrinju, čitavo Podrinje – su, po njima, učesnicima agresije na BiH, oslobođeni, te u Posavini Bijeljina, Modriča, Bosanski Šamac, Brčko, Bosanski Brod, Derventa, pa Prijedor, Doboj i drugi. Pa i Banja Luka, istočna Hercegovina itd. Sve je to tokom rata 1992-95. godine “oslobođeno”. Čak se potom slave i godišnice “oslobađanja”. Oslobođeni! Od koga i od čega su naselja i prostrana područja BiH oslobođena, kad su prije toga već bili slobodni? Oslobođeni su od svih njihovih stanovnika ne-Srba, a mnogi stanovnici od njihovih života. Svi su najprije oslobođeni od svega što su do tada posjedovali. Roditelji su oslobođani od svoje djece, djeca od roditelja, braća od svoje braće i sestara, sestre od braće i sestara, žene od muževa... Oni što su preživjeli “oslobađanje” su mučeni u logorima, i protjerivani iz “oslobođenih” krajeva. Žene, djevojke, pa čak i djevojčice su grubo silovane – “neka rađaju četnike”. Oko 700.000 ne-Srba je, što poubijano, što protjerano. Već je do sada otkriveno nekoliko stotina masovnih grobnica, a rezultat toga etničkog čišćenja je Dejtonskim sporazumom priznata Karadžićeva i Mladićeva tvorevina – sadašnja Republika Srpska (RS). BiH je podijeljena na sporne i loše “entitete”!

Vratimo se k Srebrenici, koja je postala samo kao poznati istaknuti naziv i sinonim najvećeg genocida na jednom mjestu u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Sva ostala “oslobođena” naselja u BiH, su prošla slično Srebrenici, samo što je Srebrenica najkrupniji genocidni zločin, izvršen na očigled međunarodne zajednice, usprkos postojanja holandskog bataljona UN koji je čuvao tu “zaštićenu zonu”. Drskost agresora je kulminirala razoružanjem te jedinice “plavih šljemova” UN i zloupotrebom njihovih uniformi. I to – onako glatko, nekažnjeno! I, što je najgore, masakrom oko 8.000 civila. Tek je taj čin donekle, ali ne dovoljno, probudio svjetsku javnost iz letargije, a učinjeno nije gotovo ništa. Zločin nije spriječen. Dugo su, za sve vrijeme rata, moćni međunarodni faktori, navijali za agresora, što je bio uzrok odugovlačenja za sprječavanja agresije, a svršetkom rata priznavanja agresorima njima postignutih ratnih ciljeva – podjele BiH na entitete, što se u ovom tekstu mora ponovo podvući, jer je taj čin Bosnu i Hercegovinu doveo u bezizlazan položaj. Održavajući vještački tu podjelu, međunarodna zajednica i sama sebi otežava položaj i pravi ogromne troškove održavanja jednog nenormalnog, teško održivog stanja. Gubi vrijeme.

Mladićeve snage su napale Srebrenicu, ustvari logor sa više od 30.000 golih, bosih, gladnih i žednih izbeglica u Zaštićenoj zoni UN. Mladić, nakon zauzeća Srebrenice, “pobjednički” i prkosno izjavljuje: “Ovaj grad poklanjam srpskom narodu!” i masovnim pokoljem izvršava totalno etničko čišćenje područja Srebrenice i Žepe kao što je to već ranije učinio na svim do tada osvojenim područjima u cilju strateškog ostvarenja dugo željenog sna o “homogenoj velikoj Srbiji”. Njegov sizeren Slobodan Milošević je, na pregovorima u Dejtonu, zajedno sa Franjom Tuđmanom, to i izborio – podjelom BiH na fatalne “entitete”. Prije toga su

se Milošević i Tuđman, 24. i 25. marta 1991. u Karađorđevu i 14. aprila 1991. u Tikvešu, dogovorili o podjeli BiH. Historijski dogovoren i izvršen zločin je historijski nagrađen. Nagodba sa zločincima! Dogovorili se o podjeli, vršili agresiju u tom cilju, svoju agresiju cinički nazvali *građanskim ratom u BiH*.

Puna je BiH Srebrenica, koje se sada, ili manje spominju, ili nikako ne spominju. U BiH je Srebrenica, u to zlo vrijeme, bila svako selo, svaka njiva, svako brdo, šumica, rijeka, potok, kućni prag... dokle su dopirale Mladićeve snage. I druge zaraćene strane u BiH su pravile slične zločine, ali malobrojnije od Mladićevih. Iako je zločin – zločin. Bez obzira koliki je, zločin je. Svaki je velik. Ubijanje je i protjerivanje je vršeno planski, hladnokrvno; sa ciljem stvaranja već spomenute homogene velike Srbije, koja je u strategijskom planu velikosrpskih “nacional-patriotskih” struktura i snaga koje rade potajno, a u pogodnim vremenima brzo razbuktaju nacionalističko-populističke strasti kao psihološku pripremu za rat, što je dokazano u svim nedavno vođenim ratovima XIX i krajem XX vijeka. Ove su generacije to vidjele na Miloševićevim “događanjima naroda”. Inspiracija je potekla od Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti – tog srbijanskog imperijalnog duhovnog generalštaba, s blagoslovom i aktivnom duhovnom potporom Srpske pravoslavne crkve. Ekstremne naci-strukture i njihove snage su hladnokrvno likvidirale sve što im je na putu, kako na ratištima van granica Srbije, tako i unutar same Srbije (Ivan Stambolić, Zoran Đinđić, te mnogi ministri, generali, novinari, političari...) Začudo, čim im to zatreba, brzo se nađu pomračeni umovi koji raspale krvavo ludilo i povedu krvavo kolo. U Republici Srpskoj (RS), još ima javnih prijetećih poruka Bošnjacima od strane navijača na fudbalskim utakmicama. Grupe navijača koje sa podignuta tri prsta, ponavljajući, urlaju: “Nož, žica, Srebrenica”! Pa čak tu prijetnju iznose i napisanu na transparentu. Kakva bezumna oholost?! Preko toga se, nažalost, olako prelazi.

Sliku Srebrenice mogu opisati, onakvu kakva je bila, samo Majke Srebrenice: “Kako je teško biti majka, a ne imati djecu”. Da dodamo: i jaderno i žalosno. Svi oni koji su se, makar i nečinjenjem tj. ne opiranjem zlu i ne osuđivanjem zločina; odobravanjem, umanjivanjem ili negiranjem zločina, kad bi imalo ljudskoga u sebi imali, ustali bi kad kažu Bosna, a kleknuli kad kažu Srebrenica, Sarajevo, Foča... Nedavni skup polovinom maja, na Pravnom fakultetu Beogradskog univerziteta (BU) je javno pokazao ono za što se i prije toga znalo, da postoje dogmatsko-demagoško ekstremne, kvazi patriotske snage koje sve zločine ili negiraju, umanjuju, ili ih pokazuju kao podvig i “uspjeh srpskog oružja”; a vinovnike zločina drže za srpske heroje. Ovom je prilikom na Pravnom fakultetu samo buknilo ono što stalno tinja u srpskoj svijesti nazadnjaka, srećom ne kod svih. Po njima su Srebrenica i veliki dio “srpske Bosne” oslobođeni. U pravu je jedan beogradski publicista kad je spomenuti skup na Pravnom fakultetu BU naslovio “užasnim zadahom srpske sramote”, što to i jeste. Umjesto da ta gospoda razmisle, da se zabrinu zbog krivice zločinaca koji su, u naše ime, počinili zločine, pa su ti zločini rezultirali time da nam je cijeli državni, vojni i policijski vrh u Hagu i da to osude i priznaju da samo krivci trebaju odgovarati – oni nakaradnim stavovima zagovaraju kolektivnu krivicu srpskog naroda, što je neprihvatljivo.

Istinom treba skinuti teret zločina. Sadašnjim postupcima,

Srebrni grad

PIŠE: OLGA ZIROJEVIĆ

Tragični grad lepog imena, koje duguje ovom plemenitom metalu skrivenom duboko u njegovim nedrima, ima, upravo zbog srebra, prošlost koja zaslužuje da se upozna.

Nastao je nedaleko od rimske Domavije (sedišta rudarske uprave za Panoniju i Dalmaciju i centra rudničkog distrikta), a zaslugom nemačkih srednjovekovnih rudara poznatih pod imenom Sa(k)si (koji su tada rudarili po čitavoj Evropi).

Težište proizvodnje srebra u XIV veku bilo je uvek tamo gde se, zbog bogatstva nalaza, najlakše moglo doći do ovog plemenitog metala. A to je upravo bio rudarski bazen srednjeg Podrinja u kojem Srebrenica ubrzo izbija na prvo mesto (prvi pisani trag – Srebrnica – iz 1352. godine). Tu je, inače, u Srednjem veku, postojalo više rudarskih revira i topionica. A uz Srebrenicu, početkom XVI veka, veći značaj dobija rudnik Sase (sada, istoimeno selo). Troskišta se nalaze kod Gradi-ne, na reci Kiževici, Saškoj reci i drugde. A o staroj rudarskoj aktivnosti i danas svedoče mnogi toponimi, kao Špat, Sase, Vitlovac, Pečišta, Crvena rijeka, Čagalj. Glavni proizvodi srebrničkih rudnika bili su srebro i, u nešto manjim količinama, olovo.

Do kraja XIV veka Srebrenica je postala najvažniji rudnik i najznačajnije gradsko naselje bosanske države. O radu kovnice u njoj ima pouzdanih podataka već za drugu polovinu XIV veka. (*grossi de Srebernica*).

Od samog nastanka, Srebrenica nikad nije bila bez Dubrovčana, pa ni u najtežim ratnim vremenima kada su oko nje vođene borbe starih i novih gospodara (Bosanci, Srbi, Mađari, Turci). Ova dubrovačka naseobina – kolonija – bila je jedna od najjačih na čitavom balkanskom zaleđu (po običaju, sa stalnim konzulom na čelu). I upravo zahvaljujući ovoj koloniji koja je vremenom postajala brojnija, ostavljajući sve više pisanih tragova u dubrovačkim arhivskim knjigama, mi uglavnom možemo da ocenimo napredak i značaj ovog naselja. A Srebrenica je, opet, dala Dubrovniku veći broj novih građana nego ijedno drugo mesto iz unutrašnjosti Balkana. I sama je imala veoma šarolik etnički sastav. Pored Dubrovčana, iz primorskih gradova najbrojniji su bili Barani, zatim Kotorani, Korčulani i Ulcinjani. Tu su, preko Dubrovnika, stizali i trgovci iz Prata, Milana, Ferare, Albanije. Osim toga, susreću se i Turci, Grci, Cigani, pa čak i jedan Čeh.

Odavde je tekao, kako to pouzdano svedoče dubrovačke vesti, ogroman izvoz srebra. Tako je 1417. godine zakup srebrničke carine iznosio 1000 litara srebra, što odgovara količini od 1033 kilograma ovog plemenitog metala, dakle, nešto više od jedne tone. A novija istraživanja ukazuju da se radilo o proizvodnji koja nije mogla biti manja od šest tona srebra godišnje, u vremenu kada se Srebrenica nalazila na vrhuncu razvoja (računa se da se u Evropi između 1250. i 1450. godine proizvodilo od 24 do 47 tona srebra godišnje).

U samoj Srebrenici bilo je ukupno 15 raznih zanata. A među dubrovačkim zanatlijama najviše je bilo zlatara, i oni

su se tu i najduže zadržavali. Slede krojači, podstrigači sukna, mesari, kožuhari–krznari, zatim, znatno manje, zanatlije ostalih struka, kao što su obućari, svečari, klobučar, sabljar, tkáč. Postojao je čak i lokalni način ukrašavanja odeće (*modum de Srebrenica*), što bi svedočilo o razvijenoj gradskoj sredini.

Grad (*civitas*), zapisaće Dubrovčani, ima od najranijeg vremena svoj pisani rudarski zakon (koji će kasnije preuzeti i Turci) i, od XV veka, svoj gradski statut i pečat. Tu je, kako je već istaknuto, vrlo rano počela da radi i kovnica novca.

Pored domaćih vidara, ima vesti i o dubrovačkim lekarijama, a dolaze i artisti, glumci i frulaši.

Treba, takođe, spomenuti da je poreklom iz Srebrenice bio i jedan vrlo istaknuti teolog, franjevac Juraj (Đurađ) Dragišić, poznat kao branilac učenja Savonarole (ital. dminikac, borac protiv izopačenosti katoličkog sveštenstva i rimskih papa, spaljen 1499 u Firenci kao jeretik), koji je krajem XV veka proveo oko tri godine u Dubrovniku.

Zna se nešto i o izgledu srednjovekovne Srebrenice. Nastala je najpre kao otvoreno naselje, ali se vremenom javila potreba da se zaštiti tvrđavom (pa je izgrađena tvrđava Srebrenik, čije ruševine treba da su se sačuvala do danas). Godine 1439. izričito je označena kao *varoš*. Kuće dubrovačkih trgovaca, kao i kuće trgovačkih kompanija – većinom u njihovom vlasništvu – nalazile su se u najvažnijim i najistaknutijim delovima grada, na trgu i obližnjim ulicama. Kako to svedoče savremenici bile su velike i lepe, građene od drveta, ali i od kamena. Poznat nam je i naziv jedne ulice, one koja je vodila na gradski trg – *Via di merchado* (Trgovačka ulica). Osim crkava i franjevačkog samostana Svete Marije, uz koji je, po običaju, bio leprozorijum (koji se, inače, pominju u svim većim bosanskim naseljima, posebno rudarskim), u Srebrenici su se nalazile još carinarnica i gostionica, kao i drugi objekti neophodni za život jednog gradskog naselja.

Srebrenica je, najzad, i jedino poznato bosansko naselje u kojem je bila provedena neka vrsta kanalizacije. Tačnije, pominju se odvodni kanali pokriveni pločama, rešenje koje je tada bilo uobičajeno u primorskim i italijanskim gradovima.

Shodno žalbama Dubrovčana (1435) Srebrenica je važila kao nezdravo mesto zbog mnogih topionica koje su zagađivale vazduh (budući da su se nalazile u centru grada), što je "izazvalo smrt mnogih dobrih ljudi".

Literatura:

D. Srećević, *Arheološki leksikon*, Beograd, 1997.

M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjekovnoj Srbiji i Bosni*, 1, SAN Beograd, 1955.

D. Kovačević, *Dubrovčani zanatlije u srednjovekovnoj Srebrenici*, Godišnjak Društva istoričara BiH XV, Sarajevo, 1966.

D. Kovačević–Kojić, *Gradska naselja srednjovekovne bosanske države*, Sarajevo 1978.

S. Ćirković, D. Kovačević–Kojić, R. Ćuk, *Staro srpsko rudarstvo*, Beograd Novi Sad, 2002.

dok se pišu ovi redovi (4. juna 2005), nazire se pozitivan pomak u tom pravcu. Pritisnut teretom dokaza gospodin Boris Tadić, predsednik R. Srbije, poneki političari i djelatnici u R. Srbije su se već pozitivno izjasnili. I hapšenje "škorpijona" koji su bili u nadležnosti srbijanske policije, a činili zločine u BiH i Hrvatskoj je indikator da Srbija "okreće drugu stranicu lista". Ako tako bude biće to pobjeda naprednih snaga u Srbiji.

I da se javno kategorički izjasni da nema nikakve "velike Srbije" isto kao što ne može biti ni nikakve "velike Hrvatske", "velike Bosne"...Na te mračne gluposti, na strategiju krvi i tla trebamo staviti tačku. Za sva vremena. I okrenuti se srbijanskim problemima – ekonomskom, demokratskom i diplomatskom jačanju države. Da ne pravimo više od Srba čudake, a od Srbije strašilo za susjede. Samo ćemo tako postići bolji život i međunarodni ugled. Sve ovo dosadašnje ponašanje vodi u propast. Nisu nama drugi krivi što nazadujemo. Krivci su među nama.

Bio bi grijeh ne prekoriti međunarodnu zajednicu: Evropsku uniju, (Veliku Britaniju i Francusku posebno), SAD, Rusiju, UN i Savjet bezbjednosti. Posebno arhitekta i arbitre Dejtonskog sporazuma: jesu li Majke Srebrenice i preveliko brojne žrtve u BiH zaslužile ovu sramotnu kaznu da Srebrenica i njihova silom oteta imovina pripadne agresoru iz čijih se sadašnjih sredina čuju prijetnje izmještanja Spomen groblja srebreničkim žrtvama iz Potočara i ostale iz RS na tlo Federacije?! Entitet u kome je i Srebrenica je djelo Radovana Karadžića i Ratka Mladića, te Miloševića i Tuđmana, kojima je u Dejtonu poklonjen zajedno sa Srebrenicom, kako bi ih umilostivili da potpišu mir, jer su arbitri precjenjivali snage agresora. Braniteljima BiH nisu dali da se naoružavaju, iako su znali da agresori imaju oružja na pretek i da ih njihovi pokrovitelji obilno pomažu. Vjerovatno su čekali kraj rata pobjedom agresora. Pitanje je jesu li sada svjesni toga. Šta su učinili da se i sami uvjere da entiteti u BiH ne mogu opstati. Da oni nisu ni racionalni, niti predstavljaju budućnost BiH. Poželjno bi bilo saznati jesu li arhitekti i arbitri Daytonskih entiteta bili iskreni prema BiH, kada su ih stvarali. I jesu li mislili na žrtve? Pa i na žive? I jesu li iskreni prema žrtvama (i prema živima)? Još i sada? Je li Bosna koja je bila jedina i velika baza otpora Hitleru u Drugom svjetskom ratu, jedina slobodna teritorija u Hitlerovoj "evropskoj tvrđavi", koja je procentualno i onda podnijela najveće žrtve u Evropi, boreći se na strani saveznika - zaslužila da je Miloševići i Tuđmanovi nacisti razbiju, pitanje je kumovima priznavanja "entiteta". Pitanje je i aktualnoj svjetskoj javnosti i savjesti čovječanstva. Možda im je ružna slika u BiH bila prisustvo islamskih mudžahedina na strani branitelja BiH. Niko od njih nije zapazio da tih mudžahedina u BiH ne bi bilo da, mnogo prije njih, nisu tamo pristigli pravoslavni mudžahedini: beli orlovi, arknovci, šešeljevci i drtugi i odmah, na početku, počeli klanje i etničko čišćenje. Da nije bilo pravoslavnih, ne bi bilo ni islamskih mudžahedina. Oni su ih doveli u BiH, a opaki su bili i jedni i drugi.

Ovi entiteti, ovo državno uređenje BiH, ova sadašnja politika prema BiH i natezanje Visokog predstavnika međunarodne zajednice u BiH sa opstruktivnim ponašanjem bivših agresora i entitetskih struktura vlasti i politike je ništa drugo, do ruganje žrtvama. Ne samo žrtvama Srebrenice, nego i žrtvama cijele Bosne i Hercegovine. I državnom suverenitetu BiH.

PIŠE: TEOFIL PANČIĆ

Koštuničin "plemenski" spisak

U najmanju ruku od kraja osamdesetih, na brdovitom Balkanu vrlo intenzivno deluje nešto što bismo, inspirisani neprevaziđenim Marfijevim zakonom, mogli nazvati, recimo, Zakon o progresivnom rastu idiotskih situacija. To će reći, da na svaku idiotsku situaciju koju isprovocira jedna strana u nekom – makar i latentnom – političkom, etničkom, međudržavnom, međupartijskom, ideološkom etc. konfliktu, druga strana obično odgovara kreiranjem neke još idiotskije. Naravno, samo dok se ona prva ne presabere i Žestoko Uzvрати... Primeri olimpijskih visina Sistemskeg Kretenizma koji su dosegnuti korišćenjem ove kreativne tehnike toliko su brojni i upečatljivi da sam siguran da će svaki čitalac lako sastaviti sopstvenu top-listu omiljenih Ispada.

Pogledajte, recimo, ovu zavrzlamu sa flaširanim vodama iz Srbije, koje su odjednom, sve do jedne, postale bakteriološki neispravne za visoke crnogorske standarde, dobro poznate i nezaboravne svakome ko je ikada okusio vodu iz budvanskog ili hercegNovskog vodovoda, lakomo koristeći retki trenutak kad iste uopšte ima. Tako, dakle, izgleda *bakteriologija na Balkanu*, baš kao zgodan uvod u nekakav mali, prljavi trgovinski rat. No, element bizarnog zapravo je drugde: politički odnosi Srbije i Crne Gore – tobožnjih članica tobožnje Državne Zajednice koja je po njima dobila ime – do te su mere zagađeni, to jest *bakteriološki neispravni* da niko živ neće poverovati da u ovom "bakteriološkom ratu" nema politike, pa čak ni ako je to najčistija istina. Uostalom, *istina je tamo negde*, što bi rekli agenti Molder i Skali...

Ekscentrična "vodena afera" – šta god tu zapravo bilo posredi – logična je posledica jednog *perverzno konkubinata* u kojem Srbiju i Crnu Goru drži pre svega beogradski politički establišment, uz bučno terciranje čuvene kaste "terazijskih Crnogoraca". Iskreno, slabo sam zainteresovan za tu problematiku, ni(je)sam Crnogorac bilo koje provenijencije; držim da se moja država nakon raspada SFRJ zove Republika Srbija (i proteže se tačno na onoj teritoriji na kojoj Jočić može da pošalje Milana Obradovića u prekomandu), a što se Crne Gore tiče, svoj odnos volim da iskažem ovako: "niti mi treba, niti mi smeta". Štono bi se reklo, od volje joj... Elem, ta će virtuelna SCG-paradržava prirodno odumreti na ovaj ili onaj način, brže ili sporije, žešće ili mirnije, sa kis(j)elom vodom ili bez nje. Ali, obespokojava me i te kako što se i na primeru odnosa prema našoj južnoj "slučajnoj partnerki" pokazuje koliko su opasni,

bezobzirni i *nedokazani* ljudi koji, nažalost, vode moju zemlju.

Zanet svojim "državotvornim" opsesijama, premijer Vojislav Koštunica ne samo da nije u stanju da kaže – verujem: ni da pomisli – ni jednu jedinu suvislu reč glede kosovskog problema, nego ni Crnu Goru i sve što je u vezi s njenim mit-skim "separatizmom" nije u stanju da tretira drugačije nego kao živopisni brdsko-primorski privezak svoje moravske kneževine, a koji se pre ili kasnije ima obuzdati i privesti Matici. I nema načina da se tom čoveku – ali i najvećem delu srpskog političkog mejnstrima, u vlasti i u opoziciji – dokaže da to nije tako, i da su odavno izgubili svaku pouzdanu mentalnu vezu sa stvarnošću, da su bečarski zaturili i poslednju ispravnu busolu. Samo je tim tragičnim gubitkom *linka*, naime, moguće relativno racionalno objasniti onaj neverovatan i nadrealan civilizacijski karambol sa spiskom "crnogorskih državljana" koji žive u Srbiji – mnogi od rođenja – a koji bi, je l' te, trebali da glasaju na budućem referendumu o samostalnosti Crne Gore, ali im to, eto, ne da zli Milo Đukanović.

Naravno, u jednoj stvari ne treba imati iluzija: i beogradski i podgorički establišment odnose se prema famoznom "glasačkom problemu" onako kako kojem više odgovara s obzirom na dominantni profil mogućih (ne)glasača. To ipak ne znači da se u ovoj stvari mogu izjednačiti: elementarna logika, i "obična" i pravna, na strani je Podgorice. Glasačko telo za referendum identično je izbornom telu jedne države, jer država nije *savez plemenskih skupština* nego građanska, ergo, *politička zajednica*. Svako ko ostvaruje glasačko pravo u Srbiji deo je te, srbijanske – a ne crnogorske, estonske ili zanzibarske – političke zajednice, pa neka je sto puta upisan – po osnovu svog ili očevo rođenja – u matične knjige rođenih u Plužinama, Lijevoj Rijeci, Buljaricama ili Prčnju. I ja sam, znate, rođen u Skoplju, pa ipak ne glasam u Makedoniji, niti polažem pravo na saodlučivanje o njenoj sudbini... A ova razgalamljena "beocrnogorska" bulumenta u svakom je smislu ravnopravan i legalan činilac političkog života Srbije, u kojoj bira i biva birana, bistri i muti politiku kako 'oće. Nisam čuo za slučaj da se neko odrekao aktivnog i pasivnog biračkog prava u Srbiji ne bi li glasao u Crnoj Gori. Ako bi se, dakle, dozvolilo da ti ljudi, osim Srbije, dobiju glas i u zemlji svog porekla, to bi značilo da neki ljudi imaju *dva glasa*, i to unutar nečega što sami smatraju *zajedničkom državom*. E, jado, da im ne bude to malo mnogo?!

No, velim, ne tiče me se The Referendum: brine me to što, sa ili bez Crne Gore, Srbija ostaje u vlasti ljudi koji se diče svojim pravničkim titulama i klasičnim političkim liberalizmom, a ovamo nisu u stanju – ili nemaju volje – da državu shvate kao političku zajednicu, nego im je draže da je tretiraju kao od puke nužde institucionalizovani i "modernizovani" oblik Saveza Plemena, baziranog na (doživotnoj i naslednoj) srodnosti na osnovu krvi & tla. Od takvih će Crna Gora i formalno da utekne, ali Srbija nema kud: ili će ih poslati u penziju – pa neka idu u Sušanj i Risan, da 'lade noge u pličaku! – ili će samoj sebi uskratiti bilo kakvu "postplemensku" budućnost.

Mi smo za brzo rešavanje

PIŠE: NATAŠA MIČIĆ

U Prištini je 13. i 14. juna, u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i Američkog instituta za mir održana dvodnevna konferencija na temu "Budući status Kosova". Sa ovog skupa, kojom su prilikom ljudi dobre volje sa obe strane govorili o rešavanju trenutno najaktuelnijeg regionalnog pitanja, *Helsinška povelja* donosi dva izlaganja. Sve rasprave biće inače objavljene kao posebna brošura u izdanju Helsinškog odbora u Srbiji.

Zadovoljstvo mi je što sam u Prištini jer mi je, zahvaljujući Helsinškom odboru za ljudska prava iz Beograda i Američkom institutu za mir, pružena prilika da u susretu sa albanskim kolegama razgovaram o temama koje dugo traže rešenja. Za mene je ova prilika još važnija zbog mogućnosti saradnje i u budućnosti. Koliko god to bilo teško danas sagledati, naši putevi će se preplitati u težnjama da postanemo članovi EU. Ovaj dijalog je značajan, jer su naši međusobni odnosi opterećeni mnogim nerešenim problemima iz prošlosti. Da bi smo ih rešili o njima mora da se razgovara. Zahvaljujem organizatorima na trudu, a učesnicima na dobroj volji da prihvate poziv.

Za mene su naši ciljevi u suštini, isti. Bolji život naših građana i u Srbiji i na Kosovu. To je moguće samo kroz iskreno prihvatanje evropskih, odnosno civilizacijskih vrednosti, koje će omogućiti celom regionu da postane deo ujedinjene Evrope. Ranije su birani drugi putevi, ali su oni doživeli svoj istorijski poraz. Posledice tih zabluda bile su strašne po naša dva naroda.

Svakako najveći problem koji stoji pred nama je nerešen status Kosova. U Srbiji kroz odnos prema ovom problemu odslikava se stav prema modernizaciji. Mi smo za brzo rešenje koje je u skladu sa evropskom perspektivom naših građana. Sa druge strane je politika odlaganja. Konzervativci i snage prošlog režima ovo nerešeno pitanje koriste u borbi protiv reformatora i modernista, protiv prihvatanja evropskih vrednosti, protiv građanskih ideja. Kolektivistička svest, razvijana šest decenija, u kombinaciji sa bedom većine građana omogućava konzervativnim snagama manipulisanje nacionalnim osećanjima sa ciljem da se izbegnu suštinske promene društva i modernizacija zemlje. Otuda im ne odgovara rešavanje otvorenih nacionalnih pitanja. Prošlost ne možemo promeniti, ali se sa njom moramo istinski suočiti. Ali, život ljudi možemo da promenimo, to je obaveza koju smo prihvatili kada smo počeli da se bavimo politikom. To su prvi koraci u građenju nove budućnosti. Sa jedne strane, suočavanjem sa zločinima i kršenjem ljudskih prava, zbog pravde za sve žrtve. A sa druge strane, suzbijanjem bede kao najvećeg generatora ekstremizma.

Sve ovo što sam rekla za Srbiju, važi i za ceo region.

Većina albanske elite može da nauči nešto iz našeg iskustva. Srbi su bili većinski narod u Jugoslaviji. Međutim ideološki ekstremizam beogradske elite krajem osamdesetih, a zatim nacionalni ekstremizam devedesetih, doveo je do ugro-

ženosti svih drugih. Posledice koje su usledile, uz ostale, platila je i plaća sama Srbija. Na najbolnji način i po druge i po nas učimo da je odnos prema manjnama osnovna civilizacijska vrednost. Od odnosa većinskog naroda prema manjinskom, ne zavisi samo ostvarenje legitimnih nacionalnih i državnih ciljeva, već kvalitet života same većinske zajednice, odnosno svih njenih građana. Nemoguće je da većina bude slobodna i srećna, ako to nije i manjina. To je naše iskustvo. Na Kosovu vi ste, Albanci, apsolutna većina. Zato nosite punu odgovornost za položaj drugih naroda. Budite sigurni da ćete punu slobodu i sreću za svoj narod ostvariti samo ako slobodni i srećni budu i drugi narodi koji žive sa vama.

Sada su Srbi na Kosovu nesrećni, jer ne žive normalno. Pre svega zato što ne mogu da planiraju svoju budućnost. Takođe nisu srećni ni oni koji su otišli u Srbiju, jer žive daleko od svojih kuća. I jedne i druge bih želela da ohrabrim, za razliku od mnogih iz Beograda koji ih plaše, zbunjuju, ulivaju lažnu nadu i time ih čine još nesrećnijim. Podsetimo se Srba u Hrvatskoj. Većina ih je danas u Srbiji, ali ne svojom voljom, već zbog politike koja je, navodno štiteći njihova ognjišta, ta ognjišta spalila i u izbegličkim kolonama ih poslala u Beograd. Jer lako je manipulirati uplašenima, siromašnima, zbunjenima. Zato ne može i ne treba kosovskim Srbima politiku da kroji neko ko ne živi sa njima.

Vi, građani Kosova, najbolje znate šta su vaši realni i ostvarivi interesi. Zato bi trebalo da prihvatite da se vlast osvaja, ili na vlast utiče, samo izborima, a da se to realizuje i ostvaruje kroz demokratske institucije. Za kosovske Srbe institucije koje omogućavaju borbu za ostvarenje njihovih interesa, nalaze se na Kosovu. Tako je od 1999. godine. Alternativa je geto. Uverena sam da među Srbima na Kosovu ima dovoljno odgovornih i razboritih ljudi koji ne misle da je budućnost njihove dece – život u getu.

U centru politike XXI veka su ljudi, građani, a ne teritorije. Njihov pojedinačni život, sreća, razvoj, napredak, sigurnost. Samo tim putem je moguće obezbediti održiv, prihvatljiv i neophodan razvoj i države i društva. Građanska politička opcija u Srbiji duboko veruje da to jedina politika u interesu svih naših građana i srećne budućnosti naše dece. Trenutno smo manjina, ali naši politički stavovi potvrđuju se u praksi. To znači da smo, nadam se, buduća većina. Oni koji razmišljaju u kategorijama prošlosti, ako danas nisu, sutra će sigurno biti manjina. I u Srbiji i na Kosovu.

Danas albanska većina smatra da je neophodan uslov za evropsku budućnost Kosova, njegova puna nezavisnost. Takođe rešenje državnog pitanja Srbije neophodan je uslov njene modernizacije i evropske budućnosti. Jer, u Evropsku uniju mogu samo suverene države, nespornih granica, koje nemaju teritorijalne sporove sa susedima. Jasno je da od rešenja statusa Kosova, zavisi i rešenje državnog pitanja Srbije, kao što i rešenje statusa Kosova zavisi od položaja manjina.

Način na koji će se doći do tog rešenja, a koji će skinuti oba problema sa dnevnog reda, mora da bude evropski. To znači istorijski dogovor dva naroda čime će pokazati odgovornost i zrelost, čega u prošlosti nije bilo. Što se više odgovornosti i zrelosti u takav dogovor ugradi odnos dva naroda biće kvalitetniji i bolji, biće više u funkciji evropske perspektive građana Srbije, Kosova i celog regiona.

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Učesnici konferencije »Budući status Kosova«, koji su se okupili u Prištini 13-14. juna 2005. godine u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

- Svesni činjenice da je dalje održavanje *status quo* situacije na Kosovu ne samo nemoguće, nego i kontraproduktivno koliko za Srbiju i Kosovo, toliko i za čitav region,
- Imajući u vidu da svi relevantni međunarodni faktori, uključujući pre svega Kontakt grupu, smatraju da je rešavanje statusa Kosova jedan od prioriteta međunarodne agende i da su, shodno tome, 2005. označili kao godinu Kosova,
- Polazeći od činjenice da je Kontakt grupa već definisala okvir za pregovore o statusu koji treba da osigura bezbednost i stabilnost u regionu, i otvori put pridruživanju, a potom i integraciji regiona Zapadnog Balkana u Evropsku uniju,
- Svesni da se ovakav pristup međunarodne zajednice i sticaj povoljnih okolnosti ne smeju propustiti, i
- Uvereni da je ovo jedinstvena šansa za sve regionalne aktere da dokažu političku zrelost, konstruktivnost i iskrenu posvećenost stvarnim interesima naroda i građana, koje predstavljaju

usvajaju

DEKLARACIJU

kojom

- Pozivaju Beograd i Prištinu, kao direktno involvirane strane, da u praksi demonstriraju maksimum dobre volje za međusoban dijalog i punu saradnju sa predstavnicima međunarodne zajednice;
- Traže od političkih aktera sa obe strane da prihvate kosovsku realnost kao polaznu tačku za pregovore, imajući stalno u vidu legitimne interese Srba, Albanaca i drugih zajednica na Kosovu;
- Insistiraju na poštovanju i punoj implementaciji svih međunarodnih dokumenata i standarda, koji se odnose na poštovanje ljudskih i manjinskih prava;
- Apeluju na vlasti u Beogradu da ne sputavaju predstavnike kosovskih Srba da autonomno deluju u najboljem interesu ostvarivanja ljudskih i građanskih prava srpske manjine na Kosovu;
- Apeluju na privremene institucije uprave na Kosovu da upravo na pitanju zaštite svih manjinskih zajednica dokažu svoju doraslost za izgradnju demokratskog, prosperitetnog i evropskog Kosova;
- Pozdravljaju rešenje statusa Kosova koje se zasniva na multiethničnosti i punom poštovanju ljudskih prava, uključujući pravo izbeglica i raseljenih lica da se bezbedno vrate u svoje domove; obezbeđuje efikasne ustavne garancije za zaštitu manjina, uključujući i mehanizme za njihovo učešće u vlasti; uspostavlja centralnu vladu i strukture lokalne uprave kroz proces decentralizacije koja će doprineti zajedničkom životu različitih zajednica; uključiti posebne garancije za zaštitu kulturnog i istorijskog nasleđa; i promoviše efikasne mehanizme za borbu protiv organizovanog kriminala.

Priština, 14. juni 2005.

Mit nije osnova za politiku

PIŠE: LATINKA PEROVIĆ

Želim pre svega da odam priznanje Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji što ni u jednom trenutku ratnih sukoba između Srba i Albanaca, Srba i Hrvata, Srba i Muslimana – nije odustao od nepojamnih napora, meni lično veoma dobro poznatih, da se uspostavi i održi dijalog između ljudi zdravog razuma i dobre volje u svim ovim narodima. Danas možemo reći da je to bio rad za budućnost, za stvaranje onog minimalnog prostora na kome bi se, kad utihne oružje i kad se zaustavi brutalno nasilje nad ljudima i njihovim dobrima, mogli sresti politički predstavnici zemalja u sukobu.

I onda kada je suzdržan, kada klizi po površini da se ne bi dotakao dubljih bolnih pitanja, kada je argumentacija škrtta, a tok podređen nastojanju da se stvari ne učine gorim no što jesu – dijalog indicira stanje. Zato je uvek poželjan.

Prema zamisli organizatora ove Konferencije, trebalo bi da iznesem nekoliko teza o mogućnosti istorijskog sporazuma Albanaca i Srba. Po prirodi svoga posla, a i na osnovu svog dugogodišnjeg iskustva i uvida u empiriju političkih odnosa Albanaca i Srba u poslednjim decenijama XX veka, ne bih smela da zanemarim stanovište da je "događaje na Kosovu gotovo nemoguće posmatrati ako se o njima ne govori u širem kontekstu" (G. Dejjings). To, pored ostalog, znači da bih morala uzeti u obzir i rezultate nauke, posebno historiografije i etnologije, u svetu i uporediti ih sa istima u Srbiji i na Kosovu. Prisiljena sam, međutim, da sve to više podrazumevam nego obrazlažem, i da se u ovoj prilici ograničim na lapidarno saopštavanje onih pretpostavki koje bi istorijski sporazum Albanaca i Srba činile mogućim. Takav pristup naslutila sam i u onome što je juče govorio mladi Albin Kurti.

1. Smatram da treba biti načisto s tim da nije moguće okrenuti list istorije i ostaviti prošlost za sobom. Složićemo se da je prošlost složena, ali verovatno ne i oko nulte tačke od koje počinjemo da računamo prošlo vreme. Sasvim je, međutim, izvesno da se moramo koncentrisati na razdoblje koje označavamo kao neposrednu prošlost. Mi smo savremenici neposredne prošlosti: saučestvovali smo u događajima koji su je obeležili i odgovorni smo za nju. Možda je bilo neizbežno da prvo opišemo posledice neposredne prošlosti, ali vreme je već da postavimo pitanje: šta se zapravo dogodilo i šta je uzrok tome?

Raspad jugoslovenske državne zajednice u seriji ratova, ili u najdužem od deset ratova u kojima je Srbija učestvovala u toku poslednja dva veka, u vreme prestanka hladnog rata i kraja bipolarnog sistema, nije došao poput elementarne nepogode. Naprotiv, rat je rezultat aktiviranja velikodržavnog srpskog projekta na kome je ostvareno široko jedinstvo u srpskom društvu. Radilo se o određenoj interpretaciji istorijskog vremena na razmeđu XX i XXI veka. Dok je u međunarodnoj zajednici, šta god ta sintagma značila, preovlađivalo uvere-

nje da će radikalno promenjene međunarodne okolnosti dati veću dinamiku ekonomskim i političkim promenama u svim zemljama Istočne Evrope, pogotovo u Jugoslaviji, u srpskom društvu prevladala je istorijska tendencija na tragu devetnaestovekovnog cilja o ujedinjenju svih Srba u jednu državu. Polazeći upravo od promenjenih međunarodnih okolnosti, od toga da u posthladnoratovskom periodu međunarodna zajednica neće oružano intervenisati u unutrašnjim razgraničenjima, državna politika Srbije je kao cilj proklamovala poništenje konfederalnog uređenja jugoslovenske državne zajednice i nedovršenog federalnog uređenja Republike Srbije sa dve konstituisane pokrajine i nedefinisanim statusom područja Srbije izvan pokrajina. Kada je proces srbizacije Jugoslavije zaustavljen samoopredeljenjem republika koje je bilo njihovo ustavno pravo, prešlo se na program zaokruženja srpske države u etničkim granicama.

Cilj je odredio sredstva. Etnička čišćenja, zločini protiv čovečnosti i genocid vršeni su planski, organizovano i metodično, uz pomoć efektivne vojne sile, koja je od višenacionalne postala srpska, i brojnih paramilitarnih formacija. Na kraju XX veka razvila se čitava tehnologija ubijanja koja je vrhunac dostigla u opsadi Sarajeva, uništenju Vukovara, Srebrenici i hladnjačama na Kosovu. Prva, dakle, pretpostavka za istorijski sporazum ne samo sa Albancima nego sa svim narodima koji dele istoriju bivše jugoslovenske zajednice jeste osuda te tehnologije smrti; odnosno, priznanje poraza velikodržavnog projekta koji je generirao zločine i civilizacijski pad koji su osetili svi narodi u okruženju. Raskid sa ovim projektom je utoliko značajniji što proces raspadanja jugoslovenske državne zajednice još uvek nije završen. O tome svedoče još uvek žive pretenzije, naročito posle ubistva reformatorskog premijera Srbije, da se poništavanje državnog subjektiviteta Crne Gore i ignorisanje faktičke nezavisnosti Kosova, tretiraju kao kompenzacija Srbiji za poraz njenog arhaičnog velikodržavnog projekta.

2. Mogućnost istorijskog sporazuma Albanaca i Srba uslovljen je i realnom percepcijom vlastitog položaja. Predmet moje pažnje je, dakako, Srbija. Postoji ogromna diskrepanca između realnog stanja zemlje čiji su demografski prostor smanjili poslednji ratovi i koja je osiromašila, ekonomski i tehnološki zaostala; čije je društvo umorno i anomično, lišeno više stotina hiljada mladih i obrazovanih i u kojoj mlade generacije ne vide perspektivu – i pretenzija njenih političara na njeno lidersko mesto na Balkanu. Susedi su u tim pretenzijama uvek videli teritorijalne aspiracije što ih je činilo nepoverljivim i opreznim.

3. Potpuno sam saglasna sa onim što je na ovom skupu rekla Vesna Pusić: u svim državama naslednicama bivše jugoslovenske državne zajednice trajno će biti samo ono što one same budu u stanju da urade. One se ne mogu istovremeno žaliti da su objekt modeliranja prema standardima Evropske unije i stalno držati otvorenu šaku. Zemlje su siromašne i potreban je strani kapital. Ali, moraju se aktivirati svi vlastiti potencijali, motivisati ljudi, znanje i ulagati ogroman napor. Drugim rečima, potrebna je strategija. Ulazak u Evropsku uniju je konsekvencija jednog razvojnog puta. Imeprativ je modernizacija balkanskih zemalja što je uvek, a pogotovo danas, zna-

čilo njihovu evropeizaciju. Iz Evrope su došle tekovine nauke i tehnike: železnica, pošta, telegraf, novac, epohalna otkrića u medicini. Ali i pojmovi o vrednostima: vladavini prava, o slobodi ne samo od drugoga nego i o vlastitoj slobodi ograničenoj slobodom onog drugog. Evropa razlikuje državu i društvo. Etnicitet je samo jedna dimenzija ljudskog identiteta. Zato od prava na državu nije manje važno pitanje kakvo će biti društvo: policijsko ili demokratsko, totalitarno ili pluralno, jednako u siromaštvu, ili socijalno tako izdiferencirano da izdrži susret sa razvijenim društvima i izbegne široku skalu socijalne patologije: kriminal, trgovinu ljudima, narkoticima i oružjem.

Govori se o manjinama, pri čemu najviše o etničkim manjinama. Rat je njihov položaj učinio svuda dramatičnim. Njihovi predstavnici su najviše mobilisani, asimilovani i iseljavani. Srbi su na Kosovu postali manjina, ali su Hrvati kao manjina na Kosovu nestali. Položaj etničkih manjina tesno je povezan sa društvima koja se stvaraju u postratnom razdoblju, to jest, sa manjinama uopšte: u političkim strankama, u parlamentu i javnom životu. Manjine su klice socijalnih i političkih alternativa bez kojih društvo predstavlja bastion, a ne zajednicu razlika. Fiksirano na jedan cilj čije ostvarenje zahteva bezuslovno jedinstvo, društvo je totalitarno.

Narodi se bore za slobodu među drugim narodima, za svoju spoljašnju slobodu. Ali i za unutrašnju slobodu: za ljudska prava koja se ne iscrpljuju u etničkom identitetu. Vaclav Havel je nedavno, sumirajući svoja razmišljanja povodom desetogodišnice genocida u Srebrenici, napisao: "Država je ljudsko, a čovjek Božije djelo". Protiv tiranija koje se brane organskim jedinstvom nacije, legitimna je intervencija, kao izraz međunarodne solidarnosti, u ime slobode čoveka kao pojedinca, odnosno zaštite njegovih prava i dostojanstva. U tom smislu je država kao izraz kolektivnog identiteta postala nedeljiva od društva zasnovanog na pluralnoj demokratiji koja izražava sve različitosti: etničke, verske, političke, idejne.

4. Žarko Korać je ovde govorio o predrasudama koje u Srbiji postoje prema Albancima. One se, da budem otvorena, graniče sa rasizmom. Od slike benevolentnog nipodaštavanja Albanaca kao nosača i čistača, stiglo se do stereotipa o genetski inferiornom narodu koji planiranom demografskom eksplozijom ugrožava srce srpske državnosti. Ovaj stereotip stvara atmosferu protiv istorijskog sporazuma Albanaca i Srba. Nanosi i nepopravljivu štetu Srbima na Kosovu. Oni se, svesno ili nesvesno, obmanjuju da su u nadležnosti srpske države i da getoizacijom mogu da izbegnu integraciju u kosovsko društvo koje je i njihovo društvo. Ako ih politika instrumentalizuje, tobožnja nauka ih uverava da je istorija njihovih odnosa sa Albancima isključivo istorija sukoba. Od dolaska Slobodana Miloševića na vlast, zavođenja državnog terora nad Albancima (ukidanje autonomije, zabrana rada institucija i glasila javne reči, masovnog otpuštanja sa posla, i nasuprot tome – organizovanja otpora i paralelnog albanskog društva) o Kosovu je u svetu napisano mnogo knjiga. Pomenuću knjigu jednog holandskog etnologa (Ger Deijzings) koja je nedavno objavljena u Beogradu, u "Biblioteci XX vek". Nasuprot stereotipima o večitim sukobima etničkog karaktera, ova knjiga otkriva zajedništvo Albanaca i Srba u društvenoj istoriji. "Život", kaže ovaj etnolog, "pretežno seoskog stanovništva obično je sveden na

borbu za opstanak: prosečan albanski (i srpski) seljak pokušava da živi od malog komada zemlje; nastojeći da obezbedi minimalan nivo samoodržanja".

Mir je na Kosovu još uvek krhak i nestabilan. U optičaju su razne mogućnosti koje se međusobno isključuju. Ali, uz rešenje statusa Kosova, promena ekonomske i socijalne stvarnosti, početak izlaska iz zaostalosti i siromaštva koji zatvaraju perspektivu novim generacijama, i odnosi između etničkih zajednica na Kosovu dobiće novi sadržaj.

Možda je ono što je o rehabilitaciji odnosa između Albanaca i Srba govorio Ismet Salihu nedovoljno kritično ili suviše optimistično. Ali, to jeste pravac koji valja slediti. Sa pozicija državne moći, još uvek je blokirano društvo. Nevladin sektor, profesionalna udruženja, stručne institucije i pojedinci mogu da učine mnogo malih koraka važnih za svakodnevni život ljudi, a naročito za atmosferu.

5. S tim u vezi, posebno važnu pretpostavku za istorijski sporazum Srba i Albanaca predstavlja razlikovanje stvarne prošlosti i mita. Kosovski mit igra važnu ulogu u istorijskoj svesti srpskog naroda. Ali, mit ne može biti osnova za politiku. Jaka je struja koja još uvek na kosovski mit gleda kao na moćnu polugu obnove srpske srednjovekovne države. Ništa nije zastrašivalo susede kao ta ideja. Ona mit pretvara u sredstvo borbe za teritorije na kojima danas žive moderne nacije i egzistiraju njihove države. Ali, to devalvira i sam mit i iz istorijske imaginacije naroda prebacuje ga u profanu dnevnu politiku.

Umesto, dakle, da se, uz stvaranje pretpostavki za rešenje statusa Kosova, omogući istorijski sporazum Albanaca i Srba, stvara se atmosfera u kojoj će svako realistično rešenje predstavljati izvor za nove frustracije. Potrebna je zrelost svih nacionalnih zajednica na Kosovu da rešenje njegovog statusa bude ispunjeno sadržajem koji će odgovarati interesima ljudi koji na njemu žive bez obzira na njihovu etničku pripadnost. Po meni, to je najvažniji zaključak ove konferencije. Ton dijaloga između Albanaca i Srba na Kosovu, kao i predstavnika drugih etničkih zajednica na Kosovu koji su dijalogu davali neku finu ravnotežu; Srba iz Srbije i predstavnika Hrvatske i Crne Gore, svedoči o tome da smo iz neposredne prošlosti naučili dovoljno da bismo, svi zajedno, dopustili rizik da je ponovimo.

(Izlaganje na konferenciji "Budućnost statusa Kosova" u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Priština, 13-14. jun 2005)

PIŠE: DUBRAVKA STOJANOVIĆ

Poražena budućnost

Šta se u Srbiji slavilo 9. maja 2005. godine? Na dan kada je čitav svet smatrao da je potrebno i važno biti na Crvenom trgu u Moskvi, vodeći ljudi Srbije kao da su najveću energiju potrošili na smišljanje i dovijanje kako izbeći činjenice o završetku Drugog svetskog rata na ovom terenu. Izbor Borisa Tadića - polaganje venca na spomenik Neznamom junaku - bio je najneutralniji, iako sa samim Drugim svetskim ratom nije direktno povezan. Vojislav Koštunica položio je vence avijatičarima - braniocima Beograda u aprilskom ratu 1941. Reklo bi se, tipičan izbor za političara kakav je srpski premijer. Suština tog izbora je da se ne uradi ništa i da se izbegne sve, da se "mudrim" manevrom zadobiju svi i ne izgubi niko. Ni partizani ni četnici, već kraljevi avijatičari. Ne može niko imati ništa protiv sećanja na avijatičare, ali je smisao ovakvog izbora bio da se promaši smisao. Tih dana se u svetu slavila 1945. godina, premijer je slavio 1941. Tih dana slavila se pobjeda nad fašizmom, premijer je obeležio poraz. Sve države Evrope potrudile su se da uveličaju svoju ulogu u pobjedi nad zlom. Francuske televizije danima su slavile činjenicu da je baš na teritoriji te zemlje, 7. maja 1945. Nemačka prvi put potpisala kapitulaciju, čime je 60 godina kasnije umanjivan značaj nimalo slavne uloge te zemlje u drugom svetskom sukobu. Italija i Nemačka slavile su 60 godina od dana kad je u njima pobeđeno zlo. Za razliku od njih, srpski premijer je poništio činjenicu da je njegova zemlja bila među važnim državama pobednicama. Da preokrenemo poznatu poslovicu: čime se pametan ponosi, lud se stidi.

Još je zanimljivija bila proslava na Ravnoj gori. Tamo je, 13. maja 2005. godine, prvi put uz državnu subvenciju, ministar spoljnih poslova Vuk Drašković, proslavio svoj praznik, što je, takođe, bilo predstavljeno kao deo obeležavanja sećanja na Drugi svetski rat. I u ovom slučaju bilo je promašeno vreme: ponovo je umesto 1945, slavljena 1941. i datum kada se manja grupa oficira kraljeve vojske okupila na Ravnoj gori. Ponovo je slavljena strana koja je poražena u tom ratu. Ponovo bi se moglo izokrenuti ono isto o pametnom i ludom. Ali, slučaj sa Ravnom gorom ipak je daleko zlokobniji od trapavog, slepog antikomunističkog "manevra" premijera. Svojim izborom, premijer je izbegao da se svrsta u binarnu opoziciju partizani-četnici i time, svesno, propustio priliku da donosi odluku o toku i kraju Drugog svetskog rata u bivšoj Jugoslaviji. Srpski pokret obnove tu priliku nije hteo da propusti. Iskorištena je

prilika da se, ponovo, vlada i skupština stave na stranu poraženih i time još jednom dokažu da će Srbija s teškom mukom tražiti svoj put u budućnosti.

Da li je preterano reći da je svrstavanje na stranu četnika u građanskom ratu 1941-1944. u Srbiji, činjenica koja ugrožava put Srbije u budućnosti? Mislim da nije. Ne samo zbog istorijskih činjenica. Ne samo zbog toga što to znači reći, da je kolaboracija sa nemačkim, italijanskim i ustaškim jedinicama bila ispravan izbor. Ne samo zbog toga što to znači reći, da je, u trenutku kada je stari britanski konzervativac Winston Čerčil izjavio da se mora ići sa Staljinom protiv Hitlera, Dragoljub Mihailović doneo odluku da ide sa Hitlerom protiv Tita. Ne samo zbog toga što to znači reći, da je bilo ispravno mučiti i ubijati muslimanske i hrvatske civile da bi se stvorila, kako se govorilo, homogena Srbija. I ne samo zbog toga što se, a to je posebno važno, rehabilitacijom četnika opravdavaju ratni zločini u Hrvatskoj i Bosni tokom devedesetih godina XX veka. Nije preterano dovoditi u vezu odnos prema četnicima sa budućnošću Srbije pre svega zbog toga što je Drugi svetski rat za čitav svet postao paradigma. Svedeno na jednu poentu, to danas znači borbu protiv zle strane ljudske prirode. Protiv onog zla koje podstiče ljude da ubiju drugačijeg. Ako je moderni svet druge polovine XX veka kao svoje osnovne vrednosti proglasio ljudska prava, a pre svega pravo na život, pravo na različitost i pravo na zaštitu manjina, onda postaje jasno zašto je proslava pobjede u Drugom svetskom ratu bila toliko važna 2005. godine. Ideje koje su pokrenule taj rat upravo su negacija proklamovanih vrednosti savremenog sveta. Kolektivistička, organicistička, nacionalistička i rasistička ideologija upravo je bila suprotna idejama o značaju pojedinca, drukčijih, slabijih. Zato je antifašizam jedan od programskih temelja ujedinjene Evrope; zato je na kongresu držanom od 7. do 10. maja 1948. u Hagu osnovan Evropski pokret i napravljen memorandum o osnivanju evropskog parlamenta; zato je 9. maja 1950. iznet "Šumanov plan" o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik, preteče Evropske ekonomske zajednice; zato se 9. maj slavi kao Dan Evrope. Odluka da 60 godina nakon kraja rata, Srbija stane na stranu poraženih, znači stati na suprotnu stranu od danas prihvaćenih vrednosti. Zbog toga revizija Drugog svetskog rata ne znači istorijski poraz, već poraz budućnosti.

Današnji podržavaoci četnika reći će da to sa četničkim porazom nije tako jednostavno, da su oni bili antifašisti i da su, samim tim, i oni bili pobednici. Želi se reći da je rat izgubljen samo zbog toga što su Britanci promenili stranu, što su prestali da pružaju podršku četnicima i u građanskom ratu opredelili se za partizne. To se objašnjava dogovorima savezničkih vođa na Konferenciji u Teheranu, dakle kao usud politike velikih sila, što je samo korak od teorije zavere. Kako su, zapravo, stvari stajale i zašto su četnici izgubili rat? U Srbiji su ga izgubili zato što nisu ni ratovali, jer su usvojili strategiju čekanja. Izgubili su ga u Srbiji i zbog toga što su od jeseni 1941, bili u različitim oblicima kolaboracije sa okupacionim nemačkim jedinicama, pa kad je Nemačka izgubila rat izgubili su ga i njeni lokalni partneri. Kada su, u pozno leto 1944. četničke vođe donele odluku da je došao trenutak za borbu, tu borbu usmerili su na sukob sa partizanskim jedinicama koje su se prebacile iz Bosne, a ne sa okupacionim jedinicama. Da bi

u borbi protiv partizana bili uspešni, postigli su sporazum sa Mlanom Nedićem o zajedničkoj borbi (15. avgust 1944) i potpisali su 6. septembra 1944. sporazum sa Srpskom državnom stražom i dobrovoljčkim korpusom o zajedničkom vojnom nastupanju. Danas je u Srbiji potrebno podsetiti da je Nedićev režim bio onaj koji je samo u logorima na Sajmištu i na Banjici držao oko 60.000 ljudi. To je režim koji je oko 80 odsto Jevreja iz Srbije poslao u smrt, što su mu omogućile Ljotičeve jedinice koje su obavile većinu hapšenja u Srbiji u nedostatku SS-odreda. Vratimo se četnicima i događajima u ranu jesen 1944. U pokušaju da spreče partizanske jedinice u njihovom proboju kroz Srbiju, četnici su vojno bili poraženi, general Mihailović sa Vrhovnom komandom prinuđen da 22. septembra 1944. napusti Srbiju, istog dana kada su jedinice Crvene armije stupile na tlo Jugoslavije. Dakle, građanski rat na teritoriji Srbije završen je nedvosmisleno jasnim rezultatom: pobedom partizanske vojske, zbog čega 9. maja 1945. četnika nije ni bilo na terenu.

Ostaje pitanje zbog čega su četničke jedinice poražene na ostalim teritorijama bivše Jugoslavije? Upravo zbog toga što je njihova ideologija pripadala, bez obzira na razloge okupljanja na Ravnoj gori u proleće 1941, porodici onih ideja koje su pokrenule Drugi svetski rat. Ideja o homogenoj, organskoj naciji na etnički mešovitom prostoru Bosne i Hrvatske dovela je do zastrašujućih zločina protiv civila ne-srpske nacionalnosti. Na takvim rezultatima nije se mogla zasnovati neka imaginarna srpska država niti bilo kakva država. S druge strane, ekskluzivna nacionalna politika dala je dodatnu snagu jugoslovenski orijentisanom partizanskom pokretu koji je svoju sliku gradio na ideologiji pomirenja i zajedništva. Dakle, što se četničkih zločina nad Muslimanima i Hrvatima tiče, problem je isti kao sa zločinima iz devedesetih godina XX veka. Oni se ne mogu osporiti, samo je pitanje da li ćemo ih podržati ili osuditi.

Kako je onda bilo moguće izvršiti toliku reviziju Drugog svetskog rata, zameniti uloge, skoro promeniti ishod? Početak javne rehabilitacije četnika možemo naći u ranim osamdesetim sa romanom Vuka Draškovića "Nož" i istoriografskom knjigom Veselina Đuretića "Saveznici i jugoslovenska ratna drama". Tada započeti proces imao je kontinuirani pravac tokom devedesetih, a onda je taj pravac posle 5. oktobra počeo da dobija postepeno i državnu podršku. Prvi preokret pojavio se sa udžbenikom istorije za 3. i 4. razred gimnazije koji je u škole ušao 2002. godine. U njemu je izneta potpuna revizija Drugog svetskog rata: navedeni su samo primeri partizanskih pregovora sa Nemcima i nijedan primer četničke kolaboracije; izneti su partizanski zločini, četničkih nije bilo; u Bici na Neretvi četnici koji napadaju partizane i ranjenike imaju moralnih skrupula, partizani ih nemaju... Mala buka u javnosti nije dovela do povlačenja tog udžbenika koji je i sada jedini postojeći.

Sledeći korak dogodio se u decembru 2004. godine u skupštini Srbije, kada je, ogromnom većinom poslanika, usvojen zakon kojim su partizanski i četnički pokret izjednačeni. Posledično, u maju 2005, država je prvi put finansirala proslavu na Ravnoj gori. Taj redosled događaja izuzetno je zanimljiv. Kao prvo, istorijske nauke tu nigde nema. Za to je i sama kri-

va, jer se u poslednjih 15 godina, izuzev radova četnicima bliških istoričara, nisu radile magistarske i doktorske teze na te teme, tako da je i sama nauka ostala bez fundamentalnih zna-
nja. Ali, to nije bio razlog zbog kojeg je nauka isključena iz procesa rehabilitacije. Redosled je dakle išao ovako: prvo je objavljen udžbenik, iako je krajnje neobično da istorijske činjenice dožive potpunu promenu prvo u školskom učilu, pre nego što je nauka pretresla to pitanje. Zatim je skupština u svoje ruke uzela istorijsku istinu i donela zakon, posle kojeg samo možemo da se pitamo kakav je odnos zakonske i naučne istine o Drugom svetskom ratu. I na kraju, država je proslavu na Ravnoj gori proglasila svojom. I šta stoji na kraju? Na kraju stoji izjava Đorđa Mamule, poslanika DSS, koji je na pitanje kako objašnjava to prekranje Drugog svetskog rata, rekao da je to istinita verzija, jer to već piše i u udžbeniku. Krug se zatvorio. Sporni udžbenik postao je temelj državne politike, umesto da se državna politika, koliko-toliko drži istorijskih činjenica i na osnovu njih daje ili uskraćuje odobrenja za nastavna učila.

Najveća opasnost "igara sa istorijom" leži u tome što sva pitanja ostaju neprekidno otvorena. Zemlja koja nema jasne granice i koja ne pokazuje sposobnost da donese novi Ustav, koja nijedno pitanje nije spremna da reši, pokazuje potrebu i da redefiniše celokupnu prošlost: ratove devedesetih, socijalističku Jugoslaviju, Drugi svetski rat, Kraljevinu Jugoslaviju, nastanak Jugoslavije, Prvi svetski rat, "zlatno doba srpske demokratije 1903-1914", XIX vek, period pod Turcima, državu Nemanjića... U ionako konfuznom stanju u društvu to znači oduzeti i poslednji putokaz, ostaviti potpuno otvoren prostor za nametanje ideologije koja je istovremeno i ekstremno leva i ekstremno desna, koja je u svakom pogledu, suprotna onome na čemu počiva uspešni deo današnjeg sveta.

Između dekretiranog antifašizma i anti-antifašizma

PIŠE: TODOR KULJIĆ

Nakon sloma hladnog rata radikalno se menja kultura sećanja, a time i odnos prema fašizmu. Nova sadašnjica, koja otvara novu budućnost, uvek traži i novu prošlost. Dakle, nerazdvojiva povezanost prošlosti, sadašnjice i budućnosti je osnovna crta ljudske temporalnosti i istorijske svesti. Prošlost ne čine događaji po sebi, nego dešavanja snabdevena aktuelnim smislom. Da li još uvek prevladava antifašistička kultura sećanja, ili neka potpuno drugačija? Na koji način političke elite nameću nove obrasce sećanja?

Utisak je, da je na Balkanu u poslednjih petnaestak godina postala hegemonia anti-antifašistička kultura sećanja. Iskazuje se u raznim verzijama: „patriotski“ intelektualci svrstavaju Milana Nedića u sto najznačajnijih Srba, četnici se u udžbenicima proglašavaju antifašistima i traže boračka prava, 20. oktobar 1944. tretira se kao okupacija a ne kao oslobođenje, brišu se antifašistički simboli iz naziva ulica, i sl. Možda nije potrebno podsećati na to da smo dugo živeli u dekretiranoj jednopartijskoj kulturi sećanja na fašizam, u kojoj je doba između 1941. i 1945, vešto sažeto u naraciju o sedam ofanziva. Dekretiranu sliku istorije naglo je zamenila još izrazitija isključivost: negiranje antifašizma, pri čemu se i ono što je bilo racionalno, istorijski nužno, progresivno, evropsko, prosvetiteljsko, odbacuje kao totalitarno. Posebna je ironija to da izmenjenoj kulturi sećanja osnovni ton daju dojučerašnji komunisti, a novi anti-antifašisti. Bivši komunisti zalažu se za uvođenje „Ravnogorske spomenice“ i u Blajburgu polažu venac poraženim kvislinzima?

Kod svakog nacionalizma, a mi živimo više od 15 godina u atmosferi normalizovanog nacionalizma, antifašizam je nepoželjan, a fašizam postaje salonski. Međutim, pošto je antifašizam priznat kao evropski patriotizam, potrebno je saobraziti ga nacionalnim potrebama. Razne nacionalističke struje (četnici, domobrani) se prikazuju kao antifašističke, čime se antifašizam relativizuje. Može li nacionalista uopšte biti anti-fašista? Teško, ukoliko se pod antifašizmom ne razume samo oružani otpor okupatoru, nego borba protiv svih uskogrudnih ideologija koje ne polaze od jednakosti svega onoga što nosi ljudski lik.

Pomenuti proces postupno sazreva u skladu sa političkim pregrupisavanjima, a anti-antifašistička naracija se uobličava. Treba navesti nekoliko njegovih faza. Nakon dugog dekretiranog antifašizma kao temelja bratstva i jedinstva i balansiranja nacionalizama, usledila je Titova smrt, a zatim perestrojka i početak latentne borbe oko monopola na žrtvu srpskog naroda krajem osamdesetih godina XX veka, kao pokriće izmene odnosa u federaciji. Otvaranjem sporova oko udela nacija u NOB polovinom osamdesetih antifašizam se postupno nacionalizo-

vao. Usledilo je razbijanje SFRJ, a zatim građanski rat. U Srbiji je, međutim tokom devedesetih, antifašizam službeno i dalje prisutan, ali je, njemu nasuprot, opozicija postupno gradila anti-antifašizam. Ravna gora probija se kao alternativno mesto prvog i „autentičnog“ srpskog antifašizma, Beograd i Sremski front kao nova srpska mesta komunističkih zločina, kvislinzi kao žrtve, a 7. juli 1941. je od Dana ustanka preobraćen u dan kada je Srbin pucao na Srbina. Nakon 2000, ova nastojanja ugrađena su u službeni poredak sećanja. Republika je ostala bez Dana Republike, monarhisti su proglašeni ravnopravnim antifašistima, bivšoj kraljevskoj porodici vraća se imovina, a sve prisutnija su zalaganja za monarhiju.

Neravnomerno potiskivanje antifašizma

Na prostorima bivše SFRJ pomenuti procesi nisu tekli ravnomerno. U hrvatskom Domovinskom ratu antifašizam je devedesetih bio nepoželjan zbog priliva ustaške emigracije, oslonca na ujedinjenu Nemačku i mobilizacije nacionalizma. Antifašističke koračnice zamenila je pesma „Danke Deutschland“, a Hrvate je u sukobu kod Vukovara hrabrila pesma „Mlad ustaša na bojištu mre“. Ustaše su prihvatane kao najdosledniji borci protiv komunističke JNA i srpskog otpora. Sve do Tuđmanove smrti, dominira antitotalitarizam i rastećenje ustaške prošlosti od fašizma. Bivši službeni komunistički istoričar D. Bilandžić proglasio je komuniste i ustaše totalitarnim snagama, a domobrane i HSS demokratskim. U geografiji sećanja dugo je ignorisan Jasenovac, jer je ustoličen Blajburg, kao glavno službeno žrtveno mesto hrvatske države. Tokom 2004. godine, primećuje se taktičko pomeranje i nešto drugačije instrumentalizovanje antifašizma. Pod pritiskom ubrzanе potrebe za saobražavanjem Evropi novi slogan hrvatske države je „antifašizam da, komunizam ne“. Ove reči izgovorio je I. Sanader u Jasenovcu u martu 2004, a S. Mesić je još izričitije podvukao antifašizam kao temelj hrvatske državnosti. Antifašizam je nacionalizovan i očišćen od levice.

U Srbiji je idejnopolički tok bio obrnut. Za vreme vlasti S. Miloševića, antifašizam je službeno bio zadržan, premda takođe donekle nacionalizovan. Anti-antifašizam u ovom periodu zagovarala je opozicija, trudeći se da, rušenjem partizanskog monopola na otpor okupatoru ospori važnu legitimacijsku osnovu SPS vlasti. Od 2001. u Srbiji je primetna ofanziva službenog anti-antifašizma: počinju debate oko četničkog antifašizma koji se u udžbenicima istorije 2003. konačno ozvaničava, uporno se rehabilituje M. Nedić, a D. Ljotić se čisti od fašizma. Slična teza o „funkcionalnoj“ (a ne „realnoj“) kolaboraciji domobrana sa okupatorom sreće se danas u Sloveniji. Domobrani su navodno, zbog opasnosti od komunizma bili nagnani na patriotsku saradnju sa okupatorom. Ovde je relativizovana ne samo kolaboracija nego i moralna odgovornost, a na sličan način se u Srbiji i Hrvatskoj anti-antifašizam pravda opasnošću od komunizma. Iako raširene, ove teze su u različitoj meri ušle u službeni poredak Srbije, Hrvatske i Slovenije i na različit način su operacionalizovane u izjednačavanju prava boraca antifašista i antikomunista.

U Srbiji je anti-antifašizam kod opozicije još ranije sazeo, a tek nakon rušenja Miloševića službeno je intronizovan.

Dakle, dok u službenom hrvatskom poretku sećanja od 2001. teče blaga korekcija šovinističkog tuđmanizma (I. Sanader i V. Šeks u Jasenovcu u martu 2004. saobražavaju se evropskom službenom antifašizmu i zaštiti manjina), u Srbiji u isto vreme počinje službena klerikalizacija i zaokret ka anti-antifašizmu. Premda je reč o suštinski srodnim nacionalističkim procesima u Srbiji i Hrvatskoj, njihov tok nije bio paralelan. Dok je danas na Balkanu, vidljivo okretanje partikularnom ili nacionalnom antifašizmu, u Srbiji jača anti-antifašizam, kao prenaplašena zadocnela reakcija protiv SPS vlasti, ali i kao dubinska struktura otpora radikalnoj antifašističkoj kritici nacionalizma: službena rehabilitacija četničkog antifašizma, tumačenje kvilinga kao žrtava u okviru hegemonog govora o komunističkim zločinima.

Univerzalni antifašizam kao beskorisna prošlost

Teško je verovati da će ovaj prostor u bližoj prošlosti prestati da se spori oko simbola fašizma, nacionalizma i socijalizma. Od krize društva i njegovih potreba uvek zavisi kakva će se kultura sećanja negovati zato što je prošlost svuda referentni okvir kod posredovanja smisla i kontinuiteta. Univerzalni antifašizam ima spoljnu, borbenu i unutrašnju, antinacionalističku stranu koja pretpostavlja borbu protiv svake vrste nacionalizma. On posreduje drugačije vrednosti od nacionalnog antifašizma. U srednjoškolskim udžbenicima istorije u Srbiji 2003. je ustoličena nova slika nacionalnog antifašizma, sa četnicima kao borbenim jezgrom, čime treba razbiti tobožnji privid da je dosledni antifašizam na ovim prostorima bio antinacionalistički. Nadnacionalni sadržaji se potiskuju iz novokonstruisanog nacionalnooslobodilačkog antifašističkog pokreta koji je začet 1804. Orašac 1804. i Bela Crkva 1941, više ne pripadaju istoj vertikali. Oslobođilački poredak sećanja sužen je i pročišćen – nacionalizovan.

Svuda prošlost pritiska sadašnjicu, a ova se opire tako što je instrumentalizuje. Kulture se razlikuju i po tome kako podnose prošlost Tražeći način da stvorimo smisaoni poredak u realnosti, služimo se pamćenjem kao simboličkim okvirom koji organizuje naše ponašanje i samopoimanje. U tom smislu, prošlost jeste okvir koji aktivno posreduje smisao sadašnjici. Lako je pojmljivo da je kritička svest o prošlosti manje izgledna u prostorima prožetim ratovima i etničkim sukobima i borbenim etničkim mentalitetom.

Prošlost nije nezavisna od sadašnjice i budućnosti. Prošlost je u sadašnjici i postaje značajna tek u sadašnjici. Ona je vrednosni okvir koji usklađuje sadašnjost koja se rađa. Smisao prošlosti određen je njenim odnosom prema sadašnjici, pa se neznačajna prošlost zaboravlja. Istorijski osmišljena prošlost jeste korisna prošlost i ona se razlikuje od kritički promišljene neutilitarne prošlosti. Nacionalizam osmišljava, a ne promišlja prošlost i nevoljno pominje fašizam, jer je svestan unutrašnje srodnost sa njim. Prošlost se uvek iznova preformuliše sa stanovišta novih situacija. Grubo rečeno, na delu je naknadna pamet. Prošlost jeste, doduše, nepobitna u ontološkom smislu da se nešto odista zbilo. Međutim, šta se odista zbilo i kako se zbilo (suština prošlosti) uvek je otvoreno pitanje podložno različitim tumačenjima. Huserlovski rečeno, svet

jeste transcendentan, tj. postoji nezavisno od svesti o njemu, ali je smisao sveta imanentan, tj. uvek zavisi od svesti. Dakle, smisao prošlosti zavisi od istorijske svesti koja je ukorenjena u sadašnjici i otvorena ka novoj budućnosti. Službeno priznanje četničkog antifašizma u Srbiji početkom XXI veka, iziskivala je nova vizija nacionalne srpske države, kao što je desetak godina ranije ista potreba u Sloveniji i u Hrvatskoj tražila nacionalni domobranski antifašizam i nove spomenike umesto nadnacionalnih partizanskih obeležja. Svuda je aktuelna svest filter koji propušta samo korisnu prošlost, sa stanovišta hegemonih ideologija. Ko raspolaže monopolom na tumačenje prošlosti, kontroliše i sadašnjicu i nameće sliku budućnosti.

Već viđeno

PIŠE: VOJISLAVA VIGNJEVIĆ

Tu, nedavno, u bašti kafane "Kod ruskog cara", prekaljeni Mihajlo Mihajlov otkrio je, u ugodnom društvu, jedan manje poznat insert iz svog bogatog opoziciono-političkog opusa. Elem, priča je vezana za šezdesete, u Moskvi, gde njen glavni junak, dotični Mihajlov, pokušava, bez uspeha, da dobi je dozvolu za u intervju sa Hruščovom - ali ne od nesuđenog sagovornika nego od jugoslovenskih diplomata. Nisu mu dali "zeleno svetlo", najtvrdi je bio ambasador, Mićunović, pisac glasovite knjige "Moskovske godine". Imao je, kaže, zbog toga dosta neprijatnosti, a u Beogradu mu je pomogao - ko drugi do stari miljenik i štićenik Kremlja, istaknuti član srpskog CeKa, Dobrica Ćosić. Kafanska kozerija nije ostala samo na ovo-me, njen junak reče da će Rusi praviti film o njemu te da su tražili glavom i bradom Ćosića lično, da svedoči... a nakon toga klupko priče se zavrte oko četnika, Ravne gore, obeležavanja šeste decenije od završetka Drugog svetskog rata...

"Zašto je Putin odlikovao Mesića", (opet Moskva) zapita prisutne Mihajlov, a ovi mu uzvratiliše ... Pa, zato što je antifašista, neće valjda Koštunicu... Razgovor skrenu na Dražu Mihailovića koga poznati disident protežira kao i njegov pokret, a nadasve sve ono što je zvanični Beograd učinio za njega odlukom o izjednačavanju četnika i partizana. Vreme kafanskog čakulanja prosto isure, uvek ga je malo, posebno za istorijske teme i dileme, a šteta... možda je uvaženi Mihajlov imao da saopšti neke manje poznate podatke o predratnoj Mihailovićevoj karijeri, poglavito o bliskim vezama sa Staljinovim Sovjetskim Savezom (nikako da se odlepimo od te Moskve). Društvanje se razide, jer su im oko glava lepršale tzv. mace (kažu, puna ih je i Hrvatska, a kako ne bi kad i tamo kao i ovde ima dosta topola)...

Pre no što se vratimo na četnike i njihovog vođu mala napomena: prosto je neverovatno kako umni ljudi s tolikim bagažom životnog i političkog iskustva prenebregnu neke elementarne stvari - poput istorijskog konteksta vremena o kojem svedoče ili pripovedaju, svejedno. Tako Mihajlov jednostavno ignoriše situaciju koju je karakterisala distanca Titove Jugoslavije prema Moskvi, valjda brkajući ove sadašnje godine u kojima nema Jugoslavije ali ni navedene distance prema Kremlju, kao dale-

kih šezdesetih prošloga veka. No, ako je za utehu, nije poznati disident usamljen: ne mali broj novo-vrlih demokrata nikada nije ni razumevao istorijski kontekst pomenutog vremena iako se diči evropskim intelektualnim vrednotama i netom otkrivenim isceliteljstvom i verom u Svevišnjega. Ovde namerno ostavljamo po strani, takođe ne malu armiju onih srpskih intelektualaca i njihovih sledbenika koji nikada nisu izašli ispod kominternovsko-ibeovskih i boljševičko-lenjinističko-staljinističkih šinjela, a čiji je uticaj u usponu Miloševića, raspadu bivše SFRJ i vođenju krvavih ratova bio nemerljiv. Dakako, uz aminovanje i aktivno učešće talibansko-klerikalnog krila Srpske pravoslavne crkve, vojske i tajne policije.

Političke analfabete, jadne pione u rukama moćnika iz senke koji ne samo da staljinistički čiste redove partije ubijenog srpskog premijera uvodeći tako na mala vrata onu famoznu kategoriju moralno-političke podobnosti koja je carevala u doba komunizma nego i relativizuju istinu, moral i sve druge ljudske vrednosti pa i sam život, možda bi valjalo preskočiti. Ali, nećemo to činiti, jer upravo oni daju ton i pečat ukupnom javnom životu: određuju, kao nekada na plenumima Ce-Kajeva, šta je na liniji (njihove politike, njihovih statusa i fotelja) a šta nije. I to do te mere da su, opet uz pomoć ratno-huškaškog dela crkve, vojske i tajne policije, začepili usta onoj Srbiji koja ume da misli i koja u sebi nosi i danas kao što je nosila i vekovima unazad, slobodarske ideje među kojima najsvetlije mesto zauzima antifašizam.

Zbog svega rečenog, nije zgoreg podsetiti na istorijska fakta koja do sada ni u Srbiji a ni u svetu nisu pobijena, iako se, kad je reč o Srbiji, vešto skrivaju i pokušavaju se relativizirati i podvesti pod sumnju u procesu epohalnih razmera falsifikovanja istorije, a samim tim i ispiranja mozgov miliona ljudi koji treba da se oslanjaju samo na četničku prošlost. Elem, na Teheranskoj konferenciji, održanoj od 28. novembra do prvog decembra 1943, Ruzvelt, Čerčil i Staljin zaključili su da: četnici Draže Mihailovića i pored stalnog insistiranja savezničkih oficira u četničkoj vrhovnoj komandi i pri štabovima drugih četničkih jedinica, od 1. novembra 1941. godine, ne vode borbu protiv okupatora, nego, naprotiv, sa okupatorom sarađuju u borbi protiv partizanskog pokreta, jedino intezivno angažovanog u borbi protiv okupatora i kvinslinških oružanih formacija. Odlučeno je da se Mihailoviću i njegovim četnicima uskrati svaka vojna pomoć i da se predloži Kraljevskoj vladi u Londonu da Mihailovića ukloni sa položaja ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Istovremeno – odlučeno je da se partizanima Josipa Broza Tita isporučuje oružje i municija, odeća, oprema, hrana i druga sredstva, u najvećem mogućem obimu.

Za jednog šefa države koja bi, po prirodi stvari, imala čime da se diči, jer je upravo ona bila na strani antifašističke koalicije tokom Drugog svetskog rata, ovo je periferno pitanje – “koliko se samo političara danas zabavlja četnicima, ustašama i partizanima”, “čak i odnosi balkanskih država vrlo često zavise od četnika, ustaša i partizana”, benevolentno je konstatovao predsednik Srbije Tadić (19. maj, “Danas”). Još reče: “Treba da se izdignemo iznad prostora na kojem živimo i posmatramo zemlju iz nebeske perspektive. Nalazimo se u vrtlogu koji liči na eksperiment...”, itd. Iza ovakvih iskaza nameću se neka pitanja, pa, evo ih – ko se sve to “zabavlja” četnicima, ustaša-

ma i partizanima, a ponajpre – zašto odnosi balkanskih država zavise od istih? Valjda je jasno da su ratove na prostorima bivše SFRJ počeli vojnici, najpre u uniformama JNA da bi se ubrzo presvukli u četničke, te da su Šešelj i Drašković, poput Arkana i inih “junaka” imali svoje četničke vojske, odrede? I opet floskula o nebeskoj perspektivi (valjda to prirodno ide uz “nebeski narod”), da se i ne pominje minimum pristojnosti, ako ne i poštenja kojemu mesto nije u politici, ali, kada se biraju tako krupne reči kojima se tvrdi da je Srbija deo vrtloga nekakvog eksperimenta, najmanje što mogu očekivati i tražiti građani Srbije od svog izabranog predsednika jeste da pojašni takve reči – čiji smo mi to “pokusni mišići”, ruski, evropski, evroazijski, transatlantski, kakvi to još mogu da se podvedu pod geostrateške sfere, a koje su vezane za ove, balkanske prostore i ovu bez određenih granica, s Miloševićevim ustavom nedovršenu državu, koju kakva god da je, jedinu imamo – Srbiju?! Ko to zapravo progovara iz Tadića, da nastavimo i mi u tajnovito-okultnom stilu, da li su njegovi mentori akademici, od oca, preko Dobrice, da li je to Crkva, Vojska, tajna policija, neko iz belog sveta, parlamentarna većina ili manjina to jest, opozicija, ko?!

Još jedno pitanje valja dodati ovom nizu – kako to da su ostareli srpski partizani prešli na stranu četnika, od nacionalističke gazimestanske dreke u čast Miloševiću preko jednog, drugog, trećeg i četvrtog rata koje je Srbija vodila sa Slovencima, Hrvatima, Bosancima, Albancima i ostatkom sveta, NATO alijansom? Šta bi sa njima, čast izuzecima, zašto promeniše ćurak i unerediše sve ono čime su se decenijama dičili. Zar sve zarad ljubavi prema majčici Rusiji i Velikom hazjajinu, a na sramotu svoje sopstvene domovine?

Biće da je kruna svega, pitanje svih pitanja u Srbiji upravo odnos prema fašizmu. Pravi odgovor neće stići sve dok se jasno i glasno ne osudi morbidno fašističko divljanje u Srebrenici i ne uhapsu optuženi za najveći zločin u Evropi od Drugog svetskog rata naovamo, Karadžić i Mladić. Da Srbija nije toliko unazađena, osramočena, devastirana u poslednjoj deceniji prošlog veka, glas civilnog društva bio bi jači od jataka pomenutih zločinaca koji se kriju u vrhovima Crke, Vojske i nekih krugova evroazijskih moćnika. Ili obrnuto, Srbija ne bi spala na najniže grane sopstvene istorije da je imala jako civilno društvo. A, nije ga imala jer se i ono malo nejakih glasova koje se protivilo ratovima nije zapravo do sada izjasnilo o pravom karakteru istih. A oni su, da se ne lažemo više, bili osvajački – nije hrvatska vojska išla na Pančevo, niti su Muslimani granatirali i držali u trogodišnjoj opsadi Beograd... Kamufliiranje istine i bežanje od nje kroz veličanje četnika služi zapravo kamufliži onih koji su skrivili zločine, poput najstrašnijeg, srebreničkog kada je za samo nekoliko dana pobijeno osam hiljada ljudi samo zato što su druge vere i nacije... Pa, kud ćeš većeg dokaza o tome da je u Srbiji na delu fašizam, ako se zločini ne priznaju, relativizuju se i prikrivaju kao što se to čini i sa batajničkim masovnim grobnicama, i ako se javni govor izabranih političara koji sede u parlamentu, dakle predpostavljaju se da su civilizovani ljudi a ne zveri, svodi na rečenicu izgovorenu psovačkim tonom – “ma dosta mi je te Srebrenice!”

Tajna Dražinog (američkog) ordena

PIŠE: MARKO ATILA HOARE

Šezdesetogodišnjica poraza nacističke Nemačke nije baš vreme u kojem bi bilo ko očekivao da američka vlada uručuje ordenje nacističkim saradnicima. Ali svi oni koji tako nešto nisu mogli ni da zamisle, pogrešili su. Prošlog meseca delegacija američkih ratnih veterana posmrtno je odlikovala Ordenom zasluge srpskog generala Dragoljuba Dražu Mihailovića, vodju 'četnickog' pokreta za vreme Drugog svetskog rata, inače osuđenog ratnog zločinca i nacističkog saradnika. Ovo odlikovanje je prvobitno dodeljeno Mihailoviću 1948, dve godine posle njegovog pogubljenja od strane jugoslovenskih vlasti. Međutim, tek sada su Sjedinjene Države odlučile da predaju ovo odlikovanje Mihailovićevoj kćerci. To bi bilo isto kao da su Sjedinjene Države odabrale da za vreme proslave Dana D daju odlikovanje marsšalu Petenu ili holandskom policajcu koji je uhapsio Anu Frank. Ovaj američki postupak izazvao je oštre proteste Hrvata, Bosanaca i Kosovara. Da bi se razumela ova bizarna odluka, sve one zapetljane niti koje vode ka njoj, trebalo bi najpre rasplesti.

Jugoslavija je ušla u Drugi svetski rat kao saveznik Trećeg Rajha. 25. marta 1941, kada su jugoslovenski premijer Dragiša Cvetković i ministar spoljnih poslova Aleksandar Cincar-Marković potpisali protokol na osnovu koga je Jugoslavija postala član Trojnog pakta, te samim tim i saveznik nacističke Nemačke. Nemci su primorali jugoslovensku vladu da potpiše ovaj protokol, uprkos prosavezničkih simpatija većine, najvažnijih jugoslovenskih političara - Srba, Hrvata, Slovenaca, i drugih. Nemci su zaista sasvim jasno predložili Jugoslovenima da je alternativa, u slučaju njihovog nepridruživanja paktu, rat u kojem bi Vermaht sasvim lako smrvio Jugoslaviju. Kao i drugi evropski državnici pre njega, Hitler je precenjivao jugoslovenske vojne sposobnosti i bio je spreman da ponudi Beogradu relativno ublažene uslove: članstvo u paktu je bilo samo formalnost, bez potrebe za stvarnom vojnom saradnjom. Na taj način bi Jugoslavija bila efektivno neutralna u slučaju predstojećeg nemačkog napada na Grčku, što bi primoralo Nemce da napadnu Grke duž dobro branjenih granica sa Bugarskom, to jest, duž takozvane Metaksa linije. No, Hitler je bio spreman da plati tu cenu da bi Jugoslavija bila mirna.

U tom trenutku, Winston Čerčil i britanska obaveštajna služba izveli su jedan od najciničnijih savezničkih zločina u Drugom svetskom ratu: oni su skovali zaveru sa klikom jugoslovenskih vazduhoplovnih i drugih oficira da se izvrši državni udar protiv jugoslovenske vlade, u nadi da će to naterati Jugoslaviju da udje u rat na strani saveznika. U noći između 26. i 27. marta, - dok su demonstranti u Beogradu i u drugim jugoslovenskim gradovima protestovali uzvikujući svesno samoubilačke parole, 'Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob' - vazduhoplovni i drugi oficiri podržani od strane Britanaca

preuzeli su vlast. No, za njih bi se teško moglo reći da su bili antifašisti: organizator državnog udara Borivoje Mirković na svom radnom stolu držao je potpisanu fotografiju svog kolege, pilota, Hermana Geringa; nova vlada je pustila iz zatvora srpske fašiste koje je uhapsio prethodni režim; a za novog ministra spoljnih poslova naimenovala je bivšeg predsednika Udruženja nemačko-jugoslovenskog i italijansko-jugoslovenskog prijateljstva. Motiv ovog državnog udara je u velikoj meri bio izraz ljutnje srpskih nacionalista zbog ustupaka Hrvatskoj vezanih za autonomiju, koje je učinio bivši režim. Eto, to su bili Čerčilovi odabrani saveznici.

Sa druge strane, Amerikanci su pre državnog udara pokušali kroz diplomatske i nezvanične kanale, da nateraju Jugoslaviju na konfrontaciju sa nacističkom Nemačkom. U tom kontekstu - u ironičnom kontrastu sa zbivanjima devedesetih godina - liberalni intervencionisti u američkoj politici su bili ti koji su hvalili i preuveličavali srpsku vojnu sposobnost, obmanjujući sebe i druge sa njihovim procenama sposobnosti jugoslovenske vojske da se odupre stranoj invaziji. Amerikanci su stalno vršili pritisak na jugoslovenske državljane kako bi zemlju sprečili da se pridruži paktu. Taj pritisak je u martu 1941. kulminirao zamrzavanjem jugoslovenskih sredstava u Sjedinjenim Državama. Mada su u odnosu na Britance, Amerikanci igrali podređenu ulogu, oni su ipak imali važan udeo u podsticanju velikosrpskih elemenata da izvrše sudbonosni državni udar. Euforična reakcija američke štampe na taj puč, koji je predstavljen kao udar za Nemce, možda je baš ubedila Nemce da napadnu Jugoslaviju. Međutim, Sjedinjene Države nisu pružile nikakvu vojnu pomoć zemlji koju je njihova sopstvena diplomatija gurnula u opasnu situaciju: Ruzveltove ruke bile su vezane zbog pretežno antiintervencionistickog javnog mnjenja u Sjedinjenim Državama, što je ujedno neutralizovalo delotvorniju američku opoziciju nacistima.

Posle tog državnog udara, apologeti su tvrdili da je on uticao na "odbacivanje" pakta. No, situacija je bila sasvim drugačija: čim je došla na vlast, nova jugoslovenska vlada je *potvrdila* jugoslovensku lojalnost Trojnom paktu, pružajući uveravanja Nemcima da taj državni udar nije bio usmeren protiv njih, odnosno, da je predstavljao samo rešavanje unutrašnjih jugoslovenskih računa. Međutim, Hitler, svestan britanske umešanosti u taj državni udar, više nije verovao Jugoslovenima. Sve do marta 1941, Hitler je podržavao ujedinjenu Jugoslaviju, a posle državnog udara, krenuo je da je uništi. Vermaht je izvršio invaziju na svog jugoslovenskog saveznika 6. aprila, i uz izvesnu pomoć Italijana i Madjara, do nogu potukao jugoslovensku vojsku za samo 11 dana, uz malu cenu od samo 151 poginulih nemačkih vojnika. Jugoslovenski otpor je sramno propao. Jugoslovenski generali, uglavnom srpskog porekla, kasnije su pokušali da prebace krivicu za sramni poraz na "izdaju od strane hrvatskih trupa." Ustvari, jugoslovenski Generalštab je od početka planirao da prepusti hrvatski i slovenački sever neprijatelju, a da se vojska povuče u unutrašnjost. Štaviše, Nemci su osvojili Beograd izvršivši invaziju na Srbiju preko istočnog Balkana i Madjarske, to jest, zaobišavši Hrvatsku. Beograd se predao bez borbe: ispalo je da su srpske trupe na tom frontu bile isto tako "izdajničke" kao i

Hrvati na severu. Ustvari ni Srbi ni Hrvati nisu bili posebno radi da umru za trulu i brutalnu jugoslovensku državu.

Tako su Čerčil i Ruzvelt uspeali da uvuku Jugoslaviju u rat - čija je krajnja cena bila milion mrtvih Jugoslovena, to jest, oko pola miliona Srba i 80 odsto jugoslovenske jevrejske zajednice. Vodi martovskog puča nisu bili medju žrtvama: oni su pobjegli iz Jugoslavije, prepuštajući svojim sunarodnicima da snose posledice akcija koje su oni inicirali. No, Čerčil je ustvari sam sebi naneo ranu na stopalu, jer je Vermaht koji je sada bio u mogućnosti da izvrši napad kroz Jugoslaviju, i napao Grčku preko produžene linije fronta, slamaajući grčki otpor i nateravši britansku vojsku u Grčkoj da se povuče sve do mora. Od tada su razni grčki i jugoslovenski istoričari tvrdili da je rezultat nemačke invazije Balkana bio odlaganje za nekoliko nedelja početka Operacije Barbarosa, što bi sa druge strane, značilo da Vermaht neće biti u mogućnosti da stigne do Moskve pre početka zime. Drugim rečima: Nemačka je izgubila rat zbog grčkog i jugoslovenskog pokreta otpora 1941. No, ustvari, kako su to pokazali istoričari, potput Martina van Krevelda i Brajana Fugejta, Operacija Barbarosa je bila odložena zbog logističkih problema koji nisu imali veze sa Balkanom. Vojna kampanja na Balkanu uopšte nije uticala na to odlaganje. Sa druge strane, ulazak Jugoslavije u rat, ubrzao je poraz Grčke, ali je ujedno dopustio Nemcima da prebace svoje trupe još brže preko jugoslovenske teritorije na položaje predviđene za lansiranje Operacije Barbarosa.

Srbi, kao i druge nacije okupirane od strane sila Osovine, bili su podeljeni izmedju onih koji su se odlučno suprotstavljali fašizmu, odanih ideoloških kvinslinga i oportunistu spremnih da saradjuju, kako sa silama Osovine tako i sa saveznicima radi zadovoljenja svojih interesa (to se naravno, odnosilo na političke klase, dok su mase običnih ljudi prvenstveno pokušavale da prežive.) Medju Srbima otpor su pružali partizani pod rukovodstvom Josipa Broza Tita i Komunističke partije Jugoslavije; kvinslinzi su bili sledbenici marionetskog premijera, generala Milana Nedića i fašističkog vodje, Dimitrija Ljotića; a oportunisti su bili Mihailović i njegovi četnici. U praksi, malo je bilo razlike u ponašanju izmedju otvorenih kvinslinga pod vodjstvom Nedića i Ljotića, i Mihailovićevih četnika, koji su saradjivali sa nacistima, istovremeno pokušavajući da slome pravi pokret otpora partizana i da unište Muslimane, Hrvate, Jevreje i druge.

Mihailović je bio oficir Jugoslovenske vojske i član kruga zaverenika Borivoja Mirkovića, koji su posle 26. i 27. marta, to jest, posle jugoslovenske kapitulacije, pobjegli u planine, sa namerom da nastave da pružaju otpor. Medjutim, njegova verzija 'otpora' značila je u biti, čekanje da saveznici dobiju rat u ime Jugoslavije, pa tek onda obrušavanje njegovih trupa na već poražene Nemce. Partizani su bili ti koji su pokrenuli pravi gerilski otpor, dok su četnici čekali u potaji. Kada su se 1941, suočili sa suparničkim i stvarnim, partizanskim pokretom otpora, Mihailović je okrenuo četničke puške protiv svojih sunarodnika Srba, i tako započeo građanski rat u kojem je poginulo na desetine, ako ne i na stotine hiljada ljudi. U isto vreme - to jest već u jesen 1941 - Mihailović je počeo da šalje signale Nemcima, pokušavajući da postigne dogovor za zajedničku akciju protiv partizana. Na taj način četnici bi

postali nemački antikomunistički pomoćnici u gušenju pravog jugoslovenskog pokreta otpora, dok bi istovremeno sačekali da vide kako će velike sile razrešiti ishod rata izmedju sebe. Mihailović nije uspeo da postigne sporazum sa Nemcima u to vreme ne zbog nedostatka napora sa svoje strane, već zbog toga što Nemačka nije bila rada da ima posla sa osobom koju je smatrala "pobunjenikom."

Tito i partizansko rukovodstvo isterani su iz Srbije združenim napadima Nemaca i četnika. Oni su se povukli u susednu, marionetsku državu NDH - Nezavisnu državu Hrvatsku. Hitler je podržavao ujedinjenu Jugoslaviju sve do marta 1941, ali posle beogradskog državnog udara, odlučio je da obrazuje velikohrvatsku marionetsku državu, koja bi obuhvatila celu Bosnu i Hercegovinu. Bez obzira na to on je bio manje zainteresovan za Hrvatsku, nego za Srbiju - tako da je Srbija stavljenja pod eskkluzivnu nemačku kontrolu, dok je NDH postala deo italo-nemačkog kondominijuma: tampon-država izmedju dva saveznika sila Osovine. Izvesne istorijske neznalice ponekad koriste postojanje NDH da "dokažu" postojanje tradicionalnog nemačkog interesa za Hrvatsku, interesa koji navodno, objašnjava "nemački plan" da se izmanipuliše raspad Jugoslavije devedesetih godina, kako bi se osnovala nezavisna Hrvatska kao deo nemačke "sfere interesa" na Balkanu. Nasuprot takvim fantazijama, osnivanje NDH od strane Nemačke pokazalo je zapravo, Hitlerovu nezainteresovanost za Bosnu i Hrvatsku, a ujedno je kasnije imalo ozbiljne reperkusije po razvoj antifašističkog pokreta otpora.

Kako Tito, tako i Mihailović pogrešno su pretpostavili da će Srbija formirati epicentar jugoslovenskog otpora. Ustvari, Hrvatska i Bosna su postale taj epicentar, dok je Srbija iz odredjenih razloga postala neka vrsta periferije otpora. Nacistima nije pošlo za rukom da privuku najvažnije ili najpopularnije hrvatske političare da im služe kao kvinslinzi. Rukovodstvo glavne hrvatske stranke, Hrvatske seljačke stranke pod Vlatkom Mačekom, odbilo je da saradjuje sa Nemcima. Stoga su Nemci bili prinudjeni da se oslone na ekstremistički, periferni pokret, 'Ustaša', pod rukovodstvom Ante Pavelića. To je bilo isto kao da je Kju Kluks Klan preuzeo vlast u Sjedinjenim Državama. Ustaše su se upustile u genocidnu politiku uništavanja Srba, Jevreja i Cigana u okviru NDH, pri čemu su ubile na stotine hiljada pripadnika ovih populacija, a zauzvrat, preko noći stvorile moćni srpski pokret otpora. U isto vreme, manje stroga nemačka vojna kontrola u NDH, nego u Srbiji, značila je da pobunjenici nisu bili podvrgavani efikasnim represalijama: jednostavno rečeno, bilo je opasnije biti pasivan u NDH nego u Srbiji, ali u isto vreme bezbednije za pružanje otpora.

Treći razlog za uspeh partizana u NDH bila je njihovo zalaganje za nacionalno oslobođenje kako Hrvatske tako i Bosne i Hercegovine, što im je omogućilo da zadobiju podršku, kako Hrvata i Muslimana, tako i Srba. Svi oni koju su podržavali Slobodana Miloševića imali su uspeha u pokušaju da prodaju zapadnom javnom mnjenju ideju da su se samo Srbi borili kao partizani. No, u stvarnosti su stvari stajale sasvim drugačije. Početkom ustanka 1941, komunisti su apelovali na 'slobodoljubivu hrvatsku naciju koja se vekovima borila protiv svojih ugnjentača' da 'progna fašističke okupatore i uništi omra-

ženu marionetsku vladu izdajnika Pavelića', obećavajući da će se 'iz ruševina tiranije okupatora i frankista, [ustaša] dići jedna slobodna i nezavisna Hrvatska u kojoj neće biti ni traga od frankista ni od okupatorske tiranije, pljacke, zlog šovinizma, i rasne bezumnosti.' Na sličan način komunisti su nazivali partizanske snage u Bosni i Hercegovini "Narodnooslobodilačka vojska Bosne i Hercegovine", 'sastavljena od Muslimana, Hrvata, i Srba' koji 'vode odlučnu i žestoku borbu za nacionalno oslobodjenje Bosne i Hercegovine.'

Hrvatski komunisti su bili najsnažnije krilo Jugoslovenskog komunističkog pokreta; sam Tito je bio Hrvat iz srca Hrvatske, Zagorja. Krajem 1943 – ubrzo posle proklamovanja nove, federalne Jugoslavije, od strane Tita i komunističke zapadnim jugoslovenskim zemljama dominirao je partizanski pokret: od postojećih 97 partizanskih brigada, 38 je bilo iz Hrvatske, 23 iz Bosne i Hercegovine, a 18 iz Slovenije. Od 38 hrvatskih partizanskih brigada, u 20 su većinu činili etnički Hrvati, u 17, etnički Srbi, a jedna je bila sastavljena samo od Čeha. Istovremeno, u Bosni i Hercegovini partizanske jedinice su bile sastavljene od dve trećine Srba, i jedne trećine Muslimana i Hrvata, dok su slovenačke partizanske jedinice bile uglavnom sastavljene od etničkih Slovenaca. U isto vreme, cela istočna Jugoslavija (Srbija, Vojvodina, Crna Gora, Kosovo i Makedonija) imala je samo 18 partizanskih brigada. Pola veka kasnije, partizanski veterani će voditi Hrvatsku u procesu tranzicije iz komunizma u demokratiju i za vreme rata za nezavisnost: Franjo Tuđman kao predsednik, Josip Manolić kao premijer, Martin Špegelj kao ministar odbrane i osnivač Hrvatske vojske, Josip Boljkovac kao ministar unutrašnjih poslova i Janko Bobetko kao načelnik Generalštaba hrvatske vojske. To nije sprečilo Miloševićeve pristalice od etiketiranja Hrvatske kao "ustaške države," iako su upravo oni oživilo politiku srpskih nacističkih kolaboracionista.

Dok su se partizani borili protiv okupatora, četnici su saradjivali sa Nemcima. Mihajlovićevi oficiri u NDH služili su kao pomoćnici Italijana, koji za razliku od Nemaca nisu imali ništa protiv saradnje sa pobunjenicima. Štaviše, razni bosanski četnički komandanti su potpisali sporazume o saradnji sa samom ustaškom državom koja je lišila života stotine hiljada njihovih sunarodnika, Srba. Sam Mihailović je bio dovoljno oprezan da ne stavi svoj potpis na bilo kakve inkriminirajuće dokumente, ali se on ujedno nije odricao svojih oficira koji su to uradili. U isto vreme, pod vojnim kišobranom koji su im pružili njihovi italijanski saveznici, četnici su započeli sopstvenu genocidnu kampanju protiv Muslimana i Hrvata, kako bi položili temelje "Velike Srbije." Petar Bačović, Mihailovićev komandant za Istočnu Bosnu i Hercegovinu, izvestio je septembra 1942, da su "naši četnici- veoma ogorčeni zločinima koje su ustaše počinile protiv Srba - ogulili kožu trojici živih katoličkih sveštenika između Ljubinja i Vrgorca. Naši četnici su ubili sve muškarce starije od 15 godina. 17 sela je spaljeno do temelja... Uz Božju pomoć, mi ćemo uskoro napasti Fazlagić Kulu, poslednje muslimansko uporište u Hercegovini. Posle toga u Hercegovini više neće biti nijednog jedinog Muslimana u selima.' Pavle Djurišić, komandant Limske-Sanjačkog četničkog odreda, obavestio je Mihailovića 13. februara 1943. o rezultatima četničkih akcija u okruzima Pljevlja, Foča i Čajniče:

'Sva muslimanska sela u tri spomenuta okruga su spaljena do temelja, tako da nijedna kuća nije ostala sačuvana. Sva imovina je totalno uništena, osim stoke, sena i kukuruza.' Pa dalje: 'Za vreme operacije totalno uništavanje svih muslimanskih stanovnika izvršeno je bez obzira na njihovu starost i pol.' U izveštaju se dalje navodi: 'Mi smo ukupno izgubili 22 vojnika, od toga dvojicu nesrećnim sticajem okolnost, dok su 32 ranjena. Muslimani su izgubili oko 1200 boraca, a imali su 8000 drugih žrtava: žena, dece i starih ljudi.'

Mihailovićev četnički pokret je bio izrazito antisemitski. Oktobra 1942. Bačović je konstatovao da su 'Jevreji, uz pomoć najvećih pokvarenjaka na ovoj planeti, pobjegli iz zemlje, i počali da propagiraju bolje i srećnije stanje stvari u komunističkoj državi.' Dobroslav Jevdjević, Mihailovićev politički predstavnik u Istočnoj Bosni i Hercegovini, tvrdio je u junu 1942. da su partizanske jedinice bile uglavnom sastavljene od 'Jevreja, Cigana i Muslimana'. Samo mesec dana kasnije on je optužio partizane: 'Oni su uništili srpske crkve i izgradili džamije, sinagoge i katoličke hramove.' Pamflet koji su četnici delili u okolini Sarajeva u jesen 1942, govori o 'komunistima, čiji su vođi Jevreji, a koji žele da nametnu jevrejsku vlast nad svetom'. U četničkoj proklamaciji iz septembra 1942, tvrdi se da 'ustaša, Nemač, Jevrejin ili Ciganin, može da postane partizan; drugim rečima, partizan može da postane bilo ko rad da u ime stranca učestvuje u ubistvu i klanju najboljih srpskih sinova.' Grupa viših četničkih komandanata izdala je februara 1943, proklamaciju namenjenu Srbima u Hrvatskoj i Bosni, u kojoj se tvrdi sledeće: 'pošto smo očistili Srbiju, Crnu Goru i Hercegovinu mi smo došli da vama pomognemo da slomite jadne ostatke komunističke, kriminalne bande Tita, Moše Pijade, Levi Vajnerta i drugih jevrejskih plaćenika'. U proklamaciji se apeluje na obične partizanske vojnike da "poubijaju svoje političke komesare i da se odmah pridruže našim redovima", poput 'stotina i stotina onih koji se predaju svaki dan, svesni da su ih komunistički Jevreji izdali i prevarili'. U izdanju četničkog lista *Vidovdan* od 9. marta 1943, partizani se opisuju kao 'banda koju predvodi zagrebački Jevrejin 'Tito' i beogradski Jevrejin, Moša Pijade'.

Sam Mihailović obavestio je decembra 1942, svoje podređene o sledećem: 'Partizanske jedinice su sastavljene od razbonika najrazličitijih vrsta, poput ustaša, -najgorih koljaca srpskog naroda – Jevreja, Hrvata, Dalmatinaca, Bugara, Turaka, Madjara i pripadnika drugih svetskih nacija.' Jednom prethodnom prilikom je izjavio: 'Ja nikada nisam postigao stvarni sporazum sa komunistima, pošto oni ne mare za ljude. Njih vode stranci, a ne Srbi: Bugarin Janković, Jevrejin Lindmajer, Madjar Borota, dva Muslimana čija imena ne znam i ustaški major Boganić. To je sve što ja znam o komunističkom rukovodstvu.' Četnički antisemitizam se nije zaustavljao na rečima, jer kako primećuje Izrael Gutman, u *Enciklopediji Holokausta*: 'Bilo je mnogo slučajeva u kojima su četnici ubijali Jevreje ili ih predavali Nemcima.'

Četnički šovinizam i genocid bili su motivisani željom da se stvori Velika Srbija. U četničkom pamfletu izdatom 1941, a koji je odobrio Boško Todorović, najviši Mihailovićev komandant u Bosni, objašnjava se cilj četnika: 'Kada stekne slobodu, zlatnu srpsku slobodu, onda će srpska nacija - slobodno i bez

krvoprolića, putem slobodnih izbora na koje smo se mi u Srbiji Kralja Petra I bili navikli - uzeti sudbinu u svoje ruke i slobodno reći, da li više voli svoju nezavisnu Veliku Srbiju, očišćenu od Turaka i drugih ne-Srba, ili neku drugu državu u kojoj će Turci i Jevreji ponovo biti ministri, komesari, oficiri ili 'drugovi'.

Već u jesen 1942, pukovnik Hadson, britanski agent koji je poslat da uspostavi kontakt sa jugoslovenskim pokretom otpora, obavestio je da je Mihailovic pristao da "prihvati politiku saradnje sa Italijanima, koju su već vodili crnogorski četnici". Jedan drugi britanski obavestajac, pukovnik Bejli, izjavio je da se Mihailovic u njegovom prisustvu, februara 1943, žalio da su "Srbi sada potpuno bez prijatelja" i da se "Englezi sada bore da unište i poslednjeg Srbina u Jugoslaviji, bez ikakve namere da nam pomognu." Mihailovic je isto tako dodao: "Sve dok Italijani ostanu moj jedini adekvatni izvor pomoći i koristi, nijedan potez saveznika me neće naterati da promenim stav prema njima, to jest, da prestanem da saradjujem sa Italijanima." Po Mihailovicovom mišljenju "moji neprijatelji su partizani, ustaše, Muslimani i Hrvati. Kada se budem obračunao sa njima, okrenuću se Italijanima i Nemcima." U ključnoj bici za Neretvu, koja se odigrala u to vreme, a u kojoj su partizani uz velike teskoće uspeali da razbiju obruč sila Osovine i da se izvuku iz njega, četnici su se borili na strani Italijana. Zbog gore pomenutog, Britanci su postepeno prebacili svoju podršku sa četnika na partizane, a 1944. su konačno prekinuli sve kontakte sa Mihailovićem i proglasili Tita za jedinog vodju jugoslovenskog pokreta otpora. Nasuprot tome, posle italijanske kapitulacije u leto i jesen 1943, Nemci su promenili svoju politiku i počeli direktno da saradjuju sa četnicima.

Apologeti Mihailovića i teoretičari antikomunističke zavere su tvrdili da je britanska odluka da ne saradjuju sa Mihailovićem bila plod rada komunističkih "krtica" u britanskoj obavestajnoj službi. Čerčilova odluka nije bila samo zasnovana na izveštajima njegovih agenata na terenu, već na presretnutim informacijama nemačkih obavestajaca koji su koristili Ultra šifru. U teorijama zavere se navodi da su informacije koje su stizale do Čerčila bila navodno, profilirane od strane komunističkih "krtica", kako bi se stvorila lažna slika o jugoslovenskim grupama otpora i grupama kolaboracionista. Mada je u to doba nesumnjivo, bilo komunistu u britanskoj obavestajnoj službi, teoretičari zavere do sada nisu uspeali da pronadju nijedan jedini dokaz o postojanju stvarne zavere da se iskrivi slika Čerčilove percepcije događaja u Jugoslaviji. Sa druge strane, Staljin je u tom periodu bio smrtno preplašen od mogućnosti da se na bilo koji način angažuje u bilo kakvoj vrsti subverzivne aktivnosti koja bi mogla da otudji zapadne saveznike, dok je istovremeno bio duboko podozriv u odnosu na Titove revolucionarne akcije. Jer, kao što je to američki istoričar Volter R. Robins primetio: 'Sovjeti su pokazali iznenađujuće malo interesovanja za njihove komunističke saveznike u Jugoslaviji, a pošto nisu želeli da bespotrebno poremete odnose sa britanskom i američkom vladom, oni su podržavali [rojalističku] jugoslovensku vladu u izgnanstvu sve do 1943'. Što se tiče sveprisutnih komunističkih "krtica" malo je bilo verovatno da su one bile voljne da podrivaju Staljina time što bi sledile nezavisnu, pro-titovsku politiku, i to na

svoju ruku: Džems Klugman, omiljeni žrtveni jarac teoretičara zavere, to jest, po njima najnotorniji krivac za ondašnje odnose sa dva politička, jugoslovenska tabora, od svih komunistu u britanskom obavestajnom establišmentu, postao je jedan od nastrožih kritičara Tita, posle raskola između Tita i Staljina 1948. Ironijom sudbine Čerčil, a ne Staljin, je povodio kampanju da saveznici promene svoj stav i pruže podršku Titu. Tom prilikom Čerčilov tvrdi, antinacistički realizam i njegova romantičarska identifikacija sa partizanima doprinele su smirivanju njegovog antikomunizma. Da su četnici dobili jugoslovenski građanski rat, oni bi gurnuli Jugoslaviju u krvoproliće, jer bi u pokušaju da stvore Veliku Srbiju nastavili kampanju unistenja svih ne-Srba. Stoga se Čerčil na izvestan način iskupio, to jest, ispravio svoju prethodnu grešku kojom je uvukao Jugoslaviju u rat.

Mihailovic je nastavio svoju oportunističke igre u nastojanju da saradjuje kako sa silama Osovine tako i sa saveznicima. U tom kontekstu on je pomogao američku vazduhoplovnu evakuaciju oko 250 vazduhoplovaca sa četničke teritorije, avgusta 1944. To jedva da je bila posebno herojska akcija, jer su četnici jednostavno dozvolili Amerikancima da koriste za evakuaciju njihovu malu pistu, dok je u isto vreme Mihailovic poslao svoju delegaciju tim istim američkim avionima u SAD u uzaludnom naporu da ponovo dobije savezničku podršku. No, Mihailović je upravo za ovu spasilačku akciju američkih vazduhoplovaca posthumno dobio Orden zasluga. No, u drugim prilikama Mihailovićevi četnici su spasavali i nemačke vazduhoplovce, i predavali ih bezbedne u ruke nemačkim oružanim snagama. Da je imao sličnu intenciju kancelar Gerhard Šreder mogao je da sledi primer Vašingtona i da odlikuje Mihailovića zato što je spasao vojnike njegove zemlje. Ipak, nijedna Mihailovicova ujdurma nije spasla ni njega ni njegov četnički pokret od pobedničkih partizana: revolucija na Zapadnom Balkanu – druga i poslednja uspešna komunistička revolucija - uspela je zahvaljujući britanskoj i američkoj vojnoj intervenciji, koja je pomogla ponovno osnivanje Jugoslavije. Tu činjenicu Milosevićevi levičarski sledbenici i pristalice često radije prećutkuju.

S obzirom na njihovo slabije obavestajno prisustvo na Balkanu, Amerikanci, su za razliku od Britanaca, imalo manje dodira sa realnostima jugoslovenskog građanskog rata. Oni posledično nisu bili baš oduševljeni činjenicom da su Britanci odbacili antikomunistu Mihailovića, i bili su rezervisaniji prema partizanima. 29 marta 1948, na vrhuncu hladnog rata, američki predsednik Truman, posthumno je dodelio Mihailoviću Orden zasluga za njegovu ulogu u spasavanju američkih vazduhoplovaca. To se zbilo u vreme kada je Tito bio Staljinov verni egzekutor u Istočnoj Evropi, i dok je vodio politiku konfrontacije prema zapadnim silama u Grčkoj i drugde. Medjutim, samo u roku od nekoliko meseci situacija se izmenila: Staljin je prekinuo odnose sa Titom, i potomjeg su zapadne sile ponovo počele da podržavaju, ovoga puta kao bedem protiv Sovjetskog Saveza. Posledično Amerikanci su se uzdržali od obelodanjivanja spomenute nagrade Mihailoviću sve do 1967, a od javnog uručivanja iste njegovoj kćerci, sve do ove godine.

Spremnost Bušove administracije da promeni

američku diplomatsku tradiciju na ovaj način, možda ne bi trebalo nikoga da iznenadi, s obzirom da je ta administracija na diplomatskom planu već napravila neke, kako loše, tako i dobre velike obrte. Jedna od prvih diplomatskih inicijativa Sjedinjenih Država posle reizbora Buša bila je priznavanje republike Makedonije baš pod tim imenom, što je predstavljalo zaslužen šamar Grčkoj, zbog čijeg je nemilosrdnog, sovinstickog insisitiranja Makedonija bila primorana da jedva egzistira pod trapavim, zvaničnim nazivom "Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije" sve od svoje nezavisnosti, stecene ranih devedesetih godina prošlog veka. Bušova administracija je stoga nagradila vernog saveznika, te je stoga možda smatrala da je uručenje ordena Mihailoviću sličan, neškodljiv gest solidarnosti u postmilosevićevskom vremenu i režimu u Srbiji i Crnoj Gori, čiji je ministar spoljnih poslova, dragi ali i komični Vuk Drašković, u sebi uspeo da iskombinuje donkihотовsku privrženost legendi o Mihailoviću sa iskrenom željom da poboljša odnose sa Zapadom. No, što se tiče naroda Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova, kao i mnogih antinacionalističkih Srba, Sjedinjene Države su ustvari, nagradile tvorca istog genocidnog velikosrpskog projekta koji im je doneo tako veliku pošast, kako četrdesetih, tako i devedesetih godina prošlog veka. Kao i u prethodnim prilikama, ovako loše smišljen komad *realpolitike* ima negativne rezultate - u ovom slučaju predstavlja uvredu za još nezalečene, ozbiljne rane naroda bivše Jugoslavije.

Jevreji, trgovke belim robljem i škorpioni

Ratni zločini su stigli u Srbiju! Bilo je potrebno tako malo, svega nekoliko minuta prikazivanja snimka egzekucije pa da javno mnjenje burno reaguje

PIŠE: VELIMIR ĆURGUS KAZIMIR

Kako izgleda iznenadno suočavanje sa prošlošću najbolje se videlo, i osetilo, 1. i 2. juna 2005. Prvo je pre podne preko TV B92 prikazan film o hladnokrvnom ubistvu mladića iz Srebrenice. To da je film do naših gledalaca stigao preko Haga, svakako predstavlja ne samo svojevrstu simboliku nego i realnu sliku odnosa i raspoloženja u Srbiji. Suđenje Miloševiću odavno je postalo krajnje rutinsko i medijski neatraktivno. Utisak je da ga redovno prate isključivo vrlo nezaposlene i fanatično odane osobe iz njegovog populističkog gnezda i eksperti. Tek povremeno, zahvaljujući svedocima kao što je policijski general Obrad Stevanović koji se najmanje mešao u svoj posao zanimanje nešto poraste. A onda je došao film!

RTS 1 , dnevnik od 19,30 – period od 1. do 7. juna

Ukupno četiri puta tema Škorpiona i Srebrenice bila je udarna, prva vest na programu.

Ukupno trajanje svih priloga – preko trideset minuta

TV B92, vesti dana od 19,15 – period od 1. do 7. juna

Pet puta udarna, prva vest

Ukupno trajanje: preko šezdeset minuta

TV BK, vesti dana od 18,55 – period od 1. do 7. juna

Tri puta udarna, prva vest

Ukupno trajanje oko trideset minuta

TV Pink, Infotop u 19 – period od 1. do 7. juna

Četiri puta udarna, prva vest

Ukupno trajanje oko dvadeset minuta

(U teme su uključene deklaracija o Srebrenici i suđenje Saši Cvijetanu)

Ukoliko sve teme vezane za ratne zločine, na sve ove četiri televizijske stanice, uporedimo u jednom dužem vremenskom periodu – april, maj i jun 2005. dobićemo podatak da su samo u junu (do 22. juna 2005) na programu bila ukupno 234 priloga. U prethodnim mesecim slika je ovakva: u aprilu samo 11 priloga a u maju 22.

Sama po sebi, ova kvantitativna analiza ne znači mnogo, ukoliko se ne uporedi raspored dužine trajanja kako je ko obrađivao ovu temu – pre svega kroz nastupe javnih ličnosti. Ono što odmah upada u oči je to da je 1. juna ova tema trajala, i bila plasirana, na sledeći način: TV B92 – 15 minuta i 57 sekundi (prva vest), RTS 1 – minut i 48 sekundi (druga vest), TV BK – 43 sekunde (treći prilog) i TV Pink – 40 sekundi (peti prilog).

U dnevnim novinama situacija je prilično jasna: na prvim stranama, od 2. juna, nalaze se najave u skoro svim novinama. I sami naslovi deluju prilično indikativno:

“Blic”: Prikazan snimak ubistva u Srebrenici, “Danas”: Prikazan video zapis ubijanja muslimana u Srebrenici, “Dnevnik”: Snimak pogubljenja iz Srebrenice, “Glas”: Tužilac prikazao snimak ubistva u Srebrenici, “Večernje novosti”: Kej osporava Najsov film i “Politika”: Svedok zgrožen. Tekst koji je objavljen u “Večernjim novostima” odudara od naslova, jer Kejovo osporavanje filma ne znači osporavanje njegove autentičnosti, već njegovog korišćenja na suđenju što se iz naslova ne da naslutiti. Naslov u “Politici” objašnjava psihičko stanje Slobodana Miloševića a ne sadržaj samog filma.

Tretman Srebrenice i ratnih zločina u srpskim medijima veoma je različit. Tako je to godinama. Ne samo da je različit po načinu kako se objašnjava šta se u Srebrenici stvarno odigralo nego je i profesionalni, žanrovski pristup potpuno različit. Ima, naime, medija, posebno je ovde reč o dnevnim novinama koji Srebrenicu obrađuju kao temu isključivo kroz komentare, izjave i intervjue. Izveštaji ili širi informativni članci potpuno su nepoznati za njih. Slična se dešava i sa temom Haškog tribunala – postoje mediji u kojima nikada nećete pročitati nijedan izveštaj sa suđenja, ali ćete često čitati komentare, izjave, intervjue ili ekskluzivne vesti – “saznaje se” dobijene iz nedokučivih izvora. Posebno je zanimljiva posvećenost prebrojavanju žrtava. Ni na jednom istorijskom predmetu nećete sresti toliko pseudodemografskih, forenzičkih i stručno-vojnih objašnjenja zašto je zvanična brojka od 7.800 pobijenih ljudi u Srebrenici preuveličana i netačna. Takvoj konfuziji i zloupotrebi podataka veoma doprinose ne samo novinari i urednici nego i pojedini stručnjaci sudske medicine, kao što je bivši direktor VMA general Stanković koji svoje medicinsku ekspertizu proširuje na policijsku i sudsku.

Način na koji je u medijima plasiran izveštaj Komisije Republike Srpske o događajima u Srebrenici nedvosmisleno govori o prikrivanju pa i omalovažavanju ovog izveštaja. Radikalno objašnjenje da je reč o marionetskoj vladi koja mora da napravi upravo takav izveštaj kao da je postalo deo uređivačke politike većine medija.

Ipak, emitovanje filma o “Škorpionima” učinilo je svoje. Bez obzira što ministar Jočić ima potrebu da psihološki rastumači motive “Škorpiona” zbog čega su to upšte snimali (“bili su infantilni”, “želeli su da se prikažu...”) teško da će se iko ozbiljno baviti psihologiziranjem uniformisanih zločinaca. (Možda na nivou fenomena.) Na istom sastanku Odbora za bezbednost napravljen je još jedan neverovatni moralni salto-mortale što je manje-više promaklo većini medija.

“Predsednik Odbora za bezbednost Milorad Mirčić tražio je da se utvrdi kakva je veza Nataše Kandić, direktorke Fonda za humanitarno pravo, Sonje Biserko i Sonje Liht sa prostitucijom i trgovinom belim robljem. Ministar policije Dragan Jočić je odgovorio da će o trgovini ljudima naknadno informisati Odbor.” (“Danas”, 18.06.2005)

Kratko i jasno: da li su Biserko, Liht i Kandić trgovke belim robljem? Mogao bi čovek da očekuje da neko od prisutnih poslanika, na primer Šutanovac koji je i podpredsednik ovog skupštinskog tela, interveniše, ogradi se od bezobrazluka svog kolege, makar on bio i radikal, a ono, ništa. Da je neko malo hrabriji od članova mogao je javno, na sednici, istog časa, da zatraži da se ispita kakve su veze Milorada Mirčića sa pedofilijom.

Pošto je demokratija upravo to, da možete javno da pitate šta vam padne na pamet, onda budimo dosledni – pitajmo šta nam padne na pamet. Uostalom, mogao je tu dilemu o slobodi postavljanja pitanja, da iskaže i sam novinar, ne pišu se izveštaji sami od sebe – može u njima i interpunkcija mnogo toga da pokaže.

Ovde, naime, nedostatak hrabrosti i inteligencije stalno ide zajedno.

Mada, ruku na srce, najteže se boriti protiv zlobe kombinovane sa glupošću. Tako, na primer, pojavljuje se u “Politici” jedan skroz naivni tekst pod naslovom “Ko je Martin Šlaf”. Već u prvoj rečenici može da vam pozli ukoliko primetite o čemu je reč. Takve se gluposti, naime, gutaju refleksno. Naknadno vas udare u glavu. Ili čitave generacije.

“Austrijski Jevrejin Martin Šlaf poznat je kao vlasnik privatnog investicionog fonda koji, obično u konzorcijumu sa drugima, kupuje telekomunikacione kompanije, saznaje ‘Politika’ u dobro obaveštenim poslovnim krugovima.”

Ima kod nas još jevrejskih zanimanja osim bankara i finansijera. Takav je i nesretni Iv Montan.

Film “Nadnica za strah” posle koga su ovom šoumenu jevrejskog porekla i najstroži kritičari priznali glumački talenat, biće prikazan sutra kao i ostvarenja “Heroji su umorni” i “Veštice iz Salema”, piše u “Večernjim novostima”.

U raspravi o Jevrejima i jevrejstvu od dnevnih listova ipak najdalje ide “Srpski nacional”. Tako će ovaj list da optuži Sorosa, ni više ni manje nego za kolaboraciju sa nacistima za vreme rata. Da su samo proverili godinu njegovog rođenja – 1930. teško da bi ovo napisali. A da su bar nešto pročitali o njegovoj biografiji onda nacizam i Sorosa ne bi nikako mogli da povežu.

“U proteklih nekoliko godina u Srbiji se vodi orkestrirana akcija za DENACIFIKACIJU SRBA, u kojoj prednjače individue formalno i neformalno povezane s agenturom Đerđa Soroša, čoveka opterećenog prošlošću nacističkog kolaboracioniste za vreme istrebljenja Jevreja u Mađarskoj pod Ajhmanom”, piše izvesni P.T.N.

Objašnjavanja razlike između cionizma, semitizma i antisemitizma poduhvatio se jedan čitalac iz Aleksinca. U Pismima čitalaca on to mudro objašnjava: “U Beogradu su nedavno trojica mladića uhapšena jer su lepili plakate koji pozivaju na bojkot televizije B92, predstavljajući tu medijsku kuću kao cionistički, mondijalistički i antisrpski punkt koji se, navodno, zalaže i za nezavisnost Kosova i Metohije. Po kratkoj sondaži „sumnjičeni” su i okrivljeni za antisemitizam. Plakat, međutim, nema nikakve antisemitske (antijevrejske i antiarapske, a Arapi su najbrojnija semitska populacija) konotacije. Šestokraka zvezda nije simbol samo Izraela i Jevreja, već i cionizma. Kad identifikujemo antisemitizam i anticionizam, ne pokazujemo li već da smo uveliko izmanipulisani i zavedeni? Kao što čovek slobodno može biti protivnik komunizma, socijalizma, mondijalizma i masonstva kao ideologije, tako može biti i protivnik cionizma kao ideologije.”

Šta reći posle svega? Da narod nije jedinstven? Ili, da na tome najviše rade sami mediji.

PIŠE: LATINKA PEROVIĆ

Nesavladive unutrašnje kontradikcije

1. Potreba za promišljanjem istorije

Ako je "zadatak istoričara da u prošlosti traga za odgovorima na pitanja koja postavlja sadašnjost, da na osnovu svog proučavanja prošlosti pomogne lakšoj racionalizaciji savremenih događaja ponudi javnosti znanja o uzrocima i njihovom poretku"¹ – onda savremeni istoričar Srbije mora poći od bilansa njenog razvoja u moderno doba, to jest, u poslednja dva veka, i ići unatrag.

Ustankom 1804. godine započeta je, a ustankom 1815. godine nastavljena je borba za oslobođenje od Turske, čija je vladavina trajala 400 godina, i za sticanje državne nezavisnosti. Od 1804. do 2004. godine, Srbija je prošla put: od pobunjene pokrajine Osmanske imperije, preko polunezavisne knježevine (1830, 1833, 1838) i nezavisne države kakvom je postala na Berlinskom kongresu (1878), teritorijalnog proširenja u balkanskim ratovima (1912, 1913), stvaranja jugoslovenske države na kraju Prvog svetskog rata (1918) i njenog sloma (1941) do njene obnove na federativnim osnovama na kraju Drugog svetskog rata (1945) i njenog raspada u ratovima u poslednjoj deceniji XX veka. Gde se sada nalazi Srbija?

Slom komunističke ideologije i istorijska istrošenost modela spadaju u one karakteristike koje Srbija deli sa svim ostalim istočnoevropskim državama, kao i sa državama naslednicama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Raspad federacije takođe spada u zajedničke postkomunističke karakteristike svih bivših socijalističkih federacija: Jugoslavije, Sovjetskog Saveza i Čehoslovačke. U svemu ostalom, Srbija predstavlja poseban slučaj.

Polovinom osamdesetih godina XX veka, u Srbiji je došlo do *antibirokratske revolucije* koja je pandan "kulturnoj revoluciji" u Kini šezdesetih godina. Podstaknuta s vrha vladajućeg Saveza komunista u Srbiji, ova revolucija je u programskom smislu predstavljala sintezu državnog socijalizma i nacionalizma. Na tom programu ostvaren je najširi konsenzus u

srpskom društvu, a nakon unutarpartijskog puča, Slobodan Milošević je zauzeo poziciju vođe celokupnog srpskog naroda. Da li je to bilo slučajno?

Ekonomskim reformama na osnovama tržišne privrede koje su podrazumevale i napuštanje principa kolektivne svojine u korist privatne; političkim reformama koje su značile ukidanje monopola Saveza komunista u korist višepartijskog sistema; reformama državne zajednice na osnovama konfederalnog Ustava iz 1974. godine – Srbija je suprotstavila rešenje srpskog pitanja. Najpre, u okviru centralizovane federacije što je imalo da znači: napuštanje principa pariteta u sastavu saveznih organa i konsenzusa kao načina odlučivanja o zajedničkim pitanjima. U višenacionalnoj državi, u kojoj su ljudska prava nedeljiva od nacionalnih prava (jezik, vera, kultura, tradicija) to je objektivno značilo majorizaciju. U Jugoslaviji, posle 50 godina mira, za Srbiju koja je u dva veka imala deset ratova najdužeg razdoblja mira, obnovilo se, i to veoma oštro, pitanje karaktera jugoslovenske države. Da li je ona država srpskog naroda u kojoj žive i drugi narodi ili je ona zajednica južnoslovenskih naroda? Ove će se razlike pokazati nepomirljivim.

Pošto je njen program *srbizacije* Jugoslavije, odnosno njene recentralizacije, naišao na otpor, Srbija je krenula putem stvaranja nacionalne države u etničkim granicama kombinujući istorijski princip (pravo na teritorije na kojima je nekad živio srpski narod) i etnički princip (teritorije na kojima je migracijama srpski narod postao većinski). Ovaj je cilj bio neostvariv bez rata. Srbija je bila samouverena, jer je na svojoj strani imala vojnu silu. Jugoslovenska narodna armija je bila i ideološka vojska koja je imala zadatak ne samo da brani spoljne granice socijalističke Jugoslavije nego i njen unutrašnji sistem. Iako su je jugoslovenske republike finansirale svaka srazmerno svom nacionalnom dohotku, ona je i u svom redovnom i u svom komandnom sastavu imala najviše Srba. U sukobima unutar Jugoslavije, oni su bili na strani Srbije. To je bitna činjenica za razumevanje sleda događaja među kojima su ključni: međunarodno priznanje jugoslovenskih republika, međunarodna izolacija Srbije, intervencija NATO pakta.

Promene koje su nagoveštene 5. oktobra 2000. godine, kada je uklonjen Slobodan Milošević, jedva da su i počele, zastavljene su ubistvom reformatorskog premijera (12. mart 2003), a ubrzo i padom njegove vlade. Nastupio je zastoj u unutrašnjim reformama (faktički otpor privatizaciji) i obnovi međunarodnih odnosa zemlje koja je izgubila kredibilitet, pre svega kroz pružanje dokaza o spremnosti za ispunjavanje međunarodnih obaveza (opstrukcija saradnje sa Haškim tribunalom). U ishodu petooktobarskih događaja pokazalo se da Slobodan Milošević nije čak ni samo vrh ledenog brega, već mnogo složenija pojava koja tek čeka svoje objašnjenje. Počeci tog objašnjenja nailaze na više prepreka među kojima su najteže prepreke mentalne prirode.

Srbija se, na primer, "danas nalazi u poziciji države poražene u ratu". U isto vreme je "činjenica o porazu sistematski

¹ Dubravka Stojanović, Ulje na vodi: Politika i društvo u modernoj istoriji Srbije u: Dimić, Stojanović, Jovanović, Srbija 1804–2004, Beograd 2005, s. 115.

prikrivana”.² Posledica toga je da je “opšteprihvaćena slika u društvu i javnosti o sebi, svojim moćima i značaju u potpunju suprotnosti sa realnošću u kojoj postoji samo mali umoran, politički poražen (i ponižen), u spoljnoj politici sputan i potpuno nemoćan, ekonomski ruiničan i siromašan, demografski izmučen, istrošen i ostareo narod”.³

Uprkos ovakvoj realnosti, egzistiraju ideje o Srbiji kao “lideru na Balkanu”; kao “vojno-političkoj sili”; kao državi koja je, pre stvaranja Jugoslavije i uspostavljanja komunizma, bila država u evropskom smislu te reči. Ova diskrepancija između realnog stanja i vlastite predstave o sebi, o svojoj snazi, veličini i istorijskim pravima, proizvela je široko uverenje o Srbiji kao objektu i žrtvi istorije.⁴ To pojačava frustraciju, naročito kod mladih ljudi, čiji je rezultat nepoverenje koje se graniči sa neprijateljstvom i prema susedima i prema svetu.

Realno stanje srpske države i društva određuje više međusobno povezanih činilaca. Pre svega, još uvek je otvoreno pitanje državnih granica Srbije (stats Kosova, odnosi sa Crnom Gorom). To otežava donošenje osnovnog akta države: u Srbiji je još uvek na snazi Ustav donet pod Slobodanom Miloševićem. Drugim rečima, pokazalo se da srpsko pitanje nije tako jednostavno rešiti kao što je izgledalo idejnim, političkim i vojnim projektantima rata.

Raspad jugoslovenske države; visoki troškovi ratovanja koje je bilo najduže u dvovekovnoj istoriji Srbije, a u koje srpska javnost još nema uvid; zakašnjenje u tranziciji – doveli su srpsku ekonomiju “u red nerazvijenih svetskih ekonomija”.⁵ Izgubljena su tržišta, zastarela je tehnologija, zemlja je prezađuzana, napustili su je mladi obrazovani ljudi i to u broju koji je predstavljao kritičnu masu za reforme u poslednjoj deceniji XX veka. Tendencija “odliva mozgova” nije zaustavljena ni posle odlaska Slobodana Miloševića sa vlasti.⁶

Demografski trendovi su nepovoljni. Jedan od važnih uzroka biološkog trošenja su česti ratovi: u poslednja dva veka bilo ih je deset. Samo u Prvom svetskom ratu, Srbija je izgubila 28 odsto celokupnog stanovništva, od čega su dve trećine bili civili. U poslednjim ratovima, njeno stanovništvo je smanjeno za 70.000 uprkos prilivu izbeglica iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i sa Kosova. Demografska rasprostranjenost srpskog naroda je znatno smanjena, a njeno stanovništvo stari: prosek je 40,2 godine.

Siromaštvo kod stanovništva izaziva apatiju, a ona nikad ne pogoduje razvoju demokratskog društva. Tako danas pojeđinac u Srbiji ophrvan brodom za preživljavanje – i pored više-partijskog sistema, slobodnih izbora, parlamentarizma i odsustva službene cenzure štampe – živi između straha od neizvesnosti i laži o realnom stanju i njegovim uzrocima.

Nije slučajno istorijski bilans Srbije na razmeđu XX i XXI veka postao naučni i publicistički izazov. U opticaju su njegove različite interpretacije: *antisrpska zavera*, sukob interesa velikih sila, stvaranje jugoslovenske države u koju je Srbija utopila svoju državnost, komunizam koji je 1945. uništio građansko društvo i evropsku orijentaciju Srbiji. Ali, tek su radovi Džona Lempija, Majkla Palerea, Holma Zundhausena, Mari-Žanin Čalić skrenuli pažnju na unutrašnje kontradiktornosti srpskog razvoja u kojima je sadržan ključ za razumevanje spomenutog bilansa. Takav kakav jeste, da li je taj bilans slučajan? Odakle bi trebalo da počne traženje odgovora na ovo pitanje?

Pomenuti autori ne polaze ni od prve (1918-1941), ni od druge (1945-1991) Jugoslavije, ne ograničavaju se na komunizam koji je zajednička karakteristika svih istočnoevropskih zemalja posle Drugog svetskog rata, a pogotovo nisu skloni da u ličnosti Slobodana Miloševića vide ključ za objašnjenje bilansa Srbije na kraju XX veka. Oni se okreću “dugom” XIX veku i problematizuju modernizaciju agrarne i tradicionalističke zemlje kakva je bila Srbija posle oslobođenja od Turske.

U Srbiji, kao i svuda gde je izostalo “evolutivno prevladavanje tradicionalnog privrednog i društvenog uređenja prema engleskom uzoru, put u *modernu* mogao (je) biti utrtr ‘odozgo’, reformskim zakonodavstvom, nametanim dekretima”. Efikasan u mnogim evropskim zemljama, ovaj put u zemljama Jugoistočne Evrope nije doveo do toga da se “napravi inovativni pomak, neophodan za sveobuhvatnu društvenu modernizaciju”.⁷ Što se tiče Srbije, razlog se nalazi u karakteru njenog zakonodavstva posle sticanja autonomije. Ono je, u isto vreme, bilo i činilac promene i činilac konzerviranja nasleđenog stanja. Drugim rečima: “Ovaj proces je povezao modernizatorske i konzervativne elemente i dao istoriji srpskog razvoja sve do XX veka svojevršno dvojno obeležje”.⁸ Da li je te dvojnosti lišen razvoj Srbije u “kratkom” XX veku i u novom državnom okviru?

Više istovremeno kad i gore pomenuti autori, manje pod

2 Miroslav Jovanović, Srbija 1804–2004: razvoj opterećen diskontinuitetima – sedam teza u: Dimić, Stojanović, Jovanović, Srbija 1804–2004... s. 188.

3 Isto, s. 205.

4 U svojim dnevničkim zapisima (20. maj 1991), “otac nacije”, književnik Dobrica Ćosić piše: “U našoj krizi reflektuju se naopake i zle prilike Evrope i sveta čitavog dvadesetog stoleća. Jer, stvaranje i raspad Jugoslavije, njen razvoj i njena stagnacija i propast, uslovljeni su evropskim činocima. Ništa značajno i veliko na balkanskim prostorima i u sudbini malih balkanskih naroda nije se dogodilo i ne događa se bez odlučujućeg učešća Evrope i velikih sila; krojili su nam, kroje danas i ubuduće će nam krojiti sudbinu”. Dobrica Ćosić, Kosovo. Priredila Ana Ćosić – Vukić, Beograd 2004, s. 70.

5 Miroslav Jovanović, Srbija 1804–2004... s. 199.

6 Prema realnim procenama, Srbiju je u poslednjoj deceniji XX veka napustilo 400.000 do 500.000 mladih obrazovanih ljudi: između 20 i 30 godina 33 odsto, između 31 i 35 godina 22 odsto.

Među mladima koji su anketirani 2005. godine, 50 odsto želi da potraži posao u nekoj drugoj zemlji, jer u svojoj zemlji ne vidi nikakvu perspektivu.

7 Mari-Žanin Čalić, Socijalna istorija Srbije 1815–1941, Beograd 2004, s. 30.

8 Isto, s. 35.

njihovim neposrednim uticajem, na problematiku modernizacije, i to u smislu da je ona "u različitim periodima promenljiva i kao proces se ne završava u jednom traženom ideološkom stanju 'modernosti'", dolaze i neki srpski istoričari srednje i mlađe generacije. To se događa usred ratova devedesetih godina⁹ kada je pretežni deo srpske historiografije bio na tragu stvaranja srpske etničke države koje je bilo glavni cilj vladajuće politike. Već samo pomeranje težišta sa političke i vojne istorije Srbije na njenu društvenu istoriju, u čijem je središtu upravo problematika modernizacije, delovalo je kao razbijanje jedinstva istorijske i političke volje, kao svojevrсна subverzija. Ali, ono je omogućilo da se uoče kontradikcije unutrašnjeg razvoja Srbije od 1804. do 2004. godine, i da se u njima a ne u teorijama zavere potraži ključ za objašnjenje već toliko puta pomenutog bilansa.

Svaka manifestacija zaostalosti Srbije kolokvijalno se tumači kao posledica četvorovekovne vladavine Turske. Ali je i istorijska istina da je ta vladavina ostavila duboke tragove koji se ogledaju u nesavladivim kontradikcijama srpskog razvoja: politička modernizacija i arhaična, stagnantna ekonomija koja je petrifikovala socijalnu strukturu; modernizacija realne države i društva i imperijalna težnja male i siromašne države da prisajedini sve teritorije na kojima je živio i na kojima živi srpski narod.

2. Politička modernizacija i arhaična, stagnantna ekonomija

Srbija je na početku XIX veka, sa manje od milion stanovnika, bila mala zemlja i jedan od najnerazvijenijih regiona u Evropi: "Suviše udaljena od centra Osmanskog carstva da bi bila uključena u predindustrijsku podelu rada, odvojena sanitarnim kordonom od susedne Dvojne monarhije i Srednje Evrope, bez infrastrukture i prirodno pogodnih staništa, njena privreda je počivala na primitivnim kućnim zadrugama i seoskim zajednicama, kooje su živele u međusobno udaljenim staništima od slame, bez građanstva, bez racionalnih upravnih institucija i bez obrazovanog pravnog sistema... Društvena i ekonomska modernizacija morala je da počne bukvalno 'ex nihilo'".¹⁰

U procesu modernizacije koji je u Srbiji počeo ovako, od odlučujuće važnosti bili su upravo oblici života srpskog naroda pod Turcima. U prvom redu, zadruga. Na njenim načelima

(kolektivna svojina, zajednička proizvodnja, pravna zajednica zadrugara) koja su omogućavala jednakost u posedu i jedinstvo narodnog života formirala se istorijska svest koja je nadživela zadrugu kao instituciju, iako se ona i kao takva održala u zabačenim planinskim krajevima Srbije sve do polovine XX veka.¹¹ U sudaru sa modernim pojmovima svojine, pokretljivosti zemljišnog poseda i radne snage, ova svest je srpskom zakonodavstvu posle oslobođenja od Turaka dala dihotoman karakter, uticala na poimanje države kao velike zadruge i dala snagu antiliberalnim i antikapitalističkim ideologijama (socijalizam, radikalizam, komunizam) koje su u Srbiji dominirale jedan i po vek.

U pravu su oni autori koji smatraju da se društvena istorija Srbije prelomila u prvim decenijama XIX veka.¹² Iz činjenice da u njoj nije dovršena agrarna reforma proizišle su one karakteristike koje su je učinile zemljom zaostalom u razvoju. Srpsko zakonodavstvo posle sticanja autonomije (Građanski zakonik 1844), pri održavanju z adruge, čuvalo je njenu nepokretnu imovinu, i istovremeno dopuštalo podelu velike familije.¹³ To je dovelo do usitnjavanja poseda: u prvoj deceniji XX veka još uvek 62,1 odsto svih srpskih gazdinstava ima posed ispod pet hektara na kome nije moguće podići proizvodnju ni novom tehnikom obrade zemlje ni novim poljoprivrednim kulturama. "Vekovni nulti rast", kako bi rekao Zundhauzen. Zakon o okuću vezao je seljaka za posed na kome nije mogao "ni da živi, ni da umre".¹⁴ Posledica toga je konstantno siromaštvo.¹⁵ Tako se krug zatvorio: "prenaseljenost sela je vodila siromaštvu, siromaštvo je bilo uzrok niskom obrazovanju; nisko obrazovanje je onemogućavalo modernizaciju poljoprivrede; to je uzrokovalo neproduktivnost, siromaštvo, prenaseljenost".¹⁶ Unutrašnja dinamika bila je neznatna: esnafska zatvorenost zanata i kontrolisana trgovina; nedostatak kapitala za razvoj industrije koja svoje ozbiljnije početke beleži tek u poslednjoj deceniji XIX veka, nedostatak slojeva u čijem je interesu modernizacija (sve do Drugog svet-skog rata udeo seljaštva u stanovništvu Srbije iznosi 76 odsto).

Nosioci političke modernizacije u Srbiji bili su pripadnici srpske inteligencije koja se školovala na zapadnoevropskim univerzitetima, najviše u Nemačkoj i Francuskoj. Ali, instaliranje modernih političkih institucija (relativno rano formiranje političkih stranaka 1881/82; liberalni Ustav 1888; parla-

9 Prvi pokušaji istraživanja modernizacijskih procesa u Srbiji učinjeni su devedesetih godina prošlog veka i nastavljeni kasnije. O tome, pored ostalog, svedoče zbornici radova: Srbija u modrnizacijskim procesima XX veka, Beograd 1994; Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. Položaj žene kao ogledalo modernizacije, Beograd 1998; Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. Uloga elita, Beograd 2003.

10 Holm Sundhaussen, Historische Statistik Serbiens 1834–1914. Mit europäischen Vergleichsdaten, München 1989, 21.

11 Radovan Samardžić, Ideje za srpsku istoriju, Beograd 1989; Latinka Perović, Srpski socijalisti 19. veka, Beograd 1995; Mari-Žanin Čalić, Socijalna istorija Srbije 1815–1941...

12 Mari-Žanin Čalić, Socijalna istorija Srbije 1815–1941... s. 20.

13 Isto, s. 37.

14 Isto, s. 41.

15 Prema jednoj anketi koju je u predvečerje Prvog svet-skog rata vršio Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, a koju potvrđuju i službeni podaci: "Dve trećine imanja (organizovanih u zadruge) raspolagala je sa manje zemlje nego što je bilo neophodno za pokrivanje egzistencijalnog minimuma. Najmanje 50 odsto je tražilo prihod van poljoprivrede. Više od polovine nije imalo potpunu zapregu, trećina nijedan plug, niti bilo koju zemljoradničku alatku, 18 odsto nije imalo sopstvenu kuću, 28 odsto je živelo u izuzetno nezdravom smeštaju, 30 odsto uveče nije imalo svetla, 38 odsto nijednom nije spavalo u krevetu". Cit. prema Mari-Žanin Čalić, Socijalna istorija Srbije... s. 70.

16 Dimitrije Đorđević, Oglеди iz balkanske istorije, Beograd 1989, s. 218.

mentarni sistem vladavine 1903; sloboda štampe) u ekonomski arhaičnoj i socijalno petrifikovanoj zemlji, ličilo je na ugrađivanje avionskog motora u kola sa stočnom zapregom.¹⁷

Kontradikcija između privrednog razvitka koji je išao "sa primitivnom seljačkom sporošću" i potreba državne organizacije koje su se razvijale "brzinom moderne evropske kulture",¹⁸ karakterisala je i pojedinačno pripadnike srpske inteligencije. Oni su stvarali političke institucije po uzoru na evropske, ali je "dobar deo... imao predrasude prema modernom društvu"; "i najbolji umovi zazirali (su) od prodora modernosti".¹⁹

Za ovo je postojalo više razloga.

U *zadružnim načelima* (kolektivizam i jednakost) inteligencija je videla osnove za jedinstvo celine: u tom pogledu, ona se nije razlikovala od seljačkog naroda iz koga je, najvećim delom, i poticala. Izdavanje koje bi narušilo jedinstvo celine bilo je uvek ravno izdaji. Od svog nastanka, srpska inteligencija je bila vezana za državu (državni stipendisti,²⁰ državna služba). Zato u modernizaciji zemlje nisu ni mogle da odigraju istu ulogu koju su u Zapadnoj Evropi odigrale društvene grupe kojima je "dopao zadatak da, u ime društva i građana, primoraju državu na povlačenje".²¹ Najzad, politička modernizacija imala je instrumentalnu vrednost: ličiti na Evropu da bi se stekle njene simpatije za dovršenje ujedinjenja srpskog naroda. U tom smislu, srpski prioriteti bili su savršeno jasni. Nikola Pašić, vodeći srpski političar praktično pola veka, od izbora za narodnog poslanika 1878, do svoje smrti 1926. godine, napisao je u svojoj *političkoj ispovesti*: "Ja smatram moju borbu iliti rad za ustavno uređenje Srbije kao sredstvo da se lakše postigne, po mome shvatanju, veće i uzvišenije celji, a to je oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda".²² Sloboda "celog srpskog naroda" bila je, za Pašića, "veći i jači ideal no što je bila građanska sloboda Srba u Kraljevini".²³ U ovoj političkoj filozofiji sadržana je druga kontradikcija srpskog razvoja u protekla dva veka.

3. Modernizacija realne srpske države i teritorijalna ekspanzija

Sticanje državne nezavisnosti (1878) bilo je važna istorijska prekretnica u razvoju Srbije. Berlinski kongres je odredio granice teritorijalno uvećane Srbije, a na pitanju kojim putem da krene mlada nezavisna država došlo je do podele unutar srpske

inteligencije. Tada se zapravo kristalisala kontradikcija između stvaranja države koja bi obuhvatala čitav srpski narod putem ratova za teritorije na kojima živi i razvoja realne srpske države kao moderne države.

Manjina formuliše program prema kome Srbija treba da "izvrši reforme u duhu savremenog evropskog napretka skoro po svima poljima državnog života".²⁴ Ove reforme imale su cilj da izvedu Srbiju "iz granica starinske patrijarhalne države"²⁵ i uredi je "iznutra kao modernu državu"²⁶, koja "smatra za cilj čoveka".²⁷

Nasuprot ovom programu *moderne države*, uobličuje se program *narodne države*: prema svojim zastupnicima, *narodna država* je antiteza i apsolutističkoj i liberalnoj državi. Srpsku državu je stvorio "gunjac i opanak", to jest, srpski seljak koji je isto što i srpski narod. Kroz sistem *narodne samouprave*, on direktno upravlja državom, a svoje interese izražava preko *narodne partije*, odnosno Narodne radikalne stranke. Ukratko, *narodna država* je otelovljenje srpskog naroda kao organske celine u dvostrukom smislu te reči. Socijalno, kroz jedinstvo u siromaštvu; etnički, kroz ujedinjavanje svih teritorija na kojima živi srpski narod.

Više činilaca davalo je snagu ovom programu koji je zapravo jedna ideologija. Prvo, oslanjanje u spoljnoj politici na Rusiju kao centar slovenstva. Drugo, pravoslavlje koje radu i sticanju ne pridaje veliki značaj: "pravoslavlje je naš ruski socijalizam"²⁸ (F. M. Dostojevski). Odnosno, Srpska pravoslavna crkva koja u modernoj državi, odnosno laičkoj državi sa verskim slobodama vidi ugrožavanje vlastitog interesa kao plemenske i državne crkve. Treće, vojska koja je posle učešća u dinastičkom prevratu, u politici postala činilac prvog reda.

Na kraju Prvog svetskog rata, srpski narod se, sa stvaranjem Jugoslavije, najzad našao u jednoj državi. Ali, u zajednici sa drugim narodima, Srbija je svoj primat zasnivala na ratnim zaslugama, političkoj hegemoniji i pokušaju stvaranja jugoslovenske integralističke ideologije što nije bilo moguće bez raznih vidova nasilja. Unutrašnje napetosti (ubidstvo predstavnika Hrvata u Narodnoj skupštini, diktatura kralja Aleksandra) ubrzale su proces nacionalne integracije drugih jugoslovenskih naroda, ali nisu dovele do moderne države u celini.²⁹

¹⁷ Isto, s. 129.

¹⁸ Slobodan Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, 1, Beograd 1934, s. 398.

¹⁹ Predrag J. Marković, Beograd i Evropa 1918–1941, Beograd 1992, s. 206.

²⁰ Ljubinka Trgovčević, Planirana elita. O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u XIX veku, Beograd 2003.

²¹ Dubravka Stojanović, Ulje na vodi. Politika i društvo u modernoj istoriji Srbije... s. 129.

²² Nikola Pašić, Moja politička ispovest u: Serbia i komentari, Beograd 1989, s. 130.

²³ Isto, s. 129.

²⁴ Stenografske beleške Narodne skupštine za 1881, Beograd 1882, s. 17.

²⁵ Stenografske beleške Narodne skupštine za 1884, Beograd 1885, s. 27.

²⁶ Isto.

²⁷ Milan Piroćanac, Referat o delu Blunčijevom "Karakter i duh političkih partija". Godišnjica Nikole Čupića 1879, s. XXXVIII.

²⁸ Irena Ristić, Aktivizam naspram kontemplacije: uticaj protestantizma i pravoslavlja na ekonomski duh pojedinca u: Kultura i razvoj, Beograd 2004, s. 284.

²⁹ Govoreći o rezervama koje su zbog verskih i istorijskih razloga postojale prema stvaranju Jugoslavije, češki državnik Tomaš Masarik je, posle diktature kralja Aleksandra, govorio: "Mi smo se nadali da će se Srbi debalkanizirati u zajednici, međutim oni će, čini mi se, cijelu zajednicu balkanizirati, pa će tako i one dobre svoje kvalitete kompromitirati". Cit. prema: Marijana Lipovac, Proslava 80. rođendana Tomaša Masarika u Hrvatskoj 1930. godine, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 2002, 2, s. 664.

Od etničke srpske države nije se odustalo. To su pokazale i reakcije na pokušaj rešenja unutrašnje krize prve Jugoslavije stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. godine.³⁰ Na stvaranju posebne srpske jedinice u okviru tročlane federacije (srpske, hrvatske, slovenačke), koja bi postavljanjem granica i zamenom stanovništva postala *homogena*, odnosno etnički čista, insistirao je u Drugom svetkom ratu četnički pokret Draže Mihailovića. Ideološki i institucionalni poraz ovog pokreta značio je i poraz tradicionalnog srpskog nacionalizma.

Na kraju Drugog svetskog rata, Jugoslavija se mogla obnoviti samo na federativnim osnovama. Po uzoru na sovjetski federalizam, i jugoslovenski federalizam je dugo imao pretežno administrativni i kulturni karakter. Ali, česte ustavne promene su bile znak da i druga Jugoslavija traži formulu za unutrašnju ravnotežu. Činjenica je da je svaki korak u decentralizaciji priman kao potencijalni separatizam. Iz različitih interesa, ali podjednako i od Tita i od Srba.³¹ U nauci, kulturi i politici neprestano su tinjale polemike o karakteru jugoslovenske države, odnosno o rešenju nacionalnog pitanja u njoj. One su postale otvorene sa donošenjem ustavnih amandmana 1971/72. godine koji su bili uvod u konfederalni Ustav, 1974.

Među srpskim komunistima preovladale su, nimalo slučajno, snage koje su žilavo istrajavale na već uprošćenom državnom socijalizmu. To je, opet zakonito, doprinelo aktiviranju projekta zaokruživanja etničke države. Okupljanje oko devetnaestovekovnog cilja na kraju XX veka, glavni je pokretač raspada zajedničke države i tragedije celog srpskog nacionalnog korpusa. Zato se na odnosu prema neposrednoj prošlosti i meri stepen razrešenosti glavnih kontradikcija srpskog razvoja u poslednja dva veka.

Postoje tri osnovna tipa odnosa prema toj prošlosti: pacifikacija prošlosti, odnosno kontinuitet sa nacionalizmom; zaborav koji zagovaraju čak i protivnici rata; najzad, strategija suočavanja sa prošlošću kroz "moralnu refleksiju", to jest – novi poredak nije moguć bez diskontinuiteta.³² Oko izbora strategije nije postignuta saglasnost ni među ključnim akterima 5. oktobra 2000. godine, kada je uklonjen sa vlasti konsenzualni autokrata Slobodan Milošević. Ali, ne zato što su oni propustili mogućnost da saglasnost postignu, već zbog toga što su njihove intencije bile različite.

Kolokvijalno, spomenuta razlika opisivana je kao sukob *legalista* i *reformista*. Personalno, kao sukob Vojislava Koštunice i Zorana Đinđića. Mnogo toga je moralo da se dogodi da bi postalo jasno da se zapravo radi o kontinuitetu socijalne i nacionalne ideologije koja je obeležila neposrednu prošlost i o diskontinuitetu sa tom prošlošću. Trebalo je da započnu ekonomske i političke reforme koje su imale za cilj

evropeizaciju Srbije i da se prihvati pravno sankcionisanje ratnih zločina, da bi postalo jasno da *legalisti* nisu u tome videli glavni cilj 5. oktobra. Ali je bilo potrebno i da posle egzekucije reformskog premijera i obaranja njegove vlade, dođu na vlast *legalisti* i pokažu da stoje "na pozicijama odbrane institucionalnog i ideološkog nasleđa Miloševićevog resantimanskog nacionalizma".³³

(Povodom knjige Dimić, Stojanović, Jovanović, *Srbija 1804-2004*. Udruženje za društvenu istoriju, Biblioteka *Srbica* 1, Beograd 2005.)

³⁰ Mihailo Konstantinović, Politički sporazum. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945, Novi Sad 1998.

³¹ Na sednici Izvršnog komiteta CK SKJ, u martu 1962, koja je dugo držana u tajnosti, glavni predstavnik komunista Srbije u tom organu, Aleksandar Ranković, suprotstavio se daljoj decentralizaciji države i Partije. Njegovo stanovište proizlazilo je iz komunističke dogme o jedinstvu. Ali, srpskim nacionalistima van Partije nije smetao komunistički dogmatizam ako je sprečavao dalju federalizaciju Jugoslavije. Za predstavnike drugih naroda, to je, međutim, bio znak za uzbunu.

³² Nenad Dimitrijević, Srbija kao nedovršena država u: Između autoritarizma i demokratije. Srbija, Crna Gora, Hrvatska. Knjiga II. Civilno društvo i politička kultura.

³³ Isto, s. 63.

PIŠE: OLGA POPOVIĆ OBRADOVIĆ

Lojalnost bez distance

Zbog mnogih zabluda koje srpski narod čuva u istorijskom pamćenju o "zlatnom dobu" srpske demokratije (1903–1914), Helsinška povelja objavljuje serijal koji autentičnim citatima pripadnika tadašnje političke elite osvetljava osnovne kontroverze vezane za predstavu o Srbiji ovog doba kao tipičnoj evropskoj liberalnoj državi.

U ovom broju objavljujemo prikaz odnosa, tada vladajuće Radikalne stranke i ondašnje elite, prema Zapadu i Rusiji kroz koji se praktično prelama odnos prema modernosti i konzervativizmu.

Za pobjednike, Majski prevrat 1903. godine bio je revolucija, a oficiri zaverenici koji su ubili poslednjeg Obrenovića bili su "istinski revolucionari, pravi apostoli slobode narodne...". "Nije revolucija nego zločin" – odgovarali su protivnici novog režima. «Vlast veliča zločin. Nema, gospodo, budućnosti za Srbiju sve dok je u njoj režim osnovan na jednom zločinu, kojim su povređeni svi principi, i hrišćanski i moralni i pravni i politički."

Pobednici su novo doba nazvali "novom erom", "svetim stanjem". Nakon "reakcionarne" i "izdajničke" epohe Obrenovića – govorili su - epohe u kojoj se "izmećarilo" Austriji i u kojoj je "kaput" vladao nad "gunjcem i opankom", "narod je u svim pravcima krenuo napred zato što se osetio slobodan." "Otkad je Srbija zbacila Obrenoviće i okrenula se od Austrije, nestalo je zlobe, zavisti, nestalo je partijskih strasti, ceo jedan narod počeo se osećati da živi kao jedan čovek. " "Posle velikoga događaja, stigao je brod Srbije k mirnom i tihom pristaništu ogrejanom suncem slobode i zakonitosti".

"Postoji provala između stvarne Srbije i legalne Srbije" – odgovarala je manjina, tvrdeći da je Srbija "samo po imenu ustavna i parlamentarna, a u stvarnosti zemlja lažnih sloboda, ogrezla u gaženju zakona". Srpski parlamentarizam je "maska... za eksploataciju države u korist partije" i "rugaње celom narodu". "To je izopačen, izigran, falzifikovan parlamentarizam", u kome je apsolutizam vladaočev zamenjen, s jedne strane, militarizmom, a sa druge, "radikalnim cezarizmom", odnosno "apsolutizmom jedne stranke", koja Srbiju tretira kao "kravu muzaru". "Svaki je zauzeo po neku planinu, svaki je zauzeo po neku šumu i po neki majdan".. "Svaki nešto, a za Srbiju neće ostati ništa" – ocenjivala je manjina radikal-

sku vladavinu i parlamentarizam koji su radikalni slavili.

Za jedne «zlatno», za druge "kamenno" doba srpske demokratije - režim koji je u Srbiji izgrađen posle Majskog prevrata, bio je delo političkih stranaka - njihove društvene filozofije, njihovog razumevanja prirode i cilja države, a naročito razumevanja demokratije. U središtu je bio konstantan sukob između patrijarhalnog i modernog, koji se iskazivao na svim planovima - u političkoj ideologiji i kulturi, u razumevanju nacionalne ideje, u odnosu prema Zapadu kao jasno definisanom sistemu vrednosti - ukratko, u svemu onome što u životu jednog društva dugo traje i što, kao takvo, određuje njegov istorijski identitet.

Na prvim izborima posle Majskog prevrata vlast su osvojili i do kraja zadržali radikalni, čiju je snagu u vreme prevrata jedan njihov politički protivnik opisao sledećim rečima: "...brojem toliko snažni i moćni, radikalni su na reč svoga šefa mogli očas posla preseliti Avalu na Višnjicu." Kako se srpska skupština 1903-1914 sa svojom radikalskom većinom određivala prema svukupnom sistemu vrednosti Zapada?

Za veliku većinu srpskih radikala, pojam slobode imao je patrijarhalno-egalitarističko značenje. Najelokventnije i nesumnjivo sa najviše uticaja, o tome su u skupštini govorili sveštenici. "Srbija je velika zadruga a mi smo prestavnici te zadruge... Mi Srbi vaspitavani smo u patrijarhalnom pravcu... da sa Bogom i Vladaocem razgovaramo intimno... treba mu govoriti "ti" (prota Marko Petrović). "Svi smo jednaki... nije to podeljeno na klase kao što je kod drugih naroda". "Nama ne treba bogatstvo. Pleme srpsko nije pleme Izrailjevo da teče novac..." (prota Milan Djurić).

Inače, omalovažavanje i netrpeljivost prema Jevrejima, koje su najčešće nazivali Čivutima, bilo je uobičajeno u redovima svih političkih stranaka, izuzimajući sasvim malobrojne socijal-demokrate. «Treba se čuvati Čivuta. Čivuti su sve pokrali i oni će jednog dana da uzumu sve što Srbija ima» - moglo se čuti od samostalnih radikala. «Ja sam najveći protivnik Čivuta», isticalo se među liberalima, dok su naprednjaci odbacivali «lažne optužbe» izricane u javnosti o njihovom «čivutskom» poreklu, s obrazloženjem da su oni «pokoljenjima beskrajno daleko od semitizma». A potpredsednik skupštine, inače radikal, opominjao je poslanike da ne smeju "vredjati novinare" nazivajući ih Čivutima.

Patrijarhalno-kolektivističku političku svest i antizapadnjaštvo radikala već su kritičari savremenici okarakterisali kao "šovinističku, ili još bolje, ksenofobsku", kao mišljenje koje "liči na revolte... azijskih i afričkih naroda protiv evropljana, kad mu ovi donose kulturu" (Ž.Perić). Radikalni su doista, tokom čitavog ovog razdoblja, pokazivali izrazitu odbojnost prema tekovinama zapadne civilizacije, posebno prema kapitalizmu, kao stranim srpskom narodnom biću. "Trgovine treba da prodaju sprave koje trebaju zemljoradniku, a ne one koje gospodin Arsenijević drži u svojoj radnji" - "djindjuve i drugu sitnuriju", govorili su seljački poslanici, a sveštenici su to prevodili u načelo jednakosti u siromaštvu: "Srpski je narod vrlo moralan...onda ne treba da se plašimo ako ne budemo veliki bogataši, jer ćemo svakad imati toliko koliko nam je potrebno da možemo živeti" (prota Djurić). Država se i dalje zamišljala kao "velika zadruga" i nije bilo neuobičajeno da se poslani-

ci eksplicitno izjašnjavaju protiv privatne svojine i državnog potpomaganja industrije. Tako se među argumentima protiv davanja povlastica industriji piva, 1907, mogao čuti i sledeći: "Žalosno je u današnje doba, da vlada čiji su članovi u svoje doba bili komunci i socijaliste, predlaže da se preduzeća koja leb pretvaraju u otrovnu vodu... oslobode od plaćanja poreze, a ne oslobodjavaju od poreza stanove u kojima stanuje sirotinja". Takođe, i dalje su isticali predlozi za ukidanje stajaće, odnosno uvođenje narodne vojske, a nisu bili retki ni sasvim jasni izrazi otpora prema modernoj civilizaciji uopšte, kao na primer ushićenost prošlim vremenima u kojima je narod bio srećan jer "nije bilo nikakvih železnica", i "neizvitoperen" jer je bilo "manje pismenih u zemlji". Naša je otadžbina kupa meda između Istoka i Zapada, njom teče med i mleko... ona je tako bogata i lepa da nam ceo svet zavidi". Ali, "Evropski sud" (prim. O.P. Berlinski kongres) umesto "da dâ za tolike žrtve, oslobođenje Bosne i Hercegovine i prisajedinjenje sa Crnom Gorom, te da mi budemo veliki, moćni i jaki na Balkanskom poluostrvu", naterao nas je da gradimo železnicu... Železnica je kao guja prohujala kroz našu zemlju... zadanula nas je guja sa Zapada i naši prosti ali slavni običaji počeli su uzmicati pred običajima zapadnih naroda", uzvikivao je 1906. Pašićev glasnogovornik u skuštini, prota Milan Djurić. Jedan od simbola "uzmicanja" o kojima je on govorio bio je, pored železnice, i grad, pre svega Beograd, prema kome je veliki broj radikalskih poslanika izražavao otvoren otpor. Uz obrazloženje da Beograd ne bi smeo da bude "predstavnik srpske kulture" jer su njegovi žitelji "napustili nacionalnu nošnju.... i što se na Kalimegdanu govori na francuskom jeziku", radikali su u skuštini, 1909, odbacili predlog o uvođenju poreskih olakšica za dizanje dvospratnica u srpskoj prestonici.

Ono što je možda najupadljivije obeležavalo ovaj ideološki pravac među radikalima - za koji je vladalo nepodeljeno uverenje da ga stvarno predstavlja šef stranke Nikola Pašić, "čovjek Rusije i Orijenta", kako je Pašića okarakterisao Jovan Cvijić, i kome je pripadao najveći broj radikalskih poslanika u svim skuštinama od 1903. do 1914 (iako su slične stavove često izražavali i poslanici samostalnih radikala) - bila je gotovo bezrezervna okrenutost Rusiji, kako u kulturno-civilizacijskom tako i u praktično političkom smislu.

Pašić je, kako izgleda, tokom boravka u emigraciji nakon 1883, umesto pretvaranja Srbije u "narodnu državu", kao primarni politički cilj fiksirao tesno vezivanje za Rusiju, koje treba ostvariti po bilo koju cenu. "Skoro pet stotina godina borio se je narod srpski protiv Turske... i opet zato više mrzi civilizirane Nemce, no varvarske Turke", pisao je Pašić 1884, smatrajući srpski narod za "najnesrećniji na svetu" jer ga je kralj Milan Obrenović, koga on naziva "izdajnikom" gorim od Vuka Brankovića, odvojio od Rusa da zemlju "Švabama potčini". Odvratiti Srbiju od vezivanja za Austriju i Nemačku, odnosno Zapad i preusmeriti je prema pravoslavnom Istoku, odnosno Rusiji, za njega je bio cilj kome je trebalo podrediti i samu državnu nezavisnost. Srbija se nije dala "laskavom, vrlo pune nepravde zapadnom kulturom, obmanuti", nastavljao je on. Njoj se "prestavlja buduća veličanstvena slika, kako moćna i gorostasna Rusija prikuplja oko sebe svoje, varvarskom rukom, otrgnute mlađe sestre, kako ih ređa i prima u nežni

majčin zagrljaj...", pisao je Pašić, izražavajući želju "da što pre zablista kruna sojuzne sveslavenske imperije na glavi moćnog i pravednog ruskog cara".

Pašićeva lojalnost Rusiji, lojalnost u kojoj nije bilo distance, u srpskoj političkoj javnosti nakon 1903. godine predstavljala je nespornu činjenicu. Pašić je "...jedan od najposlušnijih ministara i prvaka u Srbiji, ruske politike", smatrali su liberali. Sličnog uverenja bili su i naprednjaci. "Borba koju je kralj Milan vodio s radikalima nije u stvari bila borba zbog razlike u unutrašnjoj politici... već borba između kralja Milana i Rusije, kojoj su radikali verno služili". Socijaldemokrata Triša Kaclerović - čija je stranka, u pogledu odnosa prema Rusiji stajala na suprotnom polu - više puta je političke poteze staroradikala tumačio kao "naređenje stiglo iz Moskve". Sami radikali su vrlo otvoreno manifestovali svoju lojalnost Rusiji, između ostalog i time što su, na primer, ruskog cara u parlamentu oslovljavali sa "Gospodaru". Ovakav način obraćanja ruskom caru usvojen je čak i u skupštinskoj poslanici povodom rata na Dalekom istoku. Politiku odanosti Rusiji radikali nisu smatrali politikom jednog čoveka, nego politikom koju "vodi Srbija", odnosno ceo narod, koji je sa ruskim vezan "zajedničkom crkvom... zajedničkom slovenskom kućom iz koje smo izašli...". Ruski je narod "veliki" zato što "ljubi Boga" i ako još nije odigrao svoju istorijsku misiju to je zato "jer su drugi lukavi, varali pleme slovensko, jer je ovo pleme širokih grudi i poverljivo prema svakome pa i prema neprijatelju", ubedjivao je pop Đurić onaj, malobrojni deo srpske skupštine koji u to nije vero-vao. Da je narod u Srbiji duboko odan Rusiji, nisu sporili ni najžešći kritičari staroradikalske politike. "Za Srbiju je glavno da o njoj lepo misli 'demokratski' Istok. Njoj ne trebaju pohvale 'reakcionarnog' Zapada!" Iz ovih razloga, Radikalnoj stranci nisu preterano smetale ocene o njenoj bezrezervnoj vezanosti za Rusiju i ona se nije trudila da ih ospori, ni onda kada su one bile izrečene kao kritika. Naprotiv, na jednu od takvih kritika, marta 1914, jedan od prvaka stranke, Miloš Trifunović, sa zadovoljstvom je odgovorio: "Personifikacija" politike "spora-zuma i naslona na bratsku i moćnu slovensku zemlju Rusiju... čitavih decenija od rođenja naše stranke, jeste naš šef i u tom pogledu ime Pašić predstavlja jedan državni program".

PIŠE: DIMITRIJE BOAROV

(Ne)očekivana stagnacija

Prvo ekonomsko polugođe u Srbiji 2005. godine proteklo je u znaku naglog prilagođavanja domicilne ekonomske politike zahtevima Međunarodnog monetarnog fonda, a privrede – uvođenju PDV sistema u naplati ključnih fiskalnih prihoda. Ove dve okolnosti izazvale su protivrečna kretanja između osnovnih pokazatelja konjunktura i stanja na tržištu. Tako su glavna obeležja realnih privrednih prilika u ovom razdoblju – pad industrijske proizvodnje i rast inflacije, na jednoj, i snažan porast izvoza, na drugoj strani. Sve to prati veoma restriktivna monetarna politika centralne banke paralelno sa formiranjem izvesnog budžetskog suficita, koji će, zarad makroekonomske ravnoteže, do kraja godine verovatno morati da se sterilise.

Vlada Srbije je još potkraj prošle godine, zavarana visokom stopom tekućeg privrednog rasta (višom od 7 odsto u 2004) formulisala za 2005. godinu, takođe, ambicioznu politiku relativno visoke konjunktura – rast proizvodnje između 4 i 5 odsto – što je računala da može da podrži i prilično visokim “državnim ulaganjima” u paralisane krupne firme u javnoj ili društvenoj svojini, to jest, budžetskim deficitom od oko 20 milijardi dinara. Pošto je nagli privredni polet u 2004. godini bio “plaćen” porastom inflacione stope na zabrinjavajućih 13,8 odsto na godišnjem nivou, Vladini stručnjaci su za 2005. godinu projektovali godišnji porast cena na oko 9,3 odsto, računajući da će na toj tački, uz restrikcije na strani lične potrošnje i podsticaje izvozu, moći da održe makroekonomsku ravnotežu.

No, već u februaru ove godine, prilikom posete misije Međunarodnog monetarnog fonda Beogradu, ta ekonomska politika nije prihvaćena, a Fond je ostao pri zahtevu da se u pravcu obuzdavanja inflatornih očekivanja napokon realno počne sa politikom sužavanja javne potrošnje, obuzdavanja plata u javnim preduzećima, ubrzane privatizacije i restrukturacije javnog privrednog sektora i, što je najvažnije, odgovornog stavljanja pod kontrolu deficita u bilansu plaćanja sa inostranstvom, koji je dosegao nivo od oko 15 odsto bruto društvenog produkta. Ova ocena je izazvala nervozu u Beogradu, jer je baš u prvom polugođu ove godine trebalo da se obave dve

poslednje revizije trogodišnjeg aranžmana SRJ sa MMF, a od tih revizija ne samo da je zavisilo puštanje u tečaj poslednjih oko 270 miliona dolara (od ukupno 994 miliona dolara) kredita za podršku revitalizaciji državnih deviznih rezervi, nego je od pozitivne evaluacije ostvarivanja celog aranžmana zavisio i otpis dodatnih 700 miliona dolara starih državnih zaduženja – kako je utanačeno prilikom zaključivanja poznatog ugovora sa Pariskim klubom.

Vodeći ljudi srpske ekonomske politike – potpredsednik Vlade Srbije Miroljub Labus, ministar finansija Mladen Dinkić i guverner Narodne banke Srbije Radovan Jelašić (sve članovi političke stranke G-17 plus), mada imaju slične ekonomske poglede, očigledno su različito procenjivali mogućnosti da se u pregovorima sa MMF ipak obezbede izvesne koncesije za Srbiju – to jest, da se u tim pregovorima objasni značaj izvlačenja ovdašnje privrede iz dugogodišnje recesije, što, po njihovoj proceni nije moguće postići sa snažnim restrukturacijama javne potrošnje i uvoza (to jest ubrzane realne depresijacije kursa dinara prema stranim valutama). To se posebno moglo zaključiti u javnim optužbama guvernera NBS, da Vlada ne preduzima dovoljan broj akcija u realnom sektoru privrede na gašenju inflacionih žarišta – pa se tako sva odgovornost za antiinflacionu politiku svaljuje na centralnu banku, koja, opet, na raspolaganju ima samo mali broj instrumenata. U takvoj situaciji Vlada Srbije je bila prinuđena da prvo zatraži odlaganje konačne procene ostvarivanja aranžmana sa MMF za tri meseca, a potom je taj rok odgođe produžen za kraj ove godine.

Nada da će doći do izvesnog “olakšavanja” uslova MMF ugasla je posle posete vodeće ekipe iz Beograda Vašingtonu (na čelu sa potpredsednikom Labusom), prilikom prolećnog zasedanja Skupštine MMF i Svetske banke – kada je sklopljen načelni sporazum u kojem je Vlada Srbije morala da odustane od većine svojih ciljeva u ekonomskoj politici za ovu godinu. Ključni ustupak je učinjen na planu likvidacije budžetskog deficita već tokom ove godine. Taj načelni dogovor konkretizovan je posle nove, majske posete misije Fonda Beogradu, pa je pretposlednja revizija spomenitog aranžmana (od koje zavisi povlačenje 190 miliona dolara) dospela na dnevni red borda MMF 28. juna. No, pošto je Vladi Srbije naročito stalo da do kraja godine dobije i konačnu pozitivnu ocenu za trogodišnji aranžman, u narednim mesecima nije moguće očekivati novi zaokret u ekonomskoj politici – što iskazano najobičnijim rečnikom znači da će cela godina proteći u znaku (ne)očekivane privredne stagnacije.

U stvari, moglo bi se reći da je nerealno bilo očekivati, baš u godini uvođenja poreza na dodatu vrednost u fiskalni sistem Srbije, da je moguće istovremeno postići i relativno visoku stopu privrednog rasta i smanjenje inflacije. To se videlo već na početku godine, kada je već u prva dva meseca došlo do kumulativnog porasta cena na malo za čak 4,2 odsto, dok je praksa iz drugih zemalja upućivala na zaključak da uvođenje PDV sistema obično prati tekući i prolazni porast cena od 1 do 2 odsto. Ta činjenica, da je inflacija već na početku godine uhvatila godišnji tempo koji najavljuje dvocifrenu inflacionu stopu – odmah je uputila na zaključak da su tačne procene da je nivo potrošnje u Srbiji godinama za oko 25 odsto viši od nivoa domicilne proizvodnje (tu procenu, na primer iznosi i prof. dr

Pavle Petrović iz CES Mekona u Beogradu), pa su ponovo oživele rasprave o tome kako, na jednoj strani, obuzdati "višak potrošnje" (u jednoj veoma siromašnoj zemlji), a na drugoj, povećati izvoz, koji bi u tom modelu tekuće ekonomske politike trebalo da povuče proizvodnu konjunkturu. Problem je tim veći što su stručnjaci centralne banke i Vlade Srbije i dalje pri stavu da se snažnijom devalvacijom dinara ne može mnogo postići u stimulaciji izvoznika, a može razgoreti i inače razbuktala inflacija. Dakle, na jednoj strani je potreba da se prekine sa politikom precenjenog dinara, koja je dosad bila glavna kočnica inflacije, a na drugoj strani, pri ovakvom tempu inflacije opasno je nekom ubrzanom devalvacijom nacionalne valute podsticati izvoz i sputavati uvoz, bez obzira što stručnjaci tvrde da se samo četvrtina, ili najviše trećina poskupljenja deviza relano preliva u troškovnu inflaciju.

Inflatorna očekivanja nisu suzbijena tokom celog prvog polugodišta, iako je Narodna banka nastavila da pooštava monetarne restrikcije (povećanje obavezne rezerve poslovnih banaka sa 20 na 24, pa potom na 26 odsto, uz uključivanje pod taj instrument i deviznih spoljnih pozajmica – to jest formiranje tih rezervi i u devizama) – što je "isušilo" novčanu likvidnost u srpskoj privredi do opasnih razmera. Naime, porast cena na malo u prvih pet meseci 2005. godine, u odnosu na nivo iz decembra 2004. godine, dostigao je 7,1 odsto, mada je odloženo odobravanje neophodnog porasta cena električne energije (za oko 10 odsto odloženo za početak jula), a nije poštovana ni dinamika odobravanja porasta cena derivata nafte u skladu sa porastom cena sirove nafte na svetskom tržištu (i tokom proleća ove godine).

Na spomenuto "isušivanje likvidnosti" upozorili su stručnjaci Ekonomskog instituta u Beogradu, koji objavljuju svoje tekuće nalaze preko publikacije Makroekonomske analize i trendovi (MAT). Do tog fenomena došlo je ne samo zbog akcija na suzbijanju preterane kreditne aktivnosti srpskih banaka (preko transfera iz inostranstva), nego i zbog efekata povećanja naplate fiskalnih prihoda (koji su pozitivna posledica šire fiskalizacije sivog tržišta, uvođenja PDV sistema i drugih mera u pravcu suzbijanja poreske evazije). Tako je, na primer, u prvih pet meseci ove godine samo preko PDV poreza sakupljeno prihoda za 57 odsto više nego putem poreza na promet u istom razdoblju prošle godine. Ukupno uzevši, već u tom razdoblju ministar finansija Mladen Dinkić je objavio da je ostvario budžetski suficit od preko 600 miliona dinara, a analitičari tvrde da je takav trend obezbedio realni porast javne potrošnje u prva četiri meseca od oko 15 odsto – što je zapravo suprotno od onoga što od Srbije očekuje MMF. Uostalom, pošto zbog stalne kontrole Fonda već zapažamo izvesno "kašnjenje" statističkih podataka o ekonomskim pokazateljima tokom prvog polugodišta 2005. godine, navedimo godišnja poređenja od aprila ove, u odnosu na april prošle godine – kako bi se ilustrovale godišnje tendencije koje sada vladaju u privredi i ekonomskoj politici u Srbiji. Cene na malo su u takvoj vrsti poređenja porasle za 17,4 odsto, novčana masa (M1) za 14,7 odsto, neto prosečna plata je veća za 19,4 odsto, a javni prihodi su povećani za 24,6 odsto – dok je industrijska proizvodnja opala za 2,2 odsto. Već iz ove grupe pokazatelja vidi se da Srbija još nije uspeła da obuzda javnu potrošnju i plate, a da

industrija posrće pod tim teretom.

Možda jedina svetla tačka na makroekonomskom pejzažu Srbije su spoljnotrgovinska kretanja. Prema podacima za prva četiri meseca ove godine, u poređenju sa istim razdobljem prošle, izvoz je povećan čak za 50,9 odsto, a uvoz je smanjen za 6,4 odsto. Prošlogodišnja pokrivenost uvoza izvozom od 33,2 odsto, povećana je na 48,4 odsto. Istina, još uvek je reč o relativno malom obimu spoljnotrgovinskih poslova, to jest, za spomenuta četiri meseca iz Srbije je izvezeno robe za 1370 miliona dolar, a uvezeno za 2832 miliona dolara. To napokon znači da je prva četiri meseca zabeležen spoljnotrgovinski robni deficit od 1462 miliona dolara. Teorijski posmatrano, ako bi cela godina bila identična ovim kretanjima, mogao bi se očekivati godišnji trgovinski deficit sa inostranstvom manji od 4,4 milijardi dolara – što bi bilo bitno manje od prošlogodišnjeg deficita od preko 7,4 milijardi dolara. No, ako industrijska proizvodnja nastavi da stagnira, ili pak Srbija padne u recesiju, ni ovaj pozitivan trend neće se moći održati. To je taj problem "začaranog kruga" u kome svaki proboj na jednoj strani, izaziva bolne posledice na nekoj drugoj.

Podgorica: Iz kruga u – krug

PIŠE: IGOR PERIĆ

"Sa ovima što pitaju za Srebrenicu trebalo bi drugačije pričati", otrglo se neimenovanom Mladićevom sljedbeniku nakon čega se zaletio na novinara u podgoričkom pres centru... Sve se zbilo 20. juna na konferenciji za novinare novoformiranog studentskog udruženja /"Njegoš"/, koje je stalo u odbranu državne zajednice i diglo glas protiv crnogorskog referenduma. Čelnici organizacije tvrdili su da nemaju nikakve veze s mladićem koji je, međutim, salu napustio u njihovom društvu, pri tom nervozno pojašnjavajući kako je "znao da će novinari opet pitati za Srebrenicu".

Incident je prošao bez okršaja, ali je ispalo da se bez Njegoša u Crnoj Gori ne može ni kada je riječ o nekim aktuelnim temama koje proteklih mjeseci oštro polarizuju društvo – pitanju održavanja referenduma i problemu suočavanja s odgovornošću u zločinima počinjenim na prostoru bivše Jugoslavije. Posebno odgovornosti za neke sramne epizode koje su se dogodile u crnogorskom dvorištu, kada je kod Crnogoraca zatajio mnogo puta pominjani Miljanov kodeks čojstva koji je, da ne bi bilo zaboravnih, uvršten u obaveznu školsku lektiru za osnovce.

Deportacija 150 Muslimana /Bošnjaka iz Herceg Novog 1992. godine, vraćenih pod nož Karadžićevih formacija, jedna je od takvih mrlja zbog kojih će Crna Gora, s debelim zakašnjenjem, morati na popravni ovih dana, taman kao i studenti koji su pali na pitanju Srebrenice.

Vrhovni državni tužilac Vesna Medenica potvrdila je da se vodi opsežna istraga, navodeći da se sprema ispitivanje visokih državnih zvaničnika među kojima i bivšeg predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića, aktuelnog premijera Mila Đukanovića, koji je i prije 13 godina obavljao istu funkciju. Biće ispitani i tadašnji potpredsjednik Vlade Zoran Žižić, sada predsjednik Upravnog odbora podgoričke kancelarije Pokreta za očuvanje SCG, čiji je opis radnog mjesta 1992 bila kontrola rada MUP.

Medenica je kazala da su iskaze dali i bivši državni tužilac Vladimir Šušović, i čelnici policije među kojima i Nikola Pejaković, ministar u to vrijeme, koji nekoliko godina kasnije postao Miloševićev ambasador u Bjelorusiji.

Što se ova priča dublje otvara, sve češće do građanina dopiru podsjećanja da se crnogorski udio u jugoslovenskom "infjenu" ne može svesti na ispitivanje odgovornosti za deportaciju Muslimana iz Herceg Novog.

Potpredsjednik parlamenta i visoki zvaničnik socijaldemokrata Rifat Rastoder smatra da je potrebno usvojiti deklaraciju koja, pored osude srebreničkog masakra, mora da sadrži i osudu zločina počinjenih na teritoriji Crne Gore tokom rata u bivšoj Jugoslaviji i NATO bombardovanja 1999. godine.

"Crna Gora ima razloga da se organizovanije suoči sa svojom prošlošću zbog Dubrovnika, deportacije Muslimana-Bošnjaka, otmice u Štrpcima, etničkog čišćenja Bukovice i

likvidacije izbjeglica sa Kosova na Kaluđerskom laz", kazao je Rastoder.

Predsjednik Crnogorskog helsinškog komiteta Slobodan Franović ocijenio je da se mora ispitati i odgovornost bivšeg predsjednika Crne Gore Momira Bulatovića koji je u jeku srebreničkog genocida, u kojem su kako je potvrđeno, učestvovali i formacije SRJ, bio član Miloševićevog Vrhovnog savjeta odbrane.

Ovakav zahtjev naišao je na oštru osudu Socijalističke narodne partije čiji je Bulatović lider bio do raskola 2001. SNP je optužila Franovića "za satanizaciju jedne političke opcije u Crnoj Gori".

"Odgovornost za masovne zločine je individualna i u principu se ne može vezivati ni za državu, niti za narod, poručila je SNP, podsjećajući da je osudila događaje u Srebrenici, dodajući da to ipak nije jedini masovni zločin na prostoru bivše države.

Crnogorsko udruženje boraca rata iz devedesetih, optužilo je Franovića i "ostale agente" da utjeruju kolektivnu krivicu isključivo Srbiji i Crnoj Gori.

"Za novac koji dobijaju od stranih centara moći, pod frijom navodnog sučeljavanja sa prošlošću i borbe za demokraciju Franović, Nataša Kandić, Velija Murić i Nebojša Medojević i drugi nevladini agenti rade na utjerivanju kolektivne krivice", saopštilo je udruženje. Oni su upozorili da se, kada je u pitanju priča o Srebrenici, ne bi smjela zaboraviti i preskočiti priča o masakru kolona vojnika JNA u Sarajevu i Tuzli.

Priča o razotkrivanju istine o masakrima i zločinima nije se zadržala samo na strahotama iz perioda bliske prošlosti.

Da li je, u našim uslovima, 60 godina dostatna istorijska distanca za jednu neslavnu istorijsku reminiscenciju i preispitivanje okolnosti pod kojima su u Sloveniji 1945. godine partizani pogubili na hiljade četnika i pripadnika zbjega koji je s njima odstupio, bilo je pitanje koje je pratilo održavanje parastosu čiji je cilj, prema riječima potomaka stradalih, bio da se opoju oni koji su ubijeni nakon predaje i proklamovane abolicije. Zvanična Crna Gora nije imala nikakvog udjela u organizaciji pomena iako su organizatori, NVO "Otkrićemo istinu" to od nje tražili. Zato je manifestacija svedena na okupljanje politički, odnosno ideološki bliskih ljudi.

Skup je prošao bez političkih ispada iako se strahovalo od okupljanja visokog rizika, između ostalog i zbog činjenice što su na njemu govorili mitropolit Amfilohije i akademik Matija Bečković, poznati kao ne baš toleratni i pomiriteljski govornici u nekim drugim situacijama.

Vidanje rana i preispitivanje starih podjela na "crne" i "crvene" imale su dodatnu težinu s obzirom na radikalizovane političke prilike u Crnoj Gori i sve dublji jaz pobornika nezavisnosti i boraca za zajednicu, koji se glasno prebrojavaju i po ovoj staroj žici.

U pojedinim slučajevima podvajanje je poprimilo i neke arhaične prizvuke, i prizivanje krvi koje se, makar ne tako eksplicitno, odavno nije čulo.

Za stvar se pobrinulo udruženje Vasojevića, "Vaso", dio takozvanog Vijeća narodnih skupština (koje je svojevremeno, u Miloševićovo vrijeme, imao i svoju televiziju) i član Pokreta za očuvanje SCG.

Oni su u javnom saopštenju pozvali crnogorski parlamnet

da crnogorskim državljanima u Srbiji priznaju pravo glasa na referendumu i upozorili da oni svoju zemlju bez krvi neće dati! Ostalo je nejasno kako je po viđenju ove organizacije kompatibilno pozivanje na demokratske procedure i uključivanje dijas-pore u biračke spiskove, sa "krvavim uzvičnikom".

Nedugo zatim, uslijedio je famozni potez srpskog premijera Vojislava Koštunice koji je, pozivajući se na blagodeti revidirane Ustavne povelje, prebrojio, pa spakovao Crnogorce na disk i s njima za Brisel, što je otvorilo žestoku polemiku i očekivanu reakciju suprotstavljenih strana u Crnoj Gori.

U jeku ove priče, Matija Bećković i akademik Ljubomir Tadić otkazuju posjetu Crnoj Gori koju su sami tražili od crnogorskih zvaničnika, uz obrazloženje da njihova misija dobre volje može biti zloupotrijebljena.

Dok traju prepucavanja između *baze* i *dijaspore* unutarcrnogorski dijalog o uslovima za održavanje referendumu nije na vidiku. Neće ga ni biti prema obećanju četiri parlamentarne opozicione stranke opredijeljene za očuvanje zajednice (SNP, Narodna stranka, Srpska narodna stranka i Demokratska srpska stranka), jer je vladajuća kolaicija "razbila krhki crnogorski konsenzus, kada je odbila da organizuje neposredne izbore".

Sada, kako smatra opozicija, vlast ide jednostrano u organizovanje referendumu i priprema infrastukturu "instalirajući svoje partijske ljude na policijske i sudske funkcije".

U tom kontekstu vodila se bitka oko načina saslušanja kandidata za mjesto šefa novoformirane Agencije za nacionalnu bezbjednost, koja nasljeđuje SDB. Premijer je održao kontinuitet službi, predloživši za čelno mjesto ANB, dosadašnjeg šefa SDB, Duška Markovića. To je izazvalo gnjev opozicije i ne baš pretejrano oduševljenje manjeg koalicionog partnera u vladajućoj kolaiciji SDP, koji se, međutim, ovoga puta nije mnogo bunio, makar javno, zato što ima direktni interes da čelnik policije bude njen kadar, što će najvjerovatnije biti aktueleni pomoćnik ministra za sektor javne bezbjednosti Mićo Orlandić. Da bi preuzeo mjesto, moraće, međutim, da se odrekne partijske funkcije i članstva, što je kolega Marković već učinio vrativši ključicu DPS.

Opozicija, međutim, upozorava da vuk dlaku mijenja, a ćud nikada. Zato su tražili da predsjednik novoformiranog skupštinskog Odbora za bezbjednost i odbranu (čija je, ako ne ključna, onda javnosti najinteresatnija funkcija upravo saslušavanje i ispitivanje kandidata za funkciju čelnika policije i ANB) bude iz njenih redova a da se ispitivanje, koje po zakonu ne obavezuje premijera, bude javno iako u zakonu piše drugačije. Pa da se progovori o aferama, neoktrivenim ubistvima koja su se dogodila tokom trajanja Markovićevog mandata u SDB-u.

Potpredsjednik Narodne stranke Dragan Šoć izjavio je da

bi bilo veoma interesantno da javnost čuje kako je to SDB pro-maklo da je, po tvrdnji premijera, aferu S.Č. napakovala jedna tajna služba iz druge članice zajednice koja operiše i na teritoriji Crne Gore.

Oba zahtjeva, i za mjesto predsjednika odbora i javno propitivanje kandidata odbijeni su.

U međuvremenu, dok se čeka Markovićevo saslušanje, opoziciona SNS, što je ranije tražila nevladina organizacija Grupa za promjene, najavila je procesuiranja zakona o otvaranju tajnih dosijea od vremena OZNE iz 1944, do dana konstituisanja ANB.

Kako je pojašnjeno, trebalo bi građanima dati na uvid dosjee, mogućnost da ih iskopiraju i saznaju ko ih je potkazivao i cinkario.

Pored nesporazuma o tajnoj policiji, bilo je i dodatnih povoda za ove oštre optužbe opozicije na račun vlasti. Ključni - što je za novog predsjednika Ustavnog suda, na predlog predsjednika Crne Gore Filipa Vujanovića, vladajuća koali-

cija izabrala doktora prava Mladena Vukčevića, savjetnika Svetozara Marovića, i bivšeg predsjednika Izvršnog odbora Demokratske partije socijalista, po rangu, dakle, nekadašnjeg četvrtog čovjeka stranke.

Obrazlažući zašto se nakon konsultaci-

ja s vladajućom većinom ipak odlučio za Vukčevića, Vujanović je kazao da se rukovodio stručnim referencama kandidata, koji će, prema njegovom mišljenju, kao vrstan profesionalac, suditi po zakonu, a ne po političkim aršinima.

Tek što je to završeno, kao najozbiljniji kandidat za predsjednika Vrhovog suda slovi Ratko Vukotić, koji je tu funkciju obavljao u najburnijem vremenu novije crnogorske istorije, poznatom kao januar 1998. Tada su, uoči inauguracije Đukanovića za predsjednika države, demonstranti jurišali na Vladu, a bombe pucale ispred Skupštine.

Scenarij koji je umalo zapalio Podgoricu, opozicionari dobrim dijelom pravdaju Vukotićevim donošenjem "14.000 presuda u jednom danu", pojačao birački spisak i omogućio pobjedu Đukanovića nad Mommirom Bulatovićem u drugom krugu predsjedničkih izbora krajem 1997.godine.

Nekako se u ovu priču uklapa i jubilej - 13 godina DPS koji je pao na 22. juni. Najduži dan u godini za proslavu najduže kontinuirane vladavine jedne stranke u postkomunističkom periodu.

Isto toliko ljeta ima i od referendumu 1992. godine, kada je Crna Gora pod nadzorom Miloševića i nakon što se Bulatović predomislio i odbio Haški dokument, za osam dana prelomila da, "s onima koji to budu željeli", ravnopravno čini dva oka u glavi. Drugo "oko", kako tada, tako i sada očito - stvar prepušta manjoj članici, pri tom aktivno doprinoseći koncipiranju referendumskih međunarodnih demokratskih uslova pod

budnim okom Evropske unije.

Uzajamna veza Crne Gore sa EU, deklarativno je učvršćena, usvajanjem dokumenta/deklaracije o pridruživanju. Iako je postignut konsenzus u mjeri mogućeg (za nju glasali SNP, DPS, SDP i albanske nacionalne partije).

Ipak, ovaj dokument ostao je u sjenci, jer je stigao nekako u nevakat iako je usvojen nakon dvije godine mimoilaženja o vječitom pitanju kako do Evrope, u zajednici ili samostalno.

Kada je terminološkim manevrom ovaj problem prevaziđen, Evropa se uveliko bila zabavila svojim problemima usporavanja procesa ratifikacije ustava, što bi za posljedicu moglo imati stopiranje na nedodređeno vrijeme procesa širenja EU. Uz to, najveći pritisak podnijela je opoziciona SNP koja se našla na meti manjih srpskih stranaka, ambicioznih pretendenta na biracko tijelo SNP, kakva je u prvom redu SNS koja se profilisala kao desničarska nacionalna partija koja je tijesno bliska sa Srpskom pravoslavnom crkvom, a otvoreno zastupa koncept formiranja dvodomnog parlamenta sa vijećem naroda pošto njeni lideri više ne priznaju Crnogorcima poziciju konstitutivnog naroda u Crnoj Gori.

Ova teza upravo se poklapa sa misijom mitropolita Amfilohija koji svaku priliku koristi da učvrsti poziciju crkve, ne hajući pri tom ni za običajne niti za građanske zakone.

Primjer je najnoviji graditeljski poduhvat – podizanja crkve od metalne konstrukcije na vrh Rumije u slavu sveca Jovana Vladimira koga u tom kraju slave pripadnici sve tri konfesije.

Pravna validnost za gradnju crkve ostavljena je na procjenu resornom ministarstvu a predsjednik Crne Gore je u svojstvu člana VSO najavio da će se ispitati kako je Vojska SCG bez saglasnosti civilnih struktura rentirala helikopter, odnosno prebacila crkvu na vrh planine.

Crnogorsko ministarstvo za urbanizam i zaštitu životne sredine nikako, međutim, da utvrdi ima li SPC građevinsku dozvolu, što nije bilo slučaj u brojnim drugim primjerima.

Tako se Crna Gora vrti u krug, od studenata s početka, koji će morati da utvrde gradivo, priča se zatvara i s jednim profsorskim slučajem.

Osnovni tužilac u Podgorici pokrenuo je istragu protiv profesora Ekonomskog fakulteta u Podgorici, Veselina Vukotića, predstavnika takozvane Crnogorske ekonomske škole, zbog njegovog udjela u privatizaciji "Jugopetrola" i navodne zloupotrebe i malverzacija. Uz njega kao potpredsjednika Savjeta za privatizaciju na tapetu je i Branko Vujović, direktor Agencije za prestrukturiranje privrede i strana ulaganja, jedan od ključnih ljudi u čitavom privatizacionom procesu.

Kikinda: Višak simbolike

PIŠE: GORDANA PERUNOVIĆ FIJAT

Kikinda, mirna varoš, upravo se suočavala sa efektima prikazivanja dokumentarnog filma o događajima u Srebrenici. Više nije bilo šanse da se palanačka žabokrečina i dalje ponaša kao da se ništa nije desilo – ili, možda, ipak, jeste? "Kikindske" i VK-televizija objavile su izjave Kikindana koji su gledali film. Sva ostala, uslovno rečeno, javnost pokušavala je da se još jednom zagnjuri u blaženo neznanje i pretvara kako ništa nije bilo, kako "ništa nismo znali", i, sve u svemu, jedno veliko ništa. O svojevremeno vrlo uspeloj mobilizaciji Kikindana na sva moguća ratišta – ni reči, ni slova. Da, umela je to Kikinda: da se odazove pozivima na ratišta "sto dva odsto" i isprati dobrovoljce i dobromorce sa sve cvećem i pesmama. Nekoliko ih se nije vratilo; neki su se vratili u crnim kesama, neki bez nogu ili očiju, a neki zauvek promenjeni, u svakom slučaju, ne na bolje.

"Zovu me, čujem ih stalno", vajkao se svojevremeno jedan povratnik sa ratišta u ratovima u kojima Srbija, je li, nije učestvovala, samo je Vojvodina mobilisana. Mi smo te "glasove" u njihovim glavama pripisivali posttraumatskom stresnom sindromu, velikom strahu i višku alkohola. Nikome nije palo napamet da čovek ustvari govori ISTINU, da se zaista seća sasvim konkretnih mrtvih, koje je zaista lično video na ratištu, pa možda čak i lično ubijao – priča u poverenju zdravstveni radnika zadužen "onih godina" za zbrinjavanje bivših nosilaca uniformi. Nije se mnogo pričalo ni kad su učenici osnovnih škola – da, osnovnih! – u Kikindi počeli da donose bombe i druge eksplozivne naprave, vlasništvo svojih očeva, na časove i da bodu svoje drugove noževima. To je, nekako, pripisivano "zlim vremenima", "gubitku svih vrednosti", kao da su "vrednosti" klikeri, pa ispadaju iz džepa, itd. I sad bi, izgleda, mnogi stanovnici tako mirnog i dosadnog banatskog severa, voleli da se ništa nije desilo, a i ako jeste – oni nisu učestvovali u tome. Snimke ubijanja stanovnika Srebrenice malo ko želi da komentariše; ta tema se izbegava za stolom, prilikom poseta, pa i u dobrom delu lokalne politike. Gde nestade ono silno busanje u prsa, kamo izveštaja sa ratišta i ratničkih priča? Da li je iko od tih "mirnih, dobrih ljudi", zainteresovanih samo za svoj opstanak i svoje male nacionalističke mrakove, shvatio barem toliko da je ubijanje zločin, ili opet treba objašnjavati da je crno – crno, i suočavati se sa njihovim belim pogledima? Da se ne zaboravi – ovde je veliki deo glasačkog tela glasao za SRS na izborima početkom jeseni 2004. godine. Postepeno, veoma sporo i uz velik otpor, odnos snaga počinje da se menja. Kikindski ligaši sproveli su onomad istraživanje, ispitujući oko 1000 Kikindana po metodu slučajnog uzorka, za koga bi danas glasali, a slična istraživanja najavljuju ili već sprovode i druge stranke. Pokazalo se da bi za radikale posle svega glasalo oko 25 odsto, što u odnosu na vreme izbora predstavlja pad popularnosti za svih 7 odsto, jer je u septembru prošle godine za ovu stranku glasalo oko 32 odsto biračkog tela. Najveći

porast popularnosti beleži DS, za njih bi sada glasalo 19 odsto glasača, što je za 6 odsto više nego u vreme izbora od 2004. godine, za ligaše 5 odsto više, i tako dalje. Još uvek je najviše onih koji uopšte ne bi ni izašli ni na kakve izbore, kad bi se održavali, i ne bi glasali ni za koga: 52 odsto. Prikupljaju se i potpisi za smenu B. Blažića (SRS), predsednika SO Kikinda, samo i to nešto sporije ide, malo je danas onih koji bi se potpisali *baš zapravo*, imenom i prezimenom plus JMBG i brojem iz lične karte, manje je onih koji bi učestvovali u takvom eksperimentu, naročito posle otpuštanja mnogih koji su bili članovi nekih radikalima antipatičnih stranaka, ili čak nisu ni bili članovi, nego su u *tim takvim* strankama imali rođaka, poznanika ili partnera. Lokalna samouprava u kojoj su radikali većina zakazuje većinu sednica Skupštine opštine po hitnom postupku, iako se odbornici opozicionih stranaka kunu da za tako nešto nema razloga; a i kad sednica nije po hitnom postupku, odbornici opozicije dobijaju materijal dva, tri dana pre sednice, umesto osam dana pre sednice, kako je propisano, ili čak dobiju papire na samoj sednici, na početku, ili pre one tačke dnevnog reda na koju se priča odnosi. Protestovali su opozicionari, naročito obično dobro pripremljeni odbornici LSV i DS, nego im je slabo vredelo: radikali ili nisu slušali, ili nisu čuli.

U sad već davnim danima (vreme se pokazuje kao vrlo relativna kategorija) pre emitovanja snimka ubijanja u Srebrenici, lokalne vlasti pokušale su da posvađaju lokalnu javnost, opredeljivanjem za dva simbola grada: inicirali su, naime, da se spomenik Jovanu Popoviću, književniku, jednom od osnivača NIN-a, izmesti sa runde na Trgu u centru grada, i na njegovo mesto vrati Beli krst, koji stoji ispred pravoslavnog hrama, gde je smešten posle Drugog svetskog rata. Krst su, prema predanju, poboli doseljenici na teritoriju današnje Kikinde, Srbi graničari pristigli iz Semlaka, Nadlaka, Čanada i drugih mesta u današnjoj Rumuniji, početkom XVIII veka, i izjavili, opet prema predanju, "ovde ostajemo". . . U početku, bio je to krst od drveta, tek kasnije je načinjen krst od mermera. I sad se o krstu i pesniku, dva simbola istorije Kikinde, izjašnjavaju stranački prvaci i intelektualci, svesni da ih opredeljenje za krst ili za pesnika (t.j. za izmeštanje spomenika pesniku, ili protiv izmeštanja spomenika pesniku) nužno svrstava na određenu stranu, koju svako od njih brani svim raspoloživim argumentima, nepomirljivo posvađanim i s malo prilike da se čuje običan glas razuma i nekoliko važnih podataka: a) parada sa pomeranjem oba spomenika (jedan je od bronze, drugi od mermera) koštala bi gomilu novca (*novaca*), najmanje milion ipo dinara, ako ne i više, tako barem tvrde stručnjaci, što je za opštinu sa 12.000 nezaposlenih i barem još toliko stanovnika bez normalnih prihoda ipak previše; b) trg u centru Kikinde je pod zaštitom države kao ambijentalna celina, pa se za svaku promenu nužno pitaju nadležni, koji ne stanuju u Kikindi, a na prvom mestu Zavod za zaštitu spomenika iz Subotice, i c) trg u centru Kikinde je dovoljno prostran, da se na njemu smeste ne dva, nego dvadeset dva spomenika, i da za sve bude mesta. Umesto toga, zakuvavala se jedna rasprava u kojoj čak ni SPC nije učestvovala, jer se povukla iz hora visoko podignutih tonova i velikih reči. Da ne beše skandala oko smimaka iz Srebrenice (mnogi smatraju da je skandal – to što su snimci prikazani, a ne ono što se na snimcima vidi), možda bi u

Kikindi bilo demonstracija, pa čak i obračuna pristalice krsta i pristalice pesnika. Da nije ludo – bilo bi blesavo, toliko energije trošiti na raspravu o spomenicima kao o nečemu životno važnom, dok živi stanovnici Kikinde tonu u siromaštvo, i gomila stvarnih problema pritiska tolerantni grad. Ali, to je manir: daj što više buke (i *bijesa*) oko nečega što izaziva emotivne reakcije, pa pravi problem možda nećeš ni morati da rešavaš. Sad se priča o istoriji, religiji i poeziji J. Popovića ipak malo stišala, barem do jeseni, a onda bi mogli da započnu socijalni nemiri, jer se broj nezaposlenih i dalje strelovito povećava, a spasa u vidu stranih kapitalista nešto nema. Ovde ne može da se izostavi nova istinita legenda iz kikindskog centra: ekipa *verovatno situiranih* tajanstvenih stranaca zaista je stigla u Kikindu (skupocen auto, laptopovi itd.), s namerom da razgleda jednu od ovdašnjih propalih fabrike, koje se, sasvim u skladu s aktuelnom situacijom, prodaju u bescenje. Gosti su prispeli u Kikindu u večernjim časovima, uzeli sobu u hotelu "Narvik", kako bi prespavali i sledećeg dana krenuli u razgledanje, kad, međutim: u šetnji centrom, primetili su ono što i Kikindžani primećuju *godinama*, da je pravoslavni hram Sv. Nikole osvetljen reflektorima (i to je najbolje osvetljena destinacija u gradu, noću se vidi na daleko, još pre nego što se uđe u Kikindu iz pravca Zrenjanina), a katolička crkva, pedesetak metara dalje, u potpunom mraku – čak ni kandelabr ispred nje nije radio. Detalj, sitnica, možda? A možda, ipak, ne? Šta su stranci ovim povodom izjavili, nije zabeleženo; samo su se drugog jutra pokupili iz Kikinde, ne razgledavši fabriku na prodaju. Posle je katolička crkva dobila sasvim solidno osvetljenje – samo da neko slučajno ne pomisli da je to finansirala lokalna vlast. Kod finansiranja, za sada je jasno samo toliko, da selo Sajam (stanovnici Mađari, *tradicionalno nikad* ne glasa ju za radikale) nije dobilo ni dinar iz budžeta za ovu godinu. Otkad je za predsednika sela izabran (velikom većinom) Kornel Apro, Sajam je kažnjen – jer nije glasao za radikalnog kandidata. Uzgred, i radikalski kandidat je Mađar: među kikindskim članstvom SRS ima srazmerno mnogo Mađara, na najveće čuđenje njihovih sunarodnika. Tako Sajam nije dobio novac od SO Kikinda ni za uskršnje svečanosti, niti će išta dobiti za žetvene svečanosti u julu, potvrdila je za medije Šara Benjocki, predsednica kulturno umetničkog društva "Adi Endre". I opet da ne bude zabune: nije samo Sajam ostao kratak za finansije, kažnjena su i druga sela, na primer Mokrin, takođe zato što je glasao za "kneza", kandidata grupe građana, bliskog stranci SPO, umesto za radikalskog predstavnika. Nema rudne rente, iako se upravo u ataru Mokrina nalazi 75 odsto bušotina NIS Naftagas u opštini Kikinda, nema novca za radove, za deponiju, iako je Mokrin bukvalno zatrpan divljim deponijama, a sva je prilika da će Mokrinčani sami finansirati i manifestacije koje održavaju svake godine. Ne simbolično, nego sasvim konkretnim potezima, održava se atmosfera svojevrsne "ravnoteže straha" uz višak simbolike i obilje historiografije na pogrešnom mestu. Prvo: vašar. Kikinda je, kao većina mesta u Vojvodini, posle Drugog svetskog rata ukinula vašar, uveden još u doba Marije Terezije, i prodaju stoke prebacila na stočne pijace. Radikali su svojevremeno mnogo ismejivali lokalnu vlast iz 1996. godine, što je za dan grada proglasila 12. novembar, datum kad je Kikinda, osim ostalih

Išchezavajući posrednici

PIŠE: NENAD DAKOVIĆ

prava, dobila i pravo da organizuje vašar. Behu to vremena prosvetljenog apsolutizma, i vašari su bili vrh vrhova tadašnje razmene robe i sklapanja poslova. Kikindski vašar bio je poznat po tome, ali, kad više nije odgovarao zahtevima tržišta, ukinut je. Međutim, radikali, čim su došli na vlast, odmah su uveli i vašar, baš na dan gradske slave, letnjeg sv. Nikole, 22. maja, koju su takođe vratili iz istorije. A na vašaru – dva užara, tri alvara, nekoliko grla stoke, dosta pića, eto, nama manifestacije. Izgleda da će navladine organizacije i mediji koji nisu radikalni morati dobro da se pomuče da svojim projektom "Novi optimizam" vrate malo pravog optimizma i dobru energiju biračkom telu. U protivnom, gledaćemo cirkus, vašare znatno manjeg obima nego što su bili u doba Marije Terezije, svečana vraćanja krsta na staro mesto (udaljeno svih dvadeset metara od mesta na kome se krst sada nalazi), nacionalističke grafite po zidovima, prekrećavanje odličnih grafita po kojima su kikindski klinci poznati u svetu, sivom bojom, otpuštanja svih koji se ne sviđaju novim vladaocima, zapošljavanje likova kojima opasno fali škole, sednice SO po hitnom postupku etc., etc. Kadrovska rešenja aktuelne vlasti izazivala bi (uglavnom i izazivaju) smeh – da nisu tragična. Pravi *Galgenhumor* iz političke noćne more svih boraca za promene. Za direktora muzeja predložen je nedavno – defektolog. Da li je neko čitao Zakon o muzejskoj delatnosti? Ili će se na sednici upravnog odbora menjati statut, pa zakon neće ni trebati? Jedna osoba iz Kikinde, draga radikalnim predlagateljima, promenila je od oktobra 2004. godine pet plaćenih funkcija: na pet mesta je imenovana, sa četiri smenjena. Direktori posle pogrešnih poslovnih poteza postaju direktori drugih firmi, sve brzo i brzinom, veoma efikasno. Nedaleko od Kikinde, osećaju se sve posledice grozne poplave koja je uništila područja srednjeg Banata, dok malo severnije, u opštinama Novi Kneževac i Čoka, radikali pokušavaju da ugroze koalicije lokalnih vlasti, srećom, bez uspeha. U Novom Kneževcu su odleteli iz kombinacije, u Čoki, gde nisu ni učestvovali u vlasti, kukaju do neba što se selu Ostojićevu, odlukom opština, vraća staro ime Tisasentmikloš. Inače, Ostojićevo se na srpskom jeziku nekad zvalo "Potiski Sveti Nikola", što je potpuno tačan prevod mađarskog imena – i obrnuto. Opštine Novi Kneževac, Čoka, Senta, Ada i Kanjiža ušle su, kad su formirani okruzi u sastav severnobanatskog okruga, iako su se sve tome žestoko opirale. Uzgred, Senta, Ada i Kanjiža i nisu u Banatu, nego u Bačkoj, i stanovništvo nije preterano srećno što im je sedište okruga u Kikindi, s kojom nemaju ništa, čak ni redovnu autobusku vezu. Ova nelogičnost iz vremena jačanja režima Slobodana Miloševića ne da nije nikada ispravljena, uprkos svim promenama, nego, kako izgleda, neće uskoro ni doći na dnevni red, pošto ćemo uvek imati većih problema, preča posla i važnije istorijske zadatke. Ukoliko neki predstavnici *normalnosti* uskoro ne preduzmu konkretne korake.

Ne znam na šta će izaći ovaj broj ovog "umesto eseja", ovaj "nastavak" ovog imaginarnog feljtona ili tako nekako. Nekada sam imao običaj, jer mi je tako bilo lakše, početak je ono najteže, govorio je još Hegel, rezultat je već u početku, ili tako nekako. Imao sam običaj da na početku navedem jednu frazu, ili možda frazetinu Bernara Anri Levija: "Dobro, sasvim dobro...", već sam je zaboravio, a ne da mi se da preturam po starim "umesto esejima", ali sam se prisetio da on na jednom mestu govori, u svojoj "Pohvali intelektualaca", o takozvanim "manekenima rata". Oni su se mogli sresti ratnih godina i na ulicama Beograda u onim maskirnim uniformama koje su stvarni "psi rata" nosili na ratištima nekadašnje patrije, učestvujući u različitim otadžbinskim, građanskim domoljubnim ili videndaškim pokoljima, da bi radnim danima u nedelji ponovo navukli svoje "obične" ljudske kože i obraze, kao da ništa nisu uradili, i sve je bilo po starom. Ali, u tome je, doista, bilo nečeg opscenog, ako je značenje opscenog upravo u ovom naporu pretvaranju da se ništa nije promenilo, niti je to moguće, kao kada se Gregor Samsa jednog jutra budi kao ogroman insekt, pretvarajući se da se ništa nije dogodilo. Jer, on više nije Gregor, nego upravo kukac, kako bi se to reklo na nekada zajedničkom jeziku, koji je danas podeljen, kao i sve drugo.

Ove opscenosti sam se prisetio zato što je sada oficijelni direktor nacionalne televizije Aleksandar Tijanić nedavno nazvao Natašu Kandić "manekenom zločina". Sumnjam da je on čitao Anri Levija, ali me je ovaj navodni "žalac u meso", kako bi rekao Kjerkegor, podsetio na nedavni skup filozofa i književnika u Kruševcu na kome se razgovaralo o "promenama pogleda na svet i društvenim elitama". Taj skup ne bi bio vredan pomena da njegov vremenski okvir, početak juna ove godine, nije sticajem okolnosti, dobio na simboličkom značenju. Tako je Aleksandar Ilić, jedan od učesnika ovog skupa, podsetio na 3. jun 1968. godine, a valjda je neposredno pred početak ove sesije emitovan video snimak o zločinu "Škorpiona" u Trnovu. I što je razlika između stvarnosti i njene kulturalizacije veća, što je šok od *Realnog* veći, potrebno je uložiti i veći napor da se savlada, ili kulturalizuje ovaj rascep, ili praznina. Ovaj mehanizam prikrivanja *Realnog* je ono što je zaista opsceno i što se ovde naziva kulturalizacijom realnosti. Tako se, recimo, skup filozofa i književnika odvijao u senci zločina, obelodanjenog iz ko zna kog razloga, tog junskog dana i na prvim stranicama "Politike" uz naglašenu potrebu oficijelnih struktura vlasti da najzad "osude" zločin uz naglašenu buku, ili distancu koja je pratila ovo nastojanje vlasti u šta spada i Tijanićeva besramna laž. Kao da su intelektualci "išchezavajući posrednici" između istine i laži, realnosti i njene kulturalizacije, recimo, na daleku 1968. godinu, kada je beogradski studentski protest ostao usamljen i izolovan u nekadašnjoj Jugoslaviji. Ne samo da pitanje moralne odgovornosti za ratne zločine nije ni postavljeno na ovom skupu, saboru, ili sobranju, nego u ovim staračkim reminiscencijama, ili kulturalizaciji zločinačke stvarnosti, niko nije bio odgovoran ni za intelektualni zločin prema generaciji školovanih mladih ljudi koji su izgnani i zgroženi pobegli sa organizovanog ratišta. I tako svi sedimo i brbljamo, bez "posrednika" između prošlosti i budućno-

Dalekoistočna postmoderna

Revija azijskog filma, Sava centar 8-10. jun 2005.

PIŠE: ZLATKO PAKOVIĆ

sti, u sadašnjosti bez značenja i smisla. Sedimo i brbljamo zajedno: i nacionalisti i kritičari nacionalnog karaktera, i zločinci i žrtve, i "Bijelo dugme" i veliki "Kralj Lir", i Bracanović i Obradović, "Škorpioni" i "Srpska dobrovoljačka garda", kao u komičnoj, a tužnoj laboratoriji, ili "zajedničkom čamcu" što plovi bez kormilara ulicama Kruševca. Košmar, katastrofa i teorijska komedija. Rekao sam da je smisao ove opscenosti u tome da se pretvarate, da se i pored užasa i katastrofe, ponašate kao da se ništa nije dogodilo. Jer, što je vaša lična trauma veća mora biti i veći napor za normalizaciju. Opscenost je u tome da se ovaj napor, ili lepo ponašanje, podjednako traži i od zločinaca i njihovih žrtvi, kao da doista ne postoji normalan život ili normalni ljudi, kao da je život sam po sebi bez oblika, ili pravila. Tako je bolest, patologija i zločin neka vrsta nemogućeg "hipotetičkog entiteta" koji postoji i ne postoji, za koji se može reći i da i ne. Kao da njegovo postojanje zavisi od tumačenja, ko kuca otvoriće mu se. Kao da smo svi ovi "iščezavajući posrednici" koji nastoje da se snađu u ovim katastrofama, i ljudskim menama koje ih prate. Termin "iščezavajući posrednik" upotrebio je Frederik Džejmson, misleći na intelektualce koji nastoje da se snađu u postsocijalizmu, ili tranziciji i da posle rušenja Berlinskog zida budu ovi "čuvari smisla" i "posrednici" između svetova, Istoka i Zapada. Zato provala postkomunističkog nacionalizma u Jugoslaviji nije bila izvan logike kapitalizma, već upravo proizvod te logike. Tako je "zajednica" ili "pleme" trebalo da prikrije antagonizme kapitalizma, ili otuđenog "civilnog društva". Tako jedan bugarski autor od svom iskustvu "iščezavajućeg posrednika" veli sledeće (u knjizi Suzan Bak Moris "Svet snova i katastrofa"): "Postkomunizam je neka vrsta postmodernog stanja ne samo zato što se odriče velike priče o oslobođenju, već i zato što više nema prirode kojoj se možete vratiti. Zdrav razum će reći da i dalje postoji normalni kapitalistički svet koji predstavlja prirodu; i zaista ne postoji 'autor' koji stoji iza kapitalizma na način na koji su različite vrste revolucionara kao autori stajali iza komunističkog društva. Ne može postojati projekat kapitalizma, niti neki smisao celine; njegov jedini princip je negacija bilo čega što transcendiru datu situaciju. Gledajući ka Zapadu", piše Ivajlo Dičev, jedan od ovih "posrednika", "u potrazi za onim prirodnim, postkomunističke zemlje nisu pronašle ništa. Postoji veliki broj sredstava za rešavanje problematičnih situacija, ali nema predstave o svrhama, nema ideje o značenju celine. Danas postkomunističke zemlje progoni ideja da nije bilo ničeg (simboličkog) u porazu komunizma... Zid nije odvajao nacije, niti kulture, niti neke vrste prirode; potpuno proizvoljno se protezao razdvajajući gradove, kuće, domaćinstva; nestao je (osim za suvenire i turističke vodiče) kao da nikada nije ni postojao. Tako da se ništa ne može naučiti iz pada komunizma, nema pouke. Neprijatelj iza sebe nije ostavio leševe – imate samo uništene privrede, ubijene ljude, zagađenu zemlju, ali nigde ne možete naći transcendenciju (komunistički voljni čin); želja za moći je nestala u porazu i čovek bi mogao da se pita da li je i njegov život uopšte bio stvaran".

Da li to znači da takozvana tranzicija (prelaz) u kapitalizam nema političko značenje? Mislim da naši "iščezavajući posrednici" nemaju alibi, jer nema alibija za zločine. Oduvek je tako. Onaj ko je hteo da zna, znao je od samog početka. Zato ova zakasnela osuda zločina deluje tako cinično. Uostalom, kao što sam rekao, kada se jednom pretvorite u škorpiona, potrebno je samo da se pretvarate da se ništa nije promenilo.

Postmoderna je prvi pravac u umetnosti koji je odmah našao komercijalnu primenu. To je najzad sadržano u definiciji, naime, u permanentnom definisanju ovog pravca/raspoloženja: razlika između visoke umetnosti i zabave, između metafizičkog i svakodnevnog, iako se ne ukida, postaje nebitna.

Američki visokobudžetni film je vrlo rano prigrlio postmodernističke postupke. Ako su "Divlji u srcu" Dejvida Linča (film i autor bez kojih nema ni "Petparačkih priča", ni Kventina Tarantina) postmoderna u punom cvatu, onda je "Dvoboj na Misuriju" Artura Pena prvi postmodernistički izdanak Holivuda. Postmoderna, kao zaključak zapadnoevropskog kulturnog obrasca, oseća se danas kod kuće i u Aziji kao i u Americi. Globalizacija je, uostalom, postmodernistički projekat, u čijem ostvarenju Holivud ima značajnu ulogu. U tom pogledu, simptomatična su dva filma prikazana na Reviji azijskog filma.

"Kuća letećih bodeža", kineskog reditelja Žanga Jimoua, u osnovi je bajka (čija je morfologija, dakle, univerzalna/tradicionalna), anotirana postmodernističkim raspoloženjem. Krvave borbe, date u punoći svog sportskog i estetskog smisla, tako da mi u njima uživamo bez obzira na ishod i količinu prolivene krvi, zapravo su vrsta plesa koja simbolizuje "koegzistenciju" života i smrti. U filmu postoji i jedna scena dvoboja koja se odvija dok se menjaju klimatski uslovi (opada lišće, potom veje sneg i zaveje sve). Vidimo da naivnost (bajke) takođe može biti dekonstruktivistički postupak – postmoderna tako revitalizuje patetiku, ali ne smatra da je to od sudbonosnog značaja. Rigorozna estetizacija, ipak, sadržaj prizora ispira od egzistencije i stoga ovaj film ne proizvodi duboka osećanja. Filmovi koji danas to čine, poput dela Larsa fon Trira, predstavljaju jedno nesavremeno razmatranje.

Dok dve trećine južnokorejskog film "Sećanja na ubistvo", reditelja Bong Ćun-hoa, protiču u parodičnom tonu, poslednja trećina je drama. Ovim naglim rezom ne menja se samo žanr ili atmosfera filma već i ukus (autora). U tome je problem. Dok smo prvo prisustvovali degutantnom parodiranju gnusnog zbivanja: serijsko silovanje i maltretiranje idiota, u poslednjoj trećini autor nas poziva da zaboravimo na parodiju i da se identifikujemo sa osećanjima onih koji najpre nisu imali obzira prema žrtvama. Ovakav film nije mogao da nastane pre deset, dvadeset godina. Ako kažemo da predstavlja samo jedan neprohodan rukavac postmodernističke delte, uputili smo modernistički, anahron pogled na postmodernu, jer ona svaki svoj «rukavac», prohodan ili ne, smatra podjednako potencijalno (ne)bitnim.

Čija je ono "Zvezda"

PIŠE: IVAN MRĐEN

Čist je slučaj što ovaj tekst nastaje u danu kad su novine prepune tekstova o uspelom koncertu Zdravka Čolića na stadionu pod Bijelim bregom u Mostaru (petak, 24. jun 2005. godine). U nekim izveštajima je naglašeno da se sve događalo na stadionu "Zrinjskog", ali bi bilo mnogo ispravnije, kad su se već pevači dohvatili jugonostalgije i počeli da ujedinjuju svoje fanove širom nekadašnje zajedničke države, napisati da je to stadion bivšeg "Veleža", kluba koji je u svim delovima te države imao neskrivene simpatizere.

Iz polurečenice da je "Čolić otpevao sve svoje najveće hitove", moguće je pretpostaviti da se na reportoaru našla i pesma "Čija je ono zvijezda", koju na stadionu "Crvene zvezde" u Beogradu već decenijama puštaju kao neslužbenu klupsku himnu. U poslednjih nekoliko meseci te stihove nema ko da peva na sablasno praznim tribinama "našeg najvećeg stadiona", ali se zato u klupskim kuloarima sve češće i sve glasnije postavlja pitanje čiji je, ili u čijim će rukama uskoro biti "naš najtrofejniji fudbalski klub".

Ma koliko bilo neumesno poređenje nestalog FK "Velež" sa najaktuelnijim zbivanjima u FK "Crvena zvezda", jer bismo se time priključili onima koji su to već okarakterisali kao "propast" i "nestajanje" – stoji ocena da se, izuzev sa beogradskim "Partizanom" (koji je se u međuvremenu transformisao u uspešnu poluprivatnu firmu) u svim značajnim klubovima nekadašnje SFRJ događaju slični procesi realne marginalizacije, tajne tajkunizacije i javne "brige za klub, čiji značaj prevazilazi nacionalne dimenzije". Zagrebački "Dinamo" je ove sezone igrao u tzv. "plej-autu" sa "B" produkcijom hrvatskog nogometa, ljubljanska "Olimpija" i skopski "Vardar" nikako da osvoje titulu šampiona u državama, u kojima su bili zaštitni znak nekadašnjih republika, "Sarajevo" i "Željezničar" dele sličnu sudbinu, kao i "Vojvodina", dok su sa fudbalske karte praktično nestali klubovi koji su u bivšoj državi davali značajan obol kvalitetu Prve savezne lige i jugoslovenskog fudbala u celini, kao što su niški "Radnički", tuzlanska "Sloboda", "Osijek", zenički "Čelik"...

Iz tog ugla gledano, priča o zbivanjima u "Crvenoj zvezdi" dobija nešto drukčije dimenzije, jer se njen pad, objektivno, meri najvećim mogućim aršinima, zahvaljujući činjenici da je ona, upravo u vreme kad se raspadala nekadašnja država bila na vrhu Evrope. Neko je ovih dana, posle senzacionalne pobeđe "Liverpula" u finalu Lige šampiona, napisao da "nema tog ponora u koji može da propadne 'Crvena zvezda', a da iz njega ne zasija činjenica da je ona jedne majske noći bila na istom tom tronu, ali da je to isto, prvak Evrope, čak dva puta, bio i 'Nottingham forest', koji se ove sezone preselio u treću englesku ligu".

Od stare slave se, dakle, ne živi, pa priče o 29. maju 1991. godine i Bariju mogu da posluže samo kao zgodna ilustracija "opšte zabrinutosti", ali na njima se više ne može graditi ni opstanak, ni budućnost Fudbalskog kluba "Crvena zvezda". Recept koji je primenjen u stvaranju tog tima bio je

daleko ispred vremena, čak i u evropskim kategorijama razmišljanja: sopstveni pogon (Stojanović, Stošić, Jugović, Radinović) plus sve najbolje iz sopstvene države, bez postavljanja pitanja o nacionalnosti tih igrača (Prosinečki, Pančev, Šabanadžović, Najdoski, Mihajlović, Savićević) plus as iz inostranstva (Belodedić), pod rukovodstvom neospornog lidera sa velikim ličnim ugledom i kredibilitetom (Dragan Džajić) i uz savremenu unutrašnju organizaciju (Vladimir Cvetković), uz nešto sportske sreće (Augentaler, onima koji znaju na šta se ovo odnosi ne treba objašnjavati; onima koji ne znaju ne vredi ni pokušavati) – to je formula koja je sigurno vodila ka uspehu. Između ostalog i zato što su taj tim i njegovo takmičenje u poslednjem Kupu evropskih šampiona (kasnije je to nadmetanje preraslo u Ligu šampiona) bili neka vrsta izolovanog egzotičnog ostrva u odnosu na raspadajuću državu, razorene vrednosti prethodnog društvenog sistema i raspljene nacionalističke strasti.

Trebala je da prođe decenija i po da bi se konačno sahranila ta bajka i "Crvena zvezda" se ponovo pretvorila u izolovano ostrvo, ali ovog puta golo i nepristupačno, zapljuskivano talasima svih mogućih "cija" (marginalizacija, privatizacija, tajkunizacija, kriminalizacija, ambicija, lična promocija...), tako da potpuno prestane da važi drugi stih Čolićevog hita sa početka ovog teksta ("ljepša nego Danica"). Činjenica je da ovih dana većina bivših "zvezdaša", iskrenih navijača i dobronamernih ljudi od ugleda i autoriteta u velikom luku zaobilaze Ulicu Ljutice Bogdana, ne zbog toga što lično ne žele ni da kroče na tu pustaru od ostrva, već prvenstveno zato što je tako ogoljena situacija jasno pokazala sa kakvim bi se sve interesima i "nosiocima" tih interesa morali da sukobe.

Procena da "Crvena zvezda" vredi oko sto miliona evra može da donekle objasni dimenzije "plena", ali je činjenica da u ovom trenutku u Srbiji ne postoje zakonski uslovi da se pojavi neki Roman Abramović i istrese te pare na astal mnogo bitnija sa stanovišta nekog "opšteg interesa", ako to ovde još postoji. Jednostavno rečeno, kad takvih uslova nema – svako nametnuto, iznuđeno ili u "tajnim laboratorijama" smučkano polurešenje (tipa Dragan Stojković "Piksi" kao "predsednik kontinuiteta", a "zainteresovani ulagači" kao "garanti kvaliteta") može samo da odgodi stvarni rasplet situacije u "Crvenoj zvezdi". I da "obrađuje" navijače – "Partizana", ako pod njima mislimo na one koji se još po kafanama prepucavaju po toj osnovi sa "zvezdašima", a da ni jedni ni drugi ne mogu tačno da izdiktiraju sastav njihovog tima u poslednjem derbiju.

Dakle, pravo pitanje jeste ono iz naslova ovog teksta, jer dok se zaista ne utvrdi čiji su sportski klubovi i kakav je karakter kapitala koji se u njima neosporno nalazi – teško da će se bilo šta značajnije promeniti. To pitanje, istina, svaku ozbiljniju raspravu vraća unazad, ali ne čini nebitnim ni ono što će se događati u narednom periodu.

"Armija" jugoslovenskih emigranata III

Pitanje (izručivanja) ratnih zločinaca u posleratnim
jugoslovensko-nemačkim odnosima

PIŠE: BRANKO PAVLICA

Koje su to pobude i ciljevi kojima su se rukovodile američke, britanske i francuske okupacione vlasti u nemačkim zonama, odnosno SR Nemačka u vezi sa pružanjem utočišta ratnim zločincima i odbeglim izdajnicima iz Jugoslavije?

Okupacija Nemačke od strane zapadnih sila na kraju rata, odnosno svrstavanje SR Nemačke u zapadni, kapitalistički blok, uslovi su zapadnonemačku klasnu i ideološku solidarnost i na ovom planu. Klasni obziri i interesi određivali su spoljopolitičko odnošenje prema socijalističkoj Jugoslaviji.

Poznato je da se posle rata u SR Nemačku slila 15-milionska reka izbeglica. U njihovom sastavu bile su nemačke, ali i izbeglice drugih nacionalnosti. Među njima i jugoslovenski ratni zločinci, odbegli domaći izdajnici, folksdojčeri, kasnije i razni kriminalci, avanturisti. Zahvaljujući članu 5. Uredbe o priznavanju i raspodeli stranih izbeglica oni dobijaju utočište u okupacionim zonama Nemačke. Otuda njihovo učlanjivanje u brojne emigrantske, tzv. egzil-organizacije. Uz to, njihova političko-propagandna aktivnost uperena protiv Jugoslavije omogućuje im da dobiju status političkih izbeglica. Pošto, zbog takve aktivnosti, postoji "mogućnost" njihovog proganjanja u domovini, oni dobijaju trajno utočište na teritoriji SR Nemačke.(1)

U okupacionim zonama Nemačke i Austrije, kao i u nekim drugim zapadnoevropskim zemljama otvaraju se prihvatni logori, kroz koje prolazi "armija" jugoslovenskih emigranata. Dakle, pod maskom "raseljenih lica" utočište dobijaju i ratni zločinci, kvislinzi i drugi izdajnici (ustaško-četničke i belogardejske formacije), koji su se krajem rata zajedno sa nemačkom vojskom, a "pod komandom zloglasnog generala Damjanovića i četničkih vojvoda Đujića i Jevđovića, odnosno pod komandom ustaškom generala Matije Parca"(2) povlačili iz Jugoslavije. Američke i britanske vojne vlasti "omogućavale su i pomagale formiranje vojnih i otvoreno fašističkih organizacija", (3) koje na taj način nastavljaju svoju zločinačku i izdajničku aktivnost iz vremena rata. Kasnije, uslov za davanje političkog azila takvim licima bila je njihova javna izjava o protivljenju političkom sistemu i nihilistički odnos prema društvenom životu i vladajućem sistemu vrednosti u Jugoslaviji.

U Nemačkoj je 1945. godine bilo 48.000 jugoslovenskih emigranata. U britanskoj okupacionoj zoni nalazili su se sledeći logori: Ferde, Hajdanau, Lengvarden, Lest, Ameberg, Hanover, Oberskel, Matenberg, Haste, Feldme... Na teritoriji američke okupacione zone Nemačke nalazili su se sledeći emigrantski logori: Minhen, Luitpold, Kazeme, Beblingen, Nesburg, Bad Aline i Dahau.(4)

U logoru Darmštat nalazila su se četiri kompletna bataljona ustaša.(5) Po vojnom ustrojstvu, disciplini, kao i ekstremnoj antijugoslovenskoj aktivnosti isticao se logor u Verdeu "sa oko

3.000 emigranta u kome se nalazila i 'Komanda kraljevske jugoslovenske vojske za Nemačku i Bavarsku' pod nadzorom bivšeg generala Dimitrija Živkovića".(6)

U ovom logoru, koji je bio vojnički organizovan oslobođeni jugoslovenski ratni zarobljenici koji nisu želeli da se vrate u zemlju, pa čak i oni, koji su to želeli ali im nije dozvoljeno, stavljeni su pod komandu tzv. "kraljevske jugoslovenske vojske". U jednoj naredbi ove komande od 20. oktobra 1945. godine se ističe: "Bivši jugoslovenski ratni zarobljenici oslobođeni iz nemačkog ropstva i odvojeni od 'otpadnika' ponovo se u svakom pogledu, kako 'de jure' tako i 'de facto' smatraju kao deo mobilisanih oružanih snaga Kraljevine Jugoslavije pod vrhovnom komandom Njegovog Veličanstva kralja Petra II".(7)

Smisao ovakvih mera sažeto je izneo M. Bartoš: "Tako su 'probrani' elementi dobili zaštitu okupacionih vlasti da bi se ponovo organizovali za rad protiv zakonitih narodnih vlada svojih zemalja i da bi nastavili posao koji su i ranije vršili pod upravom okupatora".(8)

Pružanje utočišta ratnim zločincima zabranjeno je međunarodnim konvencijama. Konvencijom o statusu izbeglica određeno je da se njene odredbe "neće primenjivati na lica za koja postoje ozbiljni razlozi da se misli:

a. da su počinila zločin protiv mira, ratni zločin ili zločin protiv čovečanstva, u smislu međunarodnih instrumenata koji su izrađeni za predviđanje odredbe o tim zločinima;

b. da su počinila težak zločin prema međunarodnom pravu izvan zemlje koja ih je prihvatila pre nego što su u nju primljeni kao izbeglice;

c. da su kriva za postupke koji su u suprotnosti sa ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija".(9)

"Ali, pitanje ostatka kvislinških formacija nije bilo rešeno ni amnestijama ni privođenjem zasluženoj kazni onih koji su lično bili krivi za krvave zločine", ističe u svom ekspozou A. Ranković još 1946. godine. I dalje, "treba imati na umu da je trebalo primeniti jedno veoma širokogrudno shvatanje kada smo hteli da u masi tih ljudi, koji su se borili protiv svoga naroda još u 1944. ili 1945. godini, gledamo ljude zavedene, jer ono što je ostalo u oružanim neprijateljskim formacijama koncem 1944. i sve do maja 1945. godine, bilo je ono najokorelije i po strogo merilu ne bi nikako spadalo u zavedene elemente. Ipak je bila primenjena vrlo široka amnestija. Na osnovu amnestije od 5. avgusta 1945. godine i naređenja Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 2. marta 1946. godine otpušteno je ukupno 50.519 ratnih zarobljenika, dok je u poslednje vreme amnestirano i 446 osuđenika, koji su se već nalazili na izdržavanju kazne".(10)

Doduše, Zakonom koji su doneli zakonodavni odbori Saveznog veća i Veća naroda Narodne skupštine FNRJ od 23. maja 1945. godine oduzeto je državljanstvo svim oficirima i podoficirima bivše Jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u domovinu i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbegli u inostranstvo.

Ovo se potvrđuje izmenjenim i dopunjenim Zakonom od 23. oktobra 1946. godine, ali se njegovim odredbama i proširuju kategorije lica koje gube državljanstvo FNRJ. Naime, članom 1. je utvrđeno: "Svi od neprijatelja zarobljeni ili internirani aktivni ili rezervni oficiri i podoficiri bivše Jugoslovenske vojske koji odbiju da se vrate u domovinu i dobrovoljno ostanu izvan domovine, gube državljanstvo FNRJ.

Svi pripadnici raznih protivnarodnih političkih organizacija i vojničkih formacija koje su bile u službi okupato-

Dvoeverje na Balkanu

PIŠE: OLGA ZIROJEVIĆ

ra (tzv. Jugoslovenske vojske u domovini, četnika, ustaša, Srpske državne straže, domobrana itd.) koji su se sa područja Jugoslavije povukli zajedno s neprijateljem, s kojim su se granice zajedno borili protiv Jugoslovenske armije i naših saveznika, i koji se sada nalaze u inozemstvu, kao i ostali pripadnici tih formacija, koji su zemlju ranije napustili, gube državljanstvo FNRJ. Isto tako, gube državljanstvo FNRJ osobe koje pobjegnu ili su pobjegli iz zemlje nakon oslobođenja". (11)

Neposredno po završetku rata Državna komisija je zahtevala registrovanje skoro 5.000 glavnih ratnih zločinaca i domaćih izdajnika kod Komisije Ujedinjenih nacija za ratne zločine u Londonu. Međutim, ova Komisija prihvatila je i unela u svoje registre tek oko 2.700 ratnih zločinaca.

Uprkos tome, valja istaći da je krajnji rezultat rada Državne komisije FNRJ za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača bio: prikupljeno je više od 900.000 prijava o ratnim zločinima i zločincima, doneto je oko 120.000 odluka kojima je utvrđeno oko 65.000 ratnih zločinaca, izdajnika i narodnih neprijatelja. (12)

Napomene:

- 1) Vidi: Komentar presude Saveznog ustavnog suda SRN od 28. januara 1960. godine. V. Dimitrijević, Utočište na teritoriji strane države – teritorijalni azil, Beograd, 1968, str. 129.
- 2) L. Matošić, Kome služe "raseljena lica", "Trideset dana", 1947, br. 16, str. 35–43.
- 3) Isto, str. 38.
- 4) Fašistički teror u logorima jugoslovenskih izbeglica i raseljenih lica u inostranstvu, "Trideset dana", 1946, br. 5–6, str. 33–34.
- 5) Isto, str. 38; Vidi: B. Naumann, Jugoslovenska emigracija u SRN, "Frankfurter Allgemeine Zeitung", 10. maj 1962.
- 6) "U Verdeu u Nemačkoj su fašistički elementi priredili demonstrativni pomen generalu Mihailoviću. Pomenu su prisustvovali oficiri i deo vojnika bivše jugoslovenske kraljevske vojske smeštenih u tom logoru. Bili su obučeni u vojne uniforme. Pri tome su neki od njih nosili uniforme novih inostranih policijskih odreda, u koje su stupili i zvesni 'jugoslovenski opozicionari', tj. fašistički zlikovci bivšeg jugoslovenskog kralja Petra... Takav je i logor u Darmštatu u Nemačkoj gde žandarmerija silom sprečava veliku grupu bivših jugoslovenskih ratnih zarobljenika da se vrate u otadžbinu...". Cit. po: Rad Komiteta Generalne skupštine OUN – Govor Andrije Višinskog o problemu izbeglica i raseljenih lica, "Politika", 10. novembar 1946. Vidi i: M. Bartoš, Pitanje ratnih zločinaca, "Trideset dana", 1947, br. 24; M. Tgares, Govor na plenarnoj sednici Generalne skupštine OUN na kojoj je razmatrano pitanje stvaranja Međunarodne organizacije za izbeglice i raseljena lica, "Politika", 19. decembar 1946; Govor jugoslovenskog predstavnika Save Kosanovića na plenarnoj sednici Komiteta br. 6 (za pravna pitanja) GS OUN, "Politika", 13. oktobar 1947.
- 7) M. Bošković, Antijugoslovenska fašistička emigracija, Beograd–Novi Sd, 1980, str. 262.
- 8) M. Bartoš, Pitanje ratnih zločinaca, "Trideset dana", 1947, br. 24, str. 53.
- 9) Dodatak Sl. lista FNRJ, 14. VI 1960, str. 47.
- 10) Ekspozicija A. Rankovića o unutrašnjoj politici podnet Narodnoj skupštini FNRJ 24. 1946, "Politika", 25. 1946.
- 11) Zakon o potvrdi, izmjenama i dopunama Zakona o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše Jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u domovinu, i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbegli u inozemstvo, Službeni list FNRJ, 1946, br. 86, str. 1073.
- 12) A. Vajs, Rad Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, "Anali Pravnog fakulteta u Beogradu", 1961, br. 4, str. 387–400.

Proces islamizacije domaćeg stanovništva na balkanskim i drugim prostorima Osmanskog carstva nije išao ni brzo ni jednostavno. Prolazio je kroz više etapa u kojima su novi muslimani nastojali da sačuvaju veze sa starom verom; najdrastičniji oblik čuvanja stare vere bilo je kriptohrišćanstvo, a još rasprostranjenija bila je "nezavršena islamizacija". Postoji i mišljenje da je možda bolje govoriti o stepenima kriptohrišćanstva nego o nesavršenoj konverziji ili pomešanoj religiji. I dok su se u prvom slučaju tajno sledili hrišćanski propisi, u drugom su se javno čuvali stari praznici i običaji, uz korišćenje svog dotadašnjeg "neverničkog" jezika. Među njima je, međutim, teško povući jasnu granicu. Otuda su, čini se, u pravu francuski istoričari B. i L. Benasar kada preobraćenike na islam (renegate) nazivaju Alahovim hrišćanima (*Les chretiens d Allah*).

Iako je prelaz na islam bio postepen – obično je vodio kroz dvoeverstvo (što, opet, ukazuje na nasilnu islamizaciju ili prihvatanje islama iz materijalnih razloga) – mnogi dvoverci dočekali su i sam kraj Osmanske imperije, da bi se tada uglavnom slobodno vratili svojoj staroj veri, ali, ponekad, i ostajali u novoj. Ili, pak, u obema.

Dvoverci – nazivaju se i kriptohrišćanima, kriptokatolicima, kriptootodoksima, ljaramanima (alb. *laramane* – šareni, raznobojni), uz druga imena, registrovani su na području današnje Albanije (smatra se klasičnom zemljom kriptohrišćanstva), u Makedoniji, Bugarskoj, Kosovu, južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini, Bosni, na Pontu i Grčkoj (naročito na Kipru i Kritu). Ili, kako to tvrdi St. Skendi, na područjima gde je bilo bektašija (turski derviški red naglašenog narodnog misticizma i subkulture, igrao veoma važnu ulogu i u političkom životu jer je bio povezan s janjičarima) cvetalo je kriptohrišćanstvo.

Na pojavu kriptohrišćanstva reagovala su obe strane. Papa Benedikt XIV na prvom albanskom koncilu (1744) javno ga je osudio, a za osmansku vlast – kako to svedoče mnogobrojne sačuvane fetve – dvoverci su bili nevernici i podvrgavani su surovim kaznama.

Iako najkonsekventnija monoteistička religija ("nema drugog boga osim Alaha"), osnivanje islama je upravo školski primer za nastanak sinkretizma; jevrejsko i hrišćansko nasleđe, uz elemente staroarapskog paganstva (Ćaba), pored takvih koji su od strane ortodoksije trpljeni iako su u narodnoj religiji zauzimali centralno mesto, kao što je poštovanje svetaca (vali, veli) i hodočašćenje njihovih grobova. A od svetaca su se očekivala čuda (karamat), to znači, isceljenje bolesti, oživljavanje mrtvih, telepatija, izazivanje kiše. Otuda lokalna božanstva nastavljaju i dalje da žive u svetiteljima, pa se neka hrišćanska sveta mesta smatraju svetim i u islamu (Hizir – Sveti Đorđe). Islam poznaje i kult relikvija (Muhamedov ogrtač).

U ranom osmanskome periodu na Balkanu su se tako susretali i uzajamno delovali jedno na drugo narodno hrišćanstvo obogaćeno nasleđstvom paganstva i narodni islam u kome je još punokrvo živio turski šamanizam.

A hrišćanstvo, zajedno sa svojim paganskim elementima, nije moglo biti istisnuto već i zbog svoje dugovekovne ukorenjenosti, pa otuda među novim muslimanima – konvertitima čitav niz hrišćanskih survivala, koji će dočekati i naše vreme.

Ukratko, oni su se očitovali u poštovanju hrišćanskih bogomolja (crkava i manastira, kojima nose zavete i priloge, ponekad i prisustvuju liturgiji), prihvatanju krsta i krštenja, proslavljanju krsne slave, Božića, Uskrsa, Svete Gospode i, naročito, Đurđevdana, pa Petrovdana, svetog Ilije, svetog Nikole, uz druge svetitelje (s tim, što se neki od njih identifikuju s islamskim odnosno bektašijskim svetiteljima Hizom/Hidrom i Sari Saltukom). Tu je i čuvanje starih običaja, onih životnog ciklusa (rođenje, venčanje i smrt) u koje spadaju i duhovna srodstva (kumstvo i pobratimstvo) i agrarnih (koji su se obavljali oko zemlje i stoke). Elementi sinkretizma u islamu najevidentnije se možda vide u kontinuitetu kulturnih mesta, pre svega grobova svetaca na kojima su i hrišćani i muslimani tražili isceljenje od bolesti, ali i zaštitu od drugih životnih nedaća.

Istoj svrsi služile su i hamajlije (talismani), odnosno zapisi, koje su "gradili" hodže, ali i hrišćanski sveštenici. Muslimani nisu zazirali od toga da ih traže od ovih poslednjih kada bi se oni dobijeni od hodža pokazali nedelotvornim. I obrnuto.

U domenu ishrane novi muslimani, ali ne samo oni, teže su se odricali alkohola – vina i rakije – dok su mnogi prema svinjskom mesu zaista osećali odvratnost. Preobraćenici su se, uglavnom, veoma teško odricali dotadašnjih navika u ishrani, za razliku od derviša bektašija koji su obično javno kršili obe zabrane.

Pada u oči da proslavljanje mnogih svetkovina koje imaju hrišćansko obeležje ima opet svoj koren u predhrišćanskim, znači, paganskim kultovima (slava, Božić, Đurđevdan i drugi). Ili, kako to kaže Hasluck, reč je o primivnim slojevima religije koji su preživeli u vidu sujeverja među hrišćanima, ne manje među muslimanima. Pa je tako krštenje "turske dece", navodno i mnogih Turaka, čak i samih sultana, imalo za njihove roditelje samo apotropejsko dejstvo, drugim rečima, da ih zaštite od lepre, padavice ili nekog drugog zla. Istoj svrsi služili su i krst, ikone, bogojavljenka vodica, traženje pomoći od svetitelja, zapisa i kumova inovernika. Dok je na hrišćanskoj strani zaštitu detetu trebalo da osigura nadevanje turskog imena ("strašno ime").

Inače, sudelovanje u mnogim hrišćanskim praznovericama svakako je nastalo, smatra Hasluck, zbog prisilne intimnosti hrišćanskih i muslimanskih žena, naročito usled mešovitih brakova i uvođenja hrišćanki u harem.

Evo i jedne kratke priče sa Kipra u koju je Grk utkao osećaj nade da će preživeti samo uz kompromis. "Bog je stvorio", kaže se tu, "sve drveće u šumi. Vetar je duvao i drveće se savijalo i krivilo, sve osim smreke, koja je ostala uspravna. Bog reče: 'Zašto se ne savijaš pred mojim vetrom kao ostalo drveće? Budi uspravna ako želiš, ali ako se polomiš (...) ti nikad nećeš moći da rađaš nove izdanke, prelom će biti koban'. I tako i bi, slomljena smreka se osušila, a ostalo drveće se oporavilo. Kriptohrišćanstvo, stvoreno iz instinkta da se nacionalno obeležje sačuva, bilo je jedini način da se ne doživi sudbina smreke".

Literatura:

- P. Bartl, *Kryptochristentum und Formen des religiosen Synkretismus in Albanien*, Graezer und muenchener Balkanologische Studien, Muenchen, 1967.
- B. Bannasar, L. Bannasar, *Les Chretiens d Allah, L histoire extraordinaire des renegats XVIe-XVIIe siecles*, Paris, 1994.
- T. Đorđević, *Preislamnski ostaci među jugoslovenskim muslimanima*, Naš narodni život 6, Beograd, 1932.
- M. Filipović, *Volks glauben auf dem Balkan, Einige Betrachtungen*, Suedostforschungen 19, Muenchen, 1960.
- M. Hadžijahić, *Sinkretistički elementi u islamu u BiH*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28-29, Sarajevo, 1980.
- F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, 1, 2, New York, 1973.
- Lexikon arabische Welt*, Wiesbaden, 1994.
- E. Mušović, *O nekim zajedničkim običajima muslimanskog i pravoslavnog stanovništva Pešteri i Bihora*, Glasnik Etnografskog muzeja 43, Beograd, 1979.
- S. Rajčevski, *Balgarite mohamedani*, Sofija, 1998.
- S. Skendi, *Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans*, Slavic review XXVI, Baltimore, 1967.
- N. Smailagić, *Leksikon islama*, red. D. Tanasković, Sarajevo, 1990.
- Ch. Vakarelski, *Alttertueemliche Elemente und Kultur der bulgarischen Mohammedaner*, Zeitschrift fuer Balkanologie IV, Wiesbaden, 1966.
- O. Zirojević, *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru*, Dvoeverje, Beograd, 2003.

Jedna impresija o srebreničkoj tragediji

PIŠE: DRAGOLJUB PETROVIĆ

Na predstavljanju zbornika priloga "Srebrenica – od poricanja do priznanja" u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji u Centru za kulturnu dekontaminaciju gde se već ustaljuje tradicija ovakvih skupova govorili su Sonja Biserko, Latinka Perović, Radovan Kupres i Ana Miljanić. Publika je imala da čuje, u prisustvu predstavnika medija, stručne opservacije do ocene jedne monstruozne pojave odigrane na našem tlu za bruku i sramotu pred očima savremene Evrope. Taj događaj – pokolj jednog naroda u Srebrenici pre ravno jedne decenije zbilja čini pojavu koja sablažnjava savremenu javnost. I stranu i domaću. Posebno je značajno uveriti domaću javnost budući da se ona sistematski dezinformiše naročito od početka devedesetih godina isteklog veka, kada su u središnjim krajevima bivše SFRJ vođeni svirepi ratovi. Pošto Srbiju nije niko napao u internom ratu sa narodom se manipulisalo, a istina skrivala.

Učinjen je pomak u saznavanju istine ali još nismo stigli do najavljenog priznanja o strašnim zločinima. U cilju ubeđivanja širokih narodnih masa valjalo bi konkretnije ukazati na bitne činjenice, pa i sa ciframa o stradanjima i razaranjima kojih je bilo svuda ali su za običan svet važne i ubedljive srazmere tih zločina. Bošnjaci (Muslimani) su u relativnim brojkama najgori prošli. Još ih nazivamo islamiziranim Srbima u "srpskoj Bosni". Mase ne znaju, a deo inteligencije obmanjuje, da je u Srednjem veku između srpske i hrvatske države postojala takođe feudalne Bosna sa bosanskim narodom i bosanskom crkvom. Granica Srbije i Bosne bila je na Drini sve do turske invazije kada u XV veku nestaju Srbija pa Bosna. Još se poteže pitanje genocidnosti naroda sa kojima smo mi, Srbi, bili u sukobu – Muslimana i Hrvata, mada takve odrednice nema u biološkom svetu.

S pravom je navedeno, da prezentaciji, da je srebrenički pokolj najveći u posleratnoj istoriji Evrope. Mada on nije najveće stradanje Bošnjaka u nacionalnoj istoriji XX veka. U vreme Drugog svetskog rata na jugoslovenskom tlu je početkom 1943. u trouglu Foča-Priboj-Pljevlja pobijeno 30.000-35.000 bošnjačkih civila od strane ravnogorskih četnika. Komandant tih četnika Pavle Đurišić je potom dobio od Hitlera gvozdeni krst za ratne zasluge.

Srpski ultranacionalisti su još dosta davno kovali plan o prisvajanju Bosne u kojoj bi kao srpskoj pokrajini pripadnici nesrpske nacije nestali. Srpski, kao i hrvatski, kvislinzi su tokom Drugog svetskog rata svojatali Bosnu i Hercegovinu, a sva takva prisvajanja su obeležavana krvavim tragovima. "Homogena Srbija" Stevana Moljevića je bio princip na Ravnoj gori koji su četnici nastojali da realizuju po ceni ogromnih žrtava. Taj plan je tinjao, prikriven u krugovima srpskih ultranacionalista u vremenu realsocijalizma kada je Bosna posedovala ograničeni suverenitet. Bosna i Hrvatska na osnovu svojih istorijskih prava imala je izvesne državne preroga-

tive kao i ostalih pet federalnih država, članica federativne Jugoslavije. Prema popisu uoči rata, 1991. godine u Bosni je živelo gotovo 44 odsto Muslimana-Bošnjaka, 31,2 odsto Srba i 17,3 odsto Hrvata i ta srazmera je postojala uglavnom i prethodnih decenija. U bosanskom Podrinju, odnos Bošnjaka i Srba bio je 60:40 odsto, a taj odnos je smetao srpskim ekstremistima. Međutim, težnja za objedinjavanjem srpstva uključeno sa krajevima zapadno od Drine nema osnova ni istorijskih, ni etničkih, ni geografsko-regionalnih. Takođe ni etničkih, jer su rezultati pokušaja stvaranja "Velike Srbije", plana napravljenog u Beogradu upravo porazni budući da ne postoje realne osnove za takvu agresiju. Srbi žive po enklavama podvojenim većim teritorijama bošnjačkog i hrvatskog stanovništva. Rat za "Veliku Srbiju" na ruševinama Jugoslavije bio je amoralan čin. A istorijske pouke valja uvažavati u potonjem vremenu.

Obimna knjiga koja je predmet prezentacije pruža obilje podataka o masovnom zločinu nad nedužnim narodom. Na tlu na kome je moguć suživot različitih naroda, te pripadnika raznih konfesija koji su tu živeli vekovima.

Ovaj čin popularizacije knjige o stravičnom stradanju jednog naroda u Srebrenici, o čemu će se još dugo govoriti, tenezalno gledano predstavlja značajan prilog rasvetljavanju istine na našim još uvek polumračnim meridijanima.

